

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ACADÉMIE DES SCIENCES DE LA RSS DE GÉORGIE

აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ თ ა მ ბ ე

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

BULLETIN

DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE

XI

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28.10.1941
ანაწე. ზ. 7×11; ქალაქის ზ. 70×105
ბეჭდ. ფორმ. რაოდ. 12; სააგტ. ფ. რ. 15
შეკვ. № 941; უმე 41731; ტირაჟი 1000

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა
ა. წერეთლის ქ. № 7

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
А К А Д Е М И Я Н А У К Г Р У З И Н С К О Й С С Р

აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ ო ა მ ბ ე

И З В Е С Т И Я

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ и МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

XI

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ .
-შეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის განკარგულებით

რედაქტორი ე. ჩიტიია

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. ალ. რობაკიძე, რაქაში მივლინების ანგარიში (1939 წ. 10.VII--7.VIII)	1—10
2. ნ. რეხვიაშვილი, რაქაში მივლინების მოკლე ანგარიში	11—20
3. რ. ხარაძე, პირიქით ხევსურეთში მივლინების წინასწარი ანგარიში	21 42
4. ლ. ბოქორიშვილი, ქიზიყში მივლინების მოკლე ანგარიში	43—48
5. გ. ჩიტაია, პატარა ლიახვისა და მეჯუღის ხეობებში მივლინებული ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში	49—56
6. გ. ჩიტაია, თიანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში	57 66
7. ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშავლებში (დღიური)	67—182

СОДЕРЖАНИЕ

1. Ал. Робакидзе, Отчет о командировке в Рачу	1—10
2. Н. Рехвиашвили, Краткий отчет о командировке в Рачу	11—20
3. Р. Харадзе, Предварительный отчет о командировке в Пирикитскую Хевсуретию	21—42
4. Л. Бочоришвили, Краткий отчет о командировке в Кизию	43—48
5. Г. Читаия, Краткий отчет о работе этнографической экспедиции, командированной в ущелья Малой Лиахви и Меджулы	49—56
6. Г. Читаия, Краткий отчет о работе Тианетской этнографической экспедиции	57—66
7. В. Бардавелидзе, У Иорских пшавов (дневник)	67—182

TABLE DES MATIÈRES

1. Al. Robakidzé, Compte-rendu de la mission en Ratcha . . . 1—10
 2. N. Rekhviachvili, Un court compte-rendu de la mission en Ratcha 11—20
 3. R. Kharadzé, Compte-rendu préliminaire de la mission en
Pirkhithe-Khevsouréthie 21—42
 4. L. Botchorichvili, Un court compte-rendu de la mission en
Khizikie 43—48
 5. G. Tchitaïa, Un court compte-rendu du travail de l'expédition
ethnographique, envoyée aux défilés de la Petite Liakhvi et de
la Médjouda 49—56
 6. G. Tchitaïa, Un court compte-rendu du travail de l'expédition
ethnographique de Thianéthi 57—66
 7. V. Bardavélidzé, Chez les Pchaves de l'Iori (journal) . . . 67—182
-

**ქანიძე-ს ეთნოგრაფიის განყოფილების 1939 წლის
სამეცნიერო მივლინებათა და ექსპედიციების
ე ნ გ ა რ ი უ ე ბ ი**

რატაში მივლინების ანბარიში

(1939 წლის 10.VII—7.VIII)

მივლინება მიზნად ისახავდა 1938 წელში კოლექტიური ნადირობის გარშემო შეკრებილი მასალის დაზუსტებას და შევსებას. ამის მიხედვით მივლინება შემდეგი მარშრუტით იყო შესრულებული: ტფილისი—ამბროლაური—წესი—ჯაეისა—ლიხეთი—ურავი—ამბროლაური—სადმელი—რიცეულა, ქვემო-კრიხი—ამბროლაური—საკაო—ხიდაში—ამბროლაური—ონი—გლოლა—ქიორა—ღები—უწერა—თბილისი.

მივლინების შედეგად შეკრებილია შემდეგი მასალა:

1. ნადირობის ბუნებრივი გარემო. ნადირის ჯიშების განსაზღვრა მათთვის მახასიათებელი ნიშნების მიხედვით და მათი სახელწოდებანი ადგილობრივი მოსახლეობის ენაზე.

მაგალითად: რატაში ანსხევებენ დათვის სამ ჯიშს: ბაური დათვი, ღორდათვა და ქედანი დათვი.

ბაური დათვი—სხეულით დანარჩენ დათვებზე დიდია და მძიმე, ფერით წარუხო, ხანდახან წაბლის ფერი გადაჰკრავს. უყვარს კლდიანი ადგილები (ფრჩხილები წაცვეთილი აქვს კლდეზე სიარულით), მეტად ავია, ძალიან ეტანება ხორცეულს, „მუშაობს ჯოგებზე“.

ქედანი დათვი—საშუალო სიდიდის სხეული აქვს. ფერით რუხია, ხოლო ყბა-კისერზე თეთრი ზოლი მოსდევს. ადგილსამყოფლად ხშირსა და მაღალ ბუჩქნარს ირჩევს. იკვებება მცენარეულობით, ხშირად აფუჭებს სიმინდს.

ღორდათვა—ტანით ორივე დათვზე მომცროა. სიავით ბაურს არ ჩამოუვარდება. ფერად უფრო შავია. იმყოფება ტყიან ადგილებში. საერთოდ იკვებება მცენარეულობით. ეტანება ხორცეულს თუ „დაგერშილია“.

კვერნა ორგვარი იცის.

დალა-რკვენა—ფერად ერთობლივ შავია; მკერდი აქვს მხოლოდ ხასხასა თეთრი. კაწარი მუქი-შავი ფერისა აქვს. ღინლი ტრედის ფერი. ტანით მომცროა. ზამთარში კლდეში სცხოვრობს, ზაფხულობით ტყეს ეტანება. იკვებება გარეული ხილეულით.

მთის რკვენა—ტანით უფრო მოზრდილია, ფერად შავი. კაწარს წაბლის ფერი გადაჰკრავს, ხოლო ღინლი მოშავო აქვს. იშვიათად მასაც აქვს თეთრი

ლაქა მკერდზე; ხოლო ღინღლით ცხადად განირჩევა დალა-რკვენისაგან. იმყოფება ტყეში უმთავრესად ხის ფულუროში.

რაკველები ჯიხვის ორ სახეობას არჩევენ: კომარა და ლაფური. ფერით ესენი არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ორივე ჯიშის ჯიხვი წაბლის ფერია; ხოლო შემოდგომაზე იყრის ჯიხვი ფერს და შავდება.

კომარა ჯიხვი—ტანმოკლეა შედარებით, საერთოდ ლაფურზე დიდი. მოკლე, სხვილი და დაჩოჩქვილი რქები აქვს ძლიერად გადაღუნული.

ლაფური ჯიხვი—უფრო მომცროა, ტანი წვრილი აქვს. შედარებით წმინდა, გაგრძელებული და ნაკლებ გადაღუნული შუბიკა რქები.

ჯიხვის წლოვანებას მისი რქების ნაზარდულულების რაოდენობის მიხედვით საზღვრავენ.

განსხვავებულია აგრეთვე ორი სახის არჩვი—ტყის არჩვი და შიშვლის არჩვი; მელიის სამი სახეობა—რუხი მელა, წითელი მელა და მოშავო მელა; მგლის ორი სახეობა—მინდვრის მგელი და ტყის მგელი და სხვა.

ირემი და შველი რაქაში უკვე გადაშენებულია, თუმცა XVIII ს-ის 80-ანი წლებისათვის გკლდენ შტეტის ცნობით იგი მახასიათებელი ნადირი ყოფილა რაქის დაბლობისათვის¹.

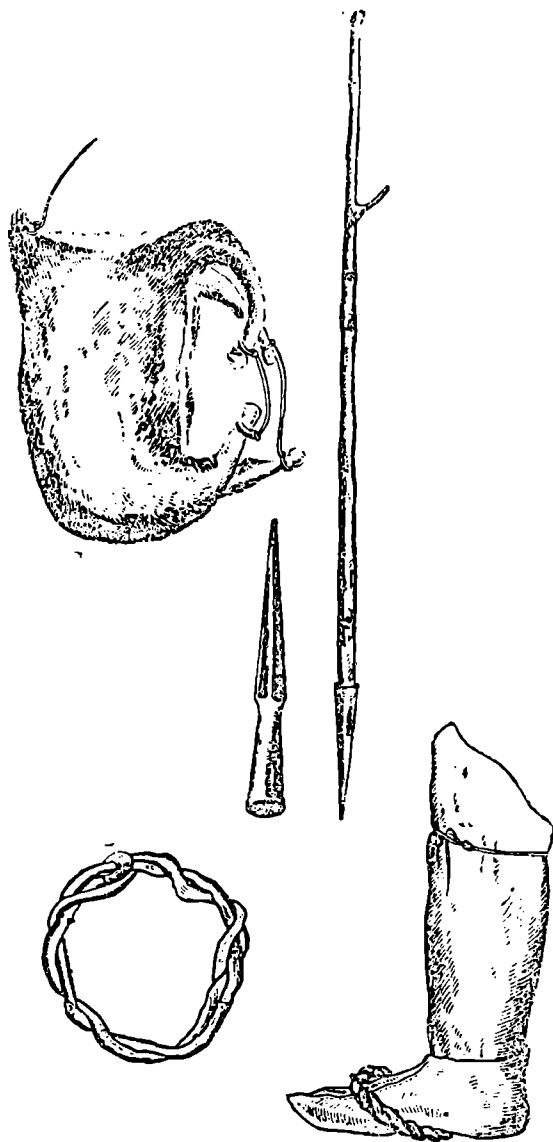
ჯიხვი და არჩვი ეხლაც მოიპოვება მდ. რიცეულას, ლუხუნის, საკაოს და რიონის ზედადინების ზოლში.

დამოწმებულია სახელწოდებათა ჩამოყალიბებული სისტემა ნადირის ჯიშისა, სქესისა და ჰასაკის მიხედვით. ასე მაგალითად: მამალ ჯიხვს—ვაცი ეწოდება, დედალს—თხა ჯიხვი, ერთ წლამდე განურჩევლად სქესისა—თიკანი, ერთი წლიდან სამ წლამდე—დედალს წალა, ხოლო მამალს—ბოიკი. რვა-ათი წლის ჰასაკის შემდეგ ჯიხვი დაჰკარგავს რა განაყოფიერების უნარს განზე გადგება, ჯოგში არ ერევა და მას მემარტვიეს უწოდებენ.

2. ნადირობის მატერიალური ბაზა. მონადირის ჩაცმულობას რაქაში დიდ ყურადღებას აქცივენ. ჩაცმულობის ყოველი ელემენტი გარკვეულია და მტკიცედ დადგენილ ფუნქციას ასრულებს. განსაკუთრებით ჯიხვზე და არჩვზე მონადირენი ეხლაც საუკუნეების განმავლობაში მწარე გამოცდილებით შემოწმებულ ტანსაცმელს ხმარობენ და მიაჩნიათ რა სახიფათო ექსპერიმენტად, ახალ ჩაცმულობას ერიდებიან.

ტანსაცმელის კომპლექსში ფეხსამოსს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს, რადგან მონადირეს ნადირის დევნის დროს ხედება ჭარბადიანი კლდეები, თოვლით ამოვსებული ხევები, შვეულად დაქანებული ბალახოვანი ფერდობები, გადასახტომი ნაპრალები და საერთოდ კლდეში და ღრეში უვალი ადგილები. ამის მიხედვით შემუშავებულია მონადირის ფეხსაცმლის ტიპი და მისი დამზადება, დამატებითი ელემენტები.

¹ I. G ü l d e n s t ä d , Reisen durch Russland u. im Caucasischen Gebürge, St. Petersburg 1787; B. I, გვ. 400.

გუდა, შუგირა და წრიაპი.

ფეხსამოსად ხმარობენ ე. წ. კოლოტურ ან ღებურ ქალამანს, რომელსაც ერთი ნაკერი აქვს მხოლოდ და რომლის ქობა კოკებამდეა ასული. ქალამანი ხარის ან ძროხის ტყავისაგან არის შეკერილი. შესაკრავად იმავე ტყავის თასმას ხმარობენ, რომელსაც ჭაში ეწოდება. ხმარებაშია მეორე ტიპის ქალამანიც სახელწოდებით **ბანდული**, რომლის ძირი ამოქსოვილია ტყავისავე ღვედებით. ბანდულით შემოსილი ფეხი ციცაბო კლდეებზე და ბალახოვან ფერდობებზე არ სტურავს. ქალამანში შიგნით ჩაფენილია ერთგვარი მთის ბალახი—ე. წ. თოში, რომელშიაც, თუ იგი დატკეპნილი არ არის, ჰაერის ფენა ინახება, რაც ტემპერატურის იზოლაციის ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენს.

ამას გარდა მონადირეს თან მიაქვს თხილის ტოტებისაგან ორმაგად „დაღვლერკილი“ წრიაპები და აგრეთვე თხილის ტოტებისაგან შემზადებული თხილამურები.

ფეხი კოკიდან მუხლამდე დაფარულია პაიჭებით, რომელნიც დამაგრებულნი არიან მასზე წვივსაკნით. ღრმა თოვლში სიარულის დროს საშუხლეებსაც ხმარობენ, რომ პაიჭებში თოვლი არ ჩავიდეს. ტანზე იცვამენ შალის შარვალსა და ჩოხას. ყინვების დროს ზედა ტანზე ჩასაცემლად ტყავსა ხმარობენ. წელზე შემოკრული აქვთ ტყავის ღვედი, რომელზედაც ეკიპირების სხვადასხვა ელემენტებია დამაგრებული.

მონადირის შეიარაღება მტკიცედ არის განსაზღვრული. იგი შესდგება შემდეგი ელემენტებისაგან: თოფი, მუყირა, კევს-აბედი, ყათარ-ვაზნა, საპირის-წამლე, საკვებსაბედე, ქილები, ხანჯალი, მილიონი და ხანდახან ნაჯახი და ნიჩაბი.

შეიარაღების ამ კომპლექტში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მუყირას. შრავალმხრივ საინტერესო იარაღია იგი. მუყირა შესდგება ხის კეტისაგან სიგრძით 1,5 მეტრამდე, რომელსაც ბოლოზე რკინის წვეტი აქვს გაკეთებული. მუყირას მეორე ბოლო (ხელის მოსაკიდებელი) ქანჩით თავდება. ფუნქციების შრავალფეროვან და რთულ კომპლექსს ასრულებს მუყირა. იგი გამოყენებულია ყინულში საფეხურების ამოსაკვეთად, სროლის დროს თოფის ლულის გასადებად, დასაბჯენად; ნადირთან შებძობლების დროს იგი საჩხვლელ იარაღადაც არის გამოყენებული. რადგან საბაეშვო თამაშობაში დაცულია მისი სროლა, საფიქრებელია, რომ ოდესღაც მუყირა სასროლ იარაღსაც წარმოადგენდა. შესრულებული ფუნქციებითა და ფორმალური ნიშნებით იგი შუბის ტიპის იარაღს უნდა წარმოადგენდეს.

მახე-ხაფანგების თოთხმეტი სახეობაა აღწერილი. მათ შორის ორი რკინისაგან ნაკეთები, ხოლო თორმეტი ქვისა, ხისა და ჩელტისაგან შემზადებული. კვერნის დასაქერად იხმარებოდა კოდი, გობი, ფაფი, ფწკალა, მელა-კურდლის დასაქერად ისხლეტი, ხირენჭკა, წავის დასაქერად—ჩელტი, დათვის დასაქერად ფიცრის ხაფანგი და მაკრატელა, მგლის დასაქერად მოწნული ხაფანგი, ჯიხვის დასაქერად—ხუნდა და სხვა.

ზემოსენებული ხაფანგების ერთი ნაწილი ხარეგველას პრინციპზეა აგებული, მეორე—ხირენჭკას პრინციპზე.

დამოწმებულია აგრეთვე თოფის დაგების საინტერესო წესი, რომელიც თოფისა და სირენქკას კომბინაციას წარმოადგენს.

თოფების სხვადასხვა სისტემათა შორის არჩევენ: ხირიმულს, შავ თოფს, ერეჯიბს, ხაჯი მუსტაფას. თოფი ძირითადად შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან: თათი, რომელშიაც ღლულის კულია ჩამაგრებული; სასროლი მებანიზმი შედგება: ფენისა, ჩახმახისა, შვილდისა, ყურისა, საფიცობელისა. კევისა და საცემლისაგან. მთავარ დინამიურ ძალას შეილდი წარმოადგენს.

რაკაში თოფის წამლის დამზადებაც სკოდნიათ. თოფის წამალს ამზადებდნენ ნახშირისა, გვარჯილისა და გოგირდისაგან. არსებობდა გვარჯილის დამზადების ორი განსხვავებული წესი.

ა) სოფ. ხიდაშში—საქონლის რამდენიმე ხნის განმავლობაში ნაღვალს ცოცხით გადააცილიდნენ შარდსა და ნაკელს. მეორე-მესამე დღეს გადაწმენდილი ადგილი რთვილის მაგვარ თეთრ კრისტალებს მოისხამდა—გვარჯილას, რომელსაც ბალნიანი ცოცხით (არყის ხის ტოტებისაგან შეკრული ცოცხია) მოფლავადნენ მიწიანად და ჩაჰყრიდნენ ხის კოდში. კოდის ძირი წვრილად იყო დასვრეტილი და მას დაფენილი ჰქონდა ხელის სისქეზე თოფი. შემდეგ მას დაასხმდნენ მღულარე წყალს, რომელიც გახსნიდა გვარჯილას და გაიტანდა მას კოდის ქვეშ შედგმულ ქვაბში. ამის შემდეგ დაიწყებდნენ მის მოღულებას და აღულებდნენ იქამდე ვიდრე ერთი ფუთი გვარჯილანარევი წყალი ხუთ-ექვს გირვანქამდე დაეიდოდა, დაღულებულ წყალს ხის ფართე გობზე დაასხამდნენ და საჭირო იყო, რომ გვარჯილის დამზადების ეს სტადია შესრულებულიყო მოწმენდილ, სუსხიან დღეს. ფართე გობზე დასხმული წყალი შრებოდა და იღებდა კრისტალის სახეს.

ბ) სოფ. გლოლაში—გვარჯილას ამზადებდნენ უცეცხლოდ. კერძოდ მოფალულ შარდნარევ მიწას ხის ფართე გობში დაჰყრიდნენ და ზედ დაასხამდნენ ცივ წყალს. ასე ამყოფებდნენ მას იქამდე, ვიდრე მიწა, ქუქყი და გარე მინარევი გობის ძირზე არ დაილექებოდა. ამ ხნის განმავლობაში გვარჯილაც იხსნებოდა წყალში. გობის პირზე მომდგარ გვარჯილანარევი წყალს გადაიღებდნენ მეორე გობში ისე, რომ ნალექი არ გადაჰყოლოდა თან. ორი-სამი დღის შემდეგ გობის შიდა კედლები მიითვისებდა სუფთა და დაწმენდილ გვარჯილას, რომელსაც დააგროვებდნენ ცალკე ჭურჭელში.

ნახშირის ამზადებდნენ ერთგვარი წესით. ნახშირის დასამზადებელ ნედლეულად ხმარობდნენ ხეშავს (ს. ღები) ან თხილის ნორდ ტოტებს (ს. ხიდაში). ხეშავის ან თხილის ტოტებს კანს გადააცილიდნენ და ტოტებს დაპობდნენ. თხილის ტოტის გაპობისას ყურადღებას აქცევდნენ, რომ ტოტი სწორად გაპობილიყო—ამგვარი ტოტისაგან დამზადებული თოფის წამალი ფინთიხს სწორად მოიტანსო. დაპობილ ტოტებს გულს გამოაცილიდნენ, გაახმობდნენ, მას და ნახშირად აქცევდნენ.

დამზადებულ ნედლეულს ნაყავდნენ ე. წ. საცეხველში, მეტის-მეტად პრიმიტიულ ხელსაწყოში, რომელიც მთლიანად ხისა, ქვისა და ლვლერქისაგან შედგებოდა. საცეხველის მთავარ ნაწილს ურო წარმოადგენდა ხის ტარითა

ნადირეთა მეორე ჯგუფია ჩასაფრებული. ასეთ ადგილად ჩვეულებრივად ირჩევდნენ ღრმა შუროსა ან თოვლით დაფარულ ღელეს.

ბ) მოსაჭირავი—გულისხმობს უმთავრესად კლდის ნადირის სავალი ბილიკის გადაჭრას და ჩასახუნდრებას. მონადირეთა ჯგუფი აქაც ორ დასად არის დაყოფილი.

გ) საკვალიე—გულისხმობს უმთავრესად მეჩხერი ტყის, ხშირი ბუჩქნარის ნადირის კვალის მიგნებას, კვალში ჩადგომას და კვალდაკვალ დევნას.

მონადირეთა ჯგუფს შორის დამოწმებულია ფუნქციების განაწილება. ასეთია მაგალითად მორეკვით ნადირობის დროს მრეკალი და მესაფრე, მოსაჭირავის დროს — მეძირე, მეწვერე და მესახუნდრე საკვალის დროს—მემკვლე და სხვა. დამოწმებულია მონადირეთა ჯგუფში ე. წ. თანამტანი ან მზარეული, რომელიც ნადირობის პროცესში უშუალო მონაწილეობას არ იღებს, მხოლოდ დამხმარე ფუნქციებს ასრულებს და დაქვემდებარებულ მდგომარეობაში იმყოფება.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მტაცებელ ნადირზე „ნადირობის“ ისეთი წესი, რომელიც აგრეთვე მორეკვით ნადირობის პრინციპზე იყო აგებული, მაგრამ რომელიც ნადირის მოკვლას კი არ ისახავდა მიზნად, არამედ მის განდევნას სოფლის ახლო-მახლო მიდამოებიდან.

ყურადღების ღირსია ე. წ. ჯვღლაობა, რომელიც მასიურ ნადირობას გულისხმობს მთელი სოფლის მონაწილეობით და რომელიც აგრეთვე მორეკვით ნადირობის პრინციპზეა დამკვიდრებული. მას აწყობდნენ დიდი თოვლობის დროს ზამთარში და მისი ცალკეული ნიშნები საახალწლო დღესასწაულთან ამკვლავნებენ კავშირს.

ნადირობის ყველა ზემოხსენებული ტიპი დამყარებულია სანადირო ხერხების სხვადასხვა კომბინაციით გამოყენებაზე, ნადირისა და მისი ადგილსამყოფელის თვისების ზედმიწევნით ცოდნაზე, და, რაც მთავარია, ნადირობის მონაწილეთა მკიდრო ჯგუფში განმტკიცების უნარზე.

4. ნანადირევის განაწილება—დამოწმებულია ნანადირევის მონადირეთა შორის განაწილების სხვადასხვა სახეები:

ა) ნანადირევის აბსოლუტურად თანაბარი განაწილება რაიმე განსაკუთრებული ნაწილის გამოღების გარეშე;

ბ) ნანადირევის განაწილების ისეთი წესი, რომელიც ჯგუფში ჰასაკით ყველაზე უფროსს გარკვეულ უპირატესობას ანიჭებს;

გ) ნანადირევის ისეთი განაწილება, რომელიც გულისხმობს განსაკუთრებული ნაწილების გაღებას მონადირის ცოდნა-გამოცდილებისა თუ შეიარაღების საფუძველზე.

ინტერესს იწვევს განაწილების მეორე ტიპი. მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობის დროს პირველი სროლის უფლება ყველაზე უფროსს ეკუთვნოდა. ამავე დროს არსებული პირობის მიხედვით ნადირის მამკვლელად ის პირი ირჩევა ითვლებოდა, რომელიც სისხლს მოაღენდა ნადირს ე. ი. პირველად დასჭრიდა მას. მიუხედავად იმისა პირველი ჰრილობა მხოლოდ სისხლს

ადგნდა ნადირს თუ სასიკვდილოდ დასჯრიდა მას, მომკვლელად მაინც ის იგულისხმებოდა, ვინც პირველად დასჯრიდა ნადირს. ასეთ პირობებში ყველაზე უფროს მონადირეს უზრუნველყოფილი ჰქონდა საპატიო, განსაკუთრებული ნაწილი. გვგონია, რომ ამ შემთხვევაში განაწილების პირობები გარკვეულად ამკლავნებს ჰასაკობრივ პრინციპს, თუმცა ეს უკანასკნელი აღარ ატარებს წმინდა სახეს იმდენად, რამდენადაც სისხლის მოდენა მაინც აუცილებელ გარემოებას წარმოადგენს საპატიო ნაწილის მისაღებად.

ნანადირევის განაწილებაში მონაწილეობას იღებდნენ არა მარტო მონადირენი, არამედ ნადირის უღვევარნიც, ის მონადირენი, რომელთაც რაიმე მიზეზით ვერ მიიღეს მონაწილეობა ნადირობაში, მეზობლები და სხვა. ყველაფერი ეს კოლექტიური მოხმარების გადმონაშთს წარმოადგენს შედარებით კარგად დაცულს ნადირობასთან დაკავშირებულ სხვა წესჩვეულებაშიაც. ასეთია მაგალითად ოჩხარის გამართვის წესი, რომელიც წინამძღვრების ანგარიშში იყო აღწერილი და ე. წ. ჯორმა-ს დამზადება, რომელიც ადგილზე უნდა ყოფილიყო შექმული ყველა მონადირეთა მიერ სათანადო რიტუალის შესრულებით. ჯორმას ამზადებდნენ შემდეგი წესით: დახოცილი ნადირის შიგნულს დასჯრიდნენ წვრილად და შეახვედნენ მისივე ფუფუში. ამას მაგრად გადაუქერდნენ ნადირის ნაწლავებს. ასეთი სახით მას ან ცეცხლთან ახლოს ჩამოჰკიდებდნენ ან ორმოში ჩასდებდნენ, რომელსაც ზემოდან ცეცხლი ჰქონდა დანთებული. იმ ცალკე ნაწილებს, რომელთაც ურიგებდნენ სხვადასხვა პირებს ეწოდებოდა საუმფროხო, საისრე, საპელაღო, სანამეცნაო, სამომკვლელო და სხვ.

5. ნადირობასთან დაკავშირებული წესჩვეულებანი. ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა პირველი და ჩნიშვნელოვანი ჯგუფი სრული სიწმინდის დაცვის აუცილებლობაზე იყო დამკვიდრებული. სანადირო ადგილი „წმინდანანად“ იყო მიჩნეული, ხოლო ნადირი „წილიანად“. ამ შეხედულებიდან გამომდინარე მონადირე ნადირობის წინა დღეებში ერიდებოდა ლანძღვა-გინებას და უშვერ სიტყვების წარმოთქმას, ქალთან კავშირს და მიახლოებასაც კი მისი მენსტრუაციისა და ორსულობის დროს. მიუხედავად იმისა, რომ ღორის ტყავის ქალამანი საუკეთესო ქალამანად იყო მიჩნეული, ცრუმორწმუნე მონადირე ერიდებოდა ღორის ტყავის ქალამნით სანადიროდ წასვლას; ყოველ შემთხვევაში, ღორის ტყავის ქალამანით შიშველ კლდეზე, იქ, სადაც ჯიხვი ეგულებოდა, მონადირე არ ავიდოდა.

ამავე რიგს ეკუთვნის აგრეთვე მონადირეთა შორის გავრცელებული წესჩვეულება, რომლის მიხედვით ნადირის ძვლის გადაგდება აკრძალული იყო. ზოგ შემთხვევაში, ნადირის ძვალს ცეცხლში სწვავენენ, ზოგ შემთხვევაში წყალში ჰყრიდნენ, ხოლო უმთავრესად მიწაში მარხავდნენ მას.

თოფის გაბრუნებასთან დაკავშირებით სკოდნიათ თოფის მოწამვლა ან მისი შერცხვენა. პირველის ქვეშ იგულისხმება თოფის ლულაში გველის მოთავსება და ამგვარად მისი დაცლა, ხოლო მეორე შემთხვევაში თოფის საღორეში დამარხვა ან დედაკაცის ქვედა საცეალში გატარება.

თოფის შერცხვენასთან დაკავშირებული ცერემონიის შესრულებაში ორი პირი-
ნება იღებდა მონაწილეობას. ერთი მათგანი ამბობდა:

— არც ეხლა მოხვდები? არც ეხლა მოხვდები?

მეორე უპასუხებდა:

— ოღონდ აქედან გამომიყვანე— მოვხვდები.

ხელის ასახსნელად შინაური ფრინველის თოფით მოკვლას მიმართა-
დნენ ხოლმე.

ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა რიგში მნიშვნელოვანი ად-
გილი ექირა სიზმარს. ცრუმორწმუნე მონადირე მხოლოდ იმ შემთხვევაში გა-
ემგზავრებოდა სანადიროდ, თუ მისი შეხედულებით ხელსაყრელ სიზმარს ნახა-
და. ხელსაყრელ სიზმრად მიჩნეული იყო კარგად გამოწყობილი ქალი მხარზე
ყმაწვილით, ცნობილი მონადირე, შეკაზმული ცხენი, შეჭურვილი მხედარი და
სხვა.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს წესჩვეულებათა ის ჯგუფი, რომე-
ლიც პირველ ნადირობასთან იყო დაკავშირებული. პირველად მოკლული ნა-
დირის სისხლის წაცხება შუბლზე, თოფის ლულის ტუჩის შეღებვა მისი სისხ-
ლით და სხვა, შესაძლებელია მივიჩნიოთ, როგორც მონადირეთ ზიარების გად-
მონაშთი.

ცრუმორწმუნე მონადირეთა მიერ სრულდებოდა აგრეთვე თოფის და-
მარხვის წესი, რომელიც მაგ. ფშაეშია ც არის დამოწმებული და რომლისა-
განაც რაჭაში დამოწმებული წესი გარკვეულად განსხვავდება.

რაჭაში თოფის დამარხვა სცოდნიათ იმ შემთხვევაში, თუ მონადირე ათას
ნადირს მოკლავდა. თოფის დამარხვის შემდეგ მონადირეს აღარა ჰქონდა ნა-
დრობის უფლება. ფშაური აზარი კი გულისხმობდა ყოველი ათასი ნადი-
რის მოკვლის შემდეგ თოფის პერიოდულ დამარხვას¹. ამ შემთხვევაში როგორც
ვხედავთ მონადირეს სამუდამოდ კი არ ეკრძალებოდა ნადირობა, არამედ
დროებით.

ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა რიგში მნიშვნელოვანი
ადგილი ექირა ე. წ. **თავრიელს**. ნადირის თავ-კისერი (და თუ იგი რქიანი
იყო—რქაც) წარმოადგენდა თავისებურ ტროფეის, ხოლო მეორე მხრივ გამო-
ყენებული იყო, როგორც ხატზე შესაწირავი. რაჭის ეკლესიებში (და როგორც
ლიტერატურული წყაროებიდან ირკვევა საქართველოს სხვა კუთხეების ეკლეს-
სიაშიც) დამოწმებული ყოფილა მრავალი შენაწირი რქა განსაკუთრებით ირ-
მისა, ჯიხვისა და არჩვის.

ტროფეის როლს დათვის თავრიელიც ასრულებდა, რომელსაც მისი მომ-
კვლელი მონადირე ეზოში ამისათვის სპეციალურად მოწყობილ მარგილზე მო-
ათავსებდა.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა თავრიელისა და მტრის თავის წა-
კვეთის მნიშვნელობის ურთიერთობა. ხოლო რომ მტრის თავის წაკვეთის პრაქ-
ტიკა ძველად ქართველი ტომებისათვის უცხო არ იყო ცნობას გვაწვდიან

¹ ე ა ქ ა-ფ შ ა ვ ე ლ ა, აფხუშობა, ი ვ ე რ ი ა, 1886 წელი, № 141.

ქსენოფონტე¹ და არისტოტელე²; უამრავი ცნობა მოიპოება ამის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“³, ქართული ხალხური შემოქმედების საგანძურში⁴ და სხვ.

საკითხი განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენს, რადგან უახლეს ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში ტროფეის სახით დამოწმებულია აგრეთვე მტრის ხელის მტევანი⁵.

ადგილზე მუშაობის დროს უდიდეს დახმარებას გვიწვედნენ მონადირეთა კავშირის ამბროლაურისა და ონის რწმუნებულები, რაილმასკომი და სოფლის საბჭოები, რომელთაც უდიდეს მადლობას ვუძღვნით. ექსპედიციის დროს გადაღებულია ათამდე ფოტოსურათი.

¹ В. В. Латышев, Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, т. I, СПб. 1890, გვ. 73.

² იქვე, გვ. 383.

³ ჯუანშერ ჯუანშერიანი, ქართლის ცხოვრება, მარიამისეული, ექ. თაყაიშვილის გამ., გვ. 132; ქართლის ცხოვრების მეორე გაგრძელება, იგივე გამოც., გვ. 901, 923 და სხვ.

⁴ ვაქა-ფშაველა, ეთნოგრაფიული წერილები, ტფ. 1937 წელი, გვ. 152, შაქრო, პანკისის ხეობა, ივერია, 1887 წელი, № 21 და სხვ.

⁵ ვ. ბარდაველიძე და გ. ჩიტაია, ქართული ხალხური ორნამენტი, ტ. I, ნეესურული, ტფ. 1939 წ., გვ. 20.

6. რეზიუმე

რაჭაში მივლინების მოკლე ანგარიში

1939 წ. ზაფხულს ათი ივლისიდან 10 აგვისტომდე მივლინებული ვიყავი რაჭაში ენიშკი-ს მიერ მეორედ მკვლელობის შესახებ მასალების შესაგროვებლად.

მუშაობა მიზნად ისახავდა რაჭის მკვლელობის მთლიანი სურათის გათვალისწინებას და ამ ნიადაგზე 1938 წელს შეკრებილი მასალის შევსება-შემოწმებასა და შეჯერებას უფრო ვრცელ გეოგრაფიულ არეზე.

ამის შესაბამისად სამუშაოთა მარშრუტი შეიცავდა, როგორც ზემო- ისე ქვემო-რაქას: რიკულას, ლუხუმის, საკაურას, ჯეჯორის, კრიხულას და რიონის ხეობებს. მათგან სამი პირველი მდინარე რიონს მარცხნიდან ერთვის, ხოლო ორი შემდგომი—მარჯვნიდან.

დასახელებულ ხეობათა თითოეული კუთხე განსაკუთრებულ ლანდშაფტით და ზოგიერთი ეთნოგრაფიული თავისებურებებით ხასიათდება. სხვადასხვაობათვის იჩენს საცხოვრებელი და სამეურნეო „შრამელის“, ტანისამოსის, ავეჯის, ზნეჩეულებისა და ენობრივი მონაცემების მხრით.

ხეობათა გაყოლებით, მთებისაკენ, მცხოვრებნი უპირატესად მკვიდრ და მყარ სახლ-კარობას და ამასთანავე მკვიდროდ დასახლებას არჩევენ; უფრო ბარისაკენ მცხოვრებნი—იმერული სახის მსუბუქ შრამლეობას და გაშლილ დასახლებას ამჯობინებენ.

პირველთ დღემდე შემოუნახავთ ჩაცმა-დახურვის და ტანისამოსის შინამრეწველური დამზადების ძველი წესები. კიდევ ცოცხლობენ მათში გადასულ დროთა საყოფაცხოვრებო ზნეჩეულებანი: ქალის დაწინდვა აკვანშივე, საგვარეულო-სათემო დღეობები, „მიწის სუფრა“ მიცვალებულისათვის, დიასახლისის არჩევა ქალების მიერ წლიდან-წლამდე (ჩეულებრივად ეს იწყება ბარბალობას), სათბისა და სახნავე-სამკალში ერთ დათქმულ დროს გასვლა და სხვ. ამასთანავე თითოეული ხეობა განსხვავებულ კილო-კავზე ლაპარაკობს. ამ მხრით ძალიან საყურადღებოა ს. ს. გოლოლა, წედისი, ღები, უწერა და სხვა.

რაჭა უმთავრესად მიწარობის ქვეყანაა. სოფლის მეურნეობის ეს დარგი აქ საკმაოდ განვითარებული ჩანს. გაუმჯობესებული სამუშაო იარაღის დამზადება, მიწის დასვენება, მიწის მოპატივება, თესლ-მონაცვლეობა, ზოგიერთი ენდემიკური ხორბლეულის: ხულუგოს, ზანდურის და სხვათა გავრცელება

და მრავალი ჯიშის ვაზის კულტურა ამასვე ადასტურებს. ამ საქმეში მკედლობას თავისი წილი უდევს. ამ მხრით მისი მნიშვნელობა და როლი უთუოდ საგრძნობია.

მელითონეობა, კერძოდ რკინის მკედლობა მთელ რაქაში გვხვდება. ვერ ნახეთ სოფელს, თუ ნასოფლარს, სადაც არ ჩანდეს მკედლობის კვალი და მის შესახებ შემონახული სხვადასხვა ცნობები. სრულიად განაპირა მთებსა და ტყე-ველებში სამკედლოების მრავალი ნაკვალევი მოიპოვება. მაგ.: შქმერის მთაში, ძეგლევის მთაში, ურაეში და ლოლორას.

რაქის მკედლობა სამი განაყოფის სახითაა წარმოდგენილი:

1. ქვაბის მკედლობა, ანუ „მექვაბეობა“;
2. ნალბანდობა, ანუ „ხარის მკედლობა“ და
3. რკინის მკედლობა, ანუ რკინის ოსტატობა.

მექვაბე ამზადებს სპილენძის ქურქელს: ქვაბს (ქარდალს). ტაფას. თუნგს, ტასტს და სხვ. თავადვე ამზადებს ამ ნივთებისათვის საჭირო რკინის ნაწილებს. „მექვაბეები“ მუშაობენ აქამდამ ონში და ამბროლაურში, მაგრამ ორივეგან გადაშენების გზაზე სდგას ეს ხელობა. ქარდალი კეთდება ფართო და განიერ ძირიანი, სხეები კი ჩვეულებრივი სახისა.

ნალბანდი ამზადებს: სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ნალ-ლურსმანს. ყურადღებას იქცევს ხარის კოპიანი ნალი, ყინულზე საველად, რომელიც საგანგებოდაა შეხამებული ადგილობრივ პირობებთან. ნალ-ლურსმანის გაკეთებას ეწოდება ნალ-ლურსმანის მოჭრა, რასაც ყალიბის საშუალებით აწარმოებენ. ვასარჩევად ფაბრიკული ნაწარმისა, რომელსაც საერთოდ „რუსულს“ ეძახიან, საკუთარ ნაწარმს „ქართულ“ ნალ-ლურსმანს უწოდებენ, მითი ქედავენ ხარებს, ცხენებს და იშვიათად ჯორებსა და ვირებს. თუ მუშაობას საკმაო სარგებლობა მოაქვს ნალბანდისათვის, მაშინ იგი ამ ხელობით კმაყოფილდება, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ამავე დროს რკინის მკედლობასაც მისდევს.

რკინის მკედელი, ოსტატი ამზადებს ნაირ რკინეულს, „ხელადს“: სახლის ავეჯი—საქვაბე, სამკვრე, ზესადგარი, შამფური, ასტამ-საკეცური და სხვ.; ოსტატის ხელჭურჭელს: სატეხე, ჩაქუჩი, კვერი, მარწუხი. ხოწი, ეწო, ჩქუთი, საწვავე და სხვა; სამეურნეო-სამუშაოს და გამჭრელს: ბარი, თოხი, რკინის კეტი, წეზაქვი, ცული, წალი, დანა, საკოდელი, ცელი და სხვა.

წარმოების ტექნიკური წესების მიხედვით ზემო- და ქვემო-რაქის შორის პრინციპული სხვადასხვაობა არ არის, თუქვა მათ შორის. ამ მხრივ, თავს იჩენს ხოლმე, ზოგიერთი მეორე ხარისხოვანი განსხვავება. ზემო-რაქის რკინეული—„ხელადი“—გამოირჩევა თავისი გამძლეობით, ამტანობითა და ფხით; ქვემო-რაქული „ხელადი“ სამაგიეროდ უფრო კოხტა, სანდოპიანი და ლამაზი მოყვანილობისაა. ამასთანავე ქვემო-რაქის მკედლების მაერ მზადდება სხვადასხვა ზომის, მაგრამ ერთნაირი მოყვანილობის ნაჯახი, ანუ „ფთიანი“ ცული, ზემო რაქაში, ამასთან ერთად, „ქართული ცული“, რომლის ბადალი დღევანდელმა ქვემო-რაქამ არ იცის. ამ მხრივ ზემო-რაქა და ქვემო-რაქის ზოგიერთი სოფელი (წესი, ურაევი, საკაო) ისე როგორც იმერეთიც სახელწოდება „ცული“-სა

და „ნაჯახი“-ს ქვეშ გულისხმობენ სხედასხვა სიდიდის ერთდამივე მოყვანილობის იარაღს—„ფთიან ცულს“: დიდს—ცული ეწოდება, პატარას—ნაჯახი. ზემო-რაკის მთიანი ზოლის მთელ რიგ სოფლებში—ღებში, ქიორა, გლოლა, უწერა, წედისი, ქვედი, ძეგლევი—ცულს და ნაჯახს განასხვავებენ არა სიდიდით. არამედ ფორმით. „ცულს“ ვიწრო, მაღალი და სოლისებრი მოყვანილობის ტანი აქვს, რომელიც პირისკენ ოდნავ განიერდება, ისე, რომ წინა ნიღრი წაწვეტებულია სიმაღლეზე, უკანა ნიღრი კი გამოშვებულია სივანეზე. ყუა კუთხედი და სქელსაგვერდულიანი აქვს. ზოგიერთს უკანა გვერდზე ჩაჭრილი აქვს იღლია და ჰქმნის კუწუბს. ნაჯახი უილოა. ამ ადგილიდან მისი ტანი საგრძნობლად დიდზე წარზიდულია—უკანისკენ კუთხედად, რომელზედაც ეყრდნობა ხის ტარი. ნაჯახის ეს ნაწილი, რომელსაც ფრთა ეწოდება, აგანიერებს ნაჯახის პირს და ხდის მას მარჯვე და მოხერხებულ სახმარ იარაღად. განსხვავებას ვამჩნევთ აგრეთვე ნახშირის დაწვასა და შერჩევაში. ქვემო-რაქაში უპირატესად მაგარი ხის ნახშირს ხმარობენ და მის დასაწვავად ქვით ამოშენებულ სანახშირე ორმოებს იყენებენ, ზემო-რაქა ამჯობინებს კონტრასტულ, მაგარი და რბილი ხის ნახშირს—ერთდროულად, რკინის თვისება და გახურების ხარისხი უჩვენებს, თუ რა დროს რომელი მათგანი იხმაროს. ხოლო სანახშირე ორმოს სახელდახელოდ აკეთებენ—ამოუშენებლად.

არსებობს ორმოში ნახშირის მოშრეტის რამდენიმე წესიც: ზემო-რაქაში ქართლისებურად ზემოდან, თავიდან შრეტავენ (აქრობენ) ორმოს მასზე წაფარებული ნედლი ხის ტოტების გამონაეური წყალის და ზედვე წაყრილ მიწის საშუალებით, რასაც „სულის მოგუბვას“ უწოდებენ. ქვემო-რაქაში—ძირიდან, სასულედან ასხამენ წყალს, რომლის შედეგად მაღლა ავარდნილი ოშხივარი (შრიოლი) ვერ ჰპოებს გასაღელს, უგუბავს სულს და შრეტს ცეცხლს ორმოში.

შეიძლება და დასახელებულიყო კიდევ ზოგიერთი თავისებური მოვლენა შედარების თვალსაზრისით ზემო- და ქვემო-რაქის მკედლობის შორის, რომელიც ძირითადი მონაცემებით ერთურთს ავსებენ და ერთი მეორის შესატყვისნი არიან.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ რკინის მკედლობას რაქაში, როგორც ეს წინა საანგარიშო მოხსენებაშიც იყო ჩვენ მიერ აღნიშნული, ჰქონდა თავისი ნედლეულის კრები, რომლებიც დამოწმებული იყო ზემო-რაქაში—წედისსა და ქვედში. წელს ჩვენ მიერ მიკვლეულ იქნა, სიტყვიერი წყაროებით, ამგვარი კერძონის არსებობა ქვემო-რაქაშიც; სახელდობრ სადმელის და ხონჭიორის მთებში. მკედელ ესტატე შაუთოძისა და მონადირე პ. ჯაფარიძის ცნობით „ნამკედლურას“ მთაში, სადმელს, დღესაც არის დაცული ჩამონგრეული ძველი მაღარო და მის წინ სამკედლოს კვალი. ძველებიდან მათ გაუგონიათ, რომ აქ უმაღლეს რკინას ამუშავებდნენ თურმე. გეოლოგ დავით წერეთლის მითითებით რიცეულას ხეობაში, რომელიც სადმელის მთებიდან გამოდის, მართლა მოპოება რკინის მადანი. ეს ფაქტი ნათელს ფენს რკ. ლითონის შესახებ ზემოხსენებულ სიტყვიერ ცნობებს და ერთგვარად სარწმუნოდა ხდის მათ. სამწუხაროდ ამ ცნობების შემოწმება ადგილზე არ მოხერხდა, ამიტომ მათ შესახებ რისიმე გადაჭრით თქმა შეუძლებელია.

მუშაობის მანძილზე დამოწმებული და ფიქსირებული იქნა ზოგიერთი საყურადღებო ფაქტები, რომელთაც ამა თუ იმ მხრით დიდი მნიშვნელობა აქვთ რაჭის მკვლევარის ზოგიერთი მოვლენის გასარკვევად. რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ფართოდ გავრცელებულია ორთავიანი, ორპირიანი საშუშაო იარაღი, რომელიც სამი სახითაა წარმოდგენილი. პირველ წყებას განეკუთვნება ის იარაღები, რომელთაც ორივე პირი, ანუ თავი ერთნაირი მოყვანილობისა და ერთი მეორის შესატყვისია თავისი ფუნქციით: წისქვილის საკოდელი ორწვერი (ქვის სათლელი), ორქვიანი გრდემლი, ხოწი. მეორე წყებას განეკუთვნებიან ისინი, რომელნიც განსხვავდებიან, როგორც თავების მოყვანილობით, ისე ფუნქციით: კვერი, ღუმინი გრდემლი, ცალწვერი წერაქვი, უჩარდა, ტარალი, საშალი. მესამეს—სხვადასხვა იარაღის კომბინირებული, ცალგნით შეერთების გზით მიღებული ფორმა: თოხ-წერაქვა, ბარ-თოხა, ვარცლის ხოწი, თორნის ასტამი და სხვ.

კომბინირებული იარაღის ნაქნარი ასევე სიტყვა კომპოზიტით აღინიშნება. მოთხზწერაქვება, მობართოხება, მოხართოხება და სხვა.

ამრიგად ძირითადად მზადდება „გამჭრელი“ „მუშა“ და „დამნგრევი“ იარაღი და მასთან ერთად სხვადასხვა წვრილმანი ნივთები, ავეჯი და ხელჭურჭელი.

როგორც ძველი, ისე ახალი „ხელადი“ რკინა შანთი იქედება.

ცივად მკვდლობა, რომელსაც „ცივ-კვერვას“ უწოდებენ, დამოწმებულია მხოლოდ სოფ. ძეგლევიში (ზ.-რაჭა).

მკვდლობა ორ მხარეს შეიცავს: ძველი რკინეულობის შეკეთებას, რომელშიაც შედის რკინის რკინაზე წამატება—დასადებლება, რკინაზე ფოლადის დართვა—დაფოლადება, მოპირვა, გადაბმა, გადაკერვა, გატეხილის შედღობა და ახალი რკინეულის გაკედვა. ორივე ხასიათის რკინეულის ნაწარმს საერთო სახელი „ხელადი“ ეწოდება. ურთერთისაგან გასარჩევად უმატებენ გამსაზღვრელ სიტყვას: ძველი „ხელადი“, ახალი „ხელადი“.

ახალი „ხელადი“—ს სამუშაოები მკვდლების მიერ ორ წყებად სრულდება. პირველად ნივთის გამოკოპიტება, დაგვარება ხდება, მეორედ მისი დამზადება და საბოლოოდ მოთავება. ადამ კიკვაძე ამბობს: „ჩვიდმეტ-ჩვიდმეტი ასი თავი რკინა მქონდა ხოლმე გამოკოპიტებული, მერე გამოვიყვანდი სუყველას ერთად. გამოყვანაში შედიოდა: გამოპირვა, გაჩალხვა, გაღუსვა, წრთობა და გაფერვა“.

ცალკეული ნივთის კეთება საკუთარ მიდგომასა და დახელოვნებას მოითხოვს ამა თუ იმ მკვდლისაგან, რაც დამოკიდებულია მის პირად უნარსა, საზრისსა და მიხედვობაზე. ამ მხრით, რაჭის მკვდლებს შორის რკინეული პროდუქციის გაკეთებაში ერთგვარ ინდივიდუალურ ხაზებს და ორიგინალურ ხერხებს ვამჩნევთ. მაგ., ხაფანგის დამზადებას მკვდლები სხვადასხვა გზით აღწევენ. ერთი მათგანი ასე მოგვითხრობს: „ხაფანგის გაკეთება ყველას არ შეუძლია. სხვაგვარი წრთობა უნდა, თვარემ გატყდება, ან კიდე არ გაიღვერება კაა... ჯერ უნდა გახურდეს თეთრფერამდის და მერე ერთბაშად ცივ წყალში უნდა ჩაუშვათ გაციებად. მერე ავიღებთ და ცხელ ლაღარში გავახვევთ,

ვაცლით სანამ წასმული ჯოხი ნაფწყიალებს არ გაყრის, შემდეგ ჰაერზე ქნეით ვაციებთ და კარგია“ (არჩილ სალუვაჩარის ძე მელაშვილი).

საინტერესოა, რომ ძველი ცული, რომელსაც ლეზი, კიორა გლოლა და წედისი უძველესად მიიჩნევენ, ამჟამად იშვიათად იხმარება როგორც ქვემო- ისე ზემო-რაქაში. მას იცნობენ ნაირსახელით: „ნაჯახი“, „ნიღვრიანი ცული“, „ცულა-ფთა“, „მთიულულა“ და სხვა.

საბა აფთს განმარტავს:—მახელია ბრტყელი და ტარგრძელი, რაც არ უდგება ცულის მოყვანილობას.

საინტერესოა ის გარემოება, რომ მკვდელი, როგორც ეს ლეჩხუმსა და სხვაგან იყო, წლიურად ურიგდებოდა გარკვეულ კოლექტივს, სოფელს ძველი „ხელადის“ შეკეთებას. კოლექტივი გასამრჯელოს ორი სახით უხდიდა: ნატურით ან სამაგიერო მოხმარებით. ეს საზოგადო წარმოების გადმონაშთს უნდა შეადგენდეს—ისე როგორც ნადი და შეამბანაგება. წედური რკ. დამუშავების სინამდვილეში ამ მოვლენას „კალაფორია“ ეწოდებოდა, რაც უაღრესად საყურადღებოა.

„...მკვდელს წლიურად ურიგდებოდა, ზოგს გამოგვიპირავდა, ზოგს ფოლადს მოსდებდა, ზოგს გალესავდა, ზოგს წვერს ან რამეს გაუსწორებდა, სამაგიეროდ გადასახანს ვაძლევდით, ან ქვე თუ უშველიდით ჩვენც“ (ს. სადმელი, დიანოზ შარაშიძე).

წარმოების ტექნიკის თვალსაზრისით რკინეული „ხელადის“ აეკარგინაობა ჯერ გადუღებაზე დამოკიდებული და შემდგომ წრთობაზე. არც ერთი და არც მეორე სასურველ შედეგს ვერ აღწევს იმ შემთხვევაში, თუ შესაფერისი ნახშირიც ხელს არ უწყობს ამ საქმეს. დუღილის დროს რკინა იწმინდება მთელი რიგი ნაერთობევი ნივთიერებისაგან. დაწმენდა-დახალასების ნორმალური მსვლელობა დამოკიდებულია ნახშირსა და რკინეულის მკეთებელზე. მკეთებელი, მოხელე მკვდელი ვახურების ხარისხით ატყობს, თუ როგორ მიმდინარეობს დუღება. გამოცდილებით იცის, თუ ვახურებული შანთი რკინა, როდის რა ფერს გამოსცემს. ფერის საშუალებით მშვენივრად იცის, რამდენად წესიერად და მართებულად მიდის დუღილი და რაღარა დროს უნდა გადმოიღოს და დაკვეროს შანთი.

რაკის მკვდლობაში რკინის შერიგისად დუღებას მთავარი ყურადღება ექცევა. ამ მხრით ზოგიერთი საყურადღებო დაკვირვებანი აქვთ. მაგ., როცა რკინა ცეცხლში ხურდება, მისი კანი და გული არა თანაბრად, სხვადასხვა ხარისხით ხურდება; კანი რომ „მოსულია“, „გული“ უმი რჩება. ამ შემთხვევაში მიმართავენ შემდეგ საშუალებას: მომზადებული აქვთ წინასწარ გაცრილი სილა, რომელსაც დააყრიან ნაწილობრივ ვახურებულ რკინას. უკანასკნელი სიმბურვალეში ადვილად მიიკრავს ამ სილას და შემდგომ განაგრძობენ საჭირო ხარისხამდე ვახურებას. სილა იცავს გარე კანს ჰარბი ვახურებისაგან და გულისა და კანის თანაბრად ადუღების საშუალებას იძლევა. რკინის სადღურარ საშუალებად გამოყენებულია ამასთანავე „ქვამარილი“, ისე როგორც ეს ქართლშიაც იციან (სახელდობრ ბორჯომის ხეობაში).

ამ მიმართებით ნახშირის როლი დიდია, რადგანაც სხვადასხვა ხის ჯიშის ნახშირი სხვადასხვა გვარად მოქმედებს რკინის დუღების ფიზიკო-ქიმიურ მოვლენებზე, ამიტომ ნახშირის საგანგებოდ სწვავენ და არჩევენ. მასზე ბევრად არის დამოკიდებული რკინის „ხელადის“ ხარისხი. რკინეულის ტანმთვლობა და ვარგისობა შერევისი დუღებისა და ნახშირის საქმეა, ხოლო ფხა და სიმტკიცე, ამასთანავე წრთობაზეა დამოკიდებული. ხარისხიანი რკინეული პროდუქტის დამზადების საქმეში წრთობას უპირველესი ადგილი უჭირავს რაჭის მკედლობაში. წრთობა თავის მხრით მოითხოვს გარკვეულ წესებს: 1. წყალში ჩაშვების ხერხი, 2. სიხანგრძლივე, 3. გახურების ხარისხი, 4. მღვრიე და წმინდა წყალი. ეს წესები გამოიყენება თავის ადგილას იმისდა მიხედვით, თუ რას აკეთებენ და რა მიზნით.

II

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ წედისის რკინის წარმოებაში ქვემო-რაქა, როგორც ცნობებით ირკვევა, გარკვეულ მონაწილეობას ღებულობდა, როგორც უმი ლითონის, ისე მზა „ხელადის“ მიღების სახით. სიტყვიერი ცნობებით, კიდევ უფრო ადრე მათ საკუთ. რკ. ნედლეულის კერებიც ჰქონიათ. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ მკედლობის დარგი რაქაში, ეყრდნობოდა რა საკუთარ ნედლეულის კერებს, ძველიდანვე ფართოდ ყოფილა გავრცელებული. რაქას თავისი რკ. პროდუქტი გაჰქონდა იმერეთში, ქართლში და ლეჩხუმში.

ს. ორბელში მკედელმა ყურაშვილმა გარკვეულად მიგვითითა, რომ ძველად ჩვენს მამა-პაპათ რკინა რაქიდან მოქონდათო. ეს ცნობა მეორე მხრივაცაა საყურადღებო. რაქიდან რკინის უქედურად გატანა თვით რაქაში ვერ დავა-მოწყით.

რამდენად სარწმუნოა ეს ცნობა შემდგემა შემოწმებამ უნდა ნათელყოს.

მკედლობასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს წედისის რკინის დამუშავების ცალკეულ მომენტები. მას შემდგომ, რაც „ქვაწითელას“ მალა-რო ჩამოგრეულა და იქიდან ლითონის გამოტანა შეწყვეტილა, დაუწყით რკინის დამზადება ძველი რკინეულიდან. აგროვებდნენ ძველ ნამტკრევ რკინეულს, მას გაურევდნენ ცოტას „ლილს“ (ქვაწითელას ლითონის ნაღობს) და საწურ ქურაში დააღობდნენ და გამოყავდათ რკინა. ამ წესით დამზადებულ რკინას „ნაკლი“ ეწოდებოდა, ხოლო თვით დამზადებას—„მონაკვდა“. ამ მიზნით უტილ-ნედლეულს შეგროვების გეოგრაფიული რადიუსი ქართლს აღწევდა („მეჯვრის ხევამდი მივდიოდით, ნაკვეცი რკინა ჩამოგვქონდა იქიდან“, ს. მაისურაძე).

ამ გარემოებას ნიშანდობლივად უნდა ასახავდეს ერთი საყურადღებო თქმულება, რომელიც ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მუშაობის დროს აღნიშნულ იქნა ს. მერეთში. მიხეილ ზაქარიას ძე ელიაშვილმა, რომელიც ურემს უძლოდა, კამეჩების დალლასთან დაკავშირებით ასეთი თქმა გამოიყენა:

„ჰე, შე კაცო, წედისი დაიწვა, რაც იმას ბერვა ჰქონდა“. ძველი ანდაზა არის, უმანდელმა ხალხმა იცოდა. რო ვეტყოდით კაცს—საწყალი რათა

ხარო გვეტყოდა—ჰე შე კაცო, წედისი დიწვა, რაც იმას ბერეა ჰქონდაო, დიდი გაჭირება გამომივლია და მა რა მომივიდოდაო“. ეს საინტერესო თქმა, ანდაზად ქცეული, საყურადღებოა, როგორც რაჰა-ქართლის ურთიერთობის ისე წედისის რკინის დამუშავების საკითხის გასარკვევად.

წედისში დამოწმებულ იქნა კიდევ რამდენიმე რკ. ლითონის ჯიში, მაგ.: „კობიქი“, „შვი ლითონი“ და სხვ. პირველი იყო ყვითელი ფერის, მაგრამ „გორგინდა“-საგან განირჩეოდა თვისებით და ფერით. „მეორე კი იყო წმინდა ლითონი, რომელსაც ყველაფერი თავისი ყოფნიდა. ამას გარდა წედისის თავზე იყო „სამიწალები მადანი“. იმითი ჩოხებს და შალებს ვლებავდით, ჯერ დაყავითლებდით ვაშლის და თხემლის კანში და მერე იმათში შავად ვლებავდით. ეს ლითონი მთელ რაჰას და რა ვიცი ვის არ მიქონდა“¹ (100 წ. თ ა ზ ო მ ა ი ს უ რ ა ძ ე).

უქანასქნელ მადნის გარდა ს. ქვედის ადგილებში ყოფილა ერთი დიდი მალარო, საიდანაც ძველად გამოჰქონდათ ერთგვარი მიწა, რომელსაც „საპირი მიწა“ ეწოდებოდა. ამ საპირი მიწას ნაყადუნენ და მითი კალოებს პირს უსწორებდნენ. „სამი დღის ნაწვიმარი რომ ყოფილიყო ერთ საათში შრებოდა მით პირმოგებული კალო“ (ს პ ი ლ ო მ ა ი ს უ რ ა ძ ე).

კალოს მომიწვასთან დაკავშირებით რაჰის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულია „კალოს მოპირვის“ საინტერესო წესი, რომელიც ლეწვასთანაა დაკავშირებული. ვიდრე ლეწვას იწყებდნენ ორი დღით ადრე საქონლის ახალ პატისს გადაწმენდილ კალოზე წყალში გახსნიან და ცოცხით ან ნიჩბით ამ ხსნარს „მოარონიებენ“ მთელ კალოზე. ხსნარი აესებს ოღრო-ჩოღრო ადგილებს, პირს უკრავს და უსწორებს კალოს, რითაც კალოზე მარცვლის დანაკლისს ამცირებს. ამ პროცესს ეწოდება „მოპიტვლა“, ხოლო ხსნარს „პიტელი“. მოპიტვლა ძირითადად ისე, როგორც მოყინულზე ლეწვა, მიზნად ისახავს ლეწვის დროს მარცვლის დანაკლისის მინიმუმამდე დაყვანას.

ფაქტობრივი სინამდვილეა, რომ რაჰაში, ისე როგორც მრავალ სხვა კავკასიის ეთნიკურ ჯგუფებში, ერთი გვარის რამდენიმე ოჯახისათვის—„განაყოფის“, „ჩეჩიანი“-სათვის შერქმეული აქვთ წინაპრის სახელი და როცა სურთ ამა თუ იმ პირის ჩამომავლობითი განსაზღვრა პირველ რიგში იხსენიებენ ამ სახელით და არა გვართ: ყაყენი, ცირაენი, მამუჩიკაანი, მკედლიანი და სხვა.

ამათგან ჩვენ გვანტერესებს „მკედლიანი“. მკედლიანნი არიან: ლებს, გლოლას, კიორას, უწერას, ქვედს, წედისს, ძეგლეეს, საკაოს და მრავალ სხვა სოფელში. საყურადღებოა, რომ მათ მიაკუთვნებენ ჩამომავლობით მკედელს. ჩენი ძველი იყო მკედელი და ამიტომ მკედლიანთ გვეძახიანო.

¹ საღებავებში აღსანიშნავია აგრეთვე ხის ტუტუნი, რომელსაც ეწოდებოდა „კალიქვა“. ხე რომ დაფუტუროვებოდა შეუნთებდნენ ძირიდან ტეცხლს და იმ ხიდან იღვენთებოდა ერთგვარი წვენი, რომელიც გაციების შემდგომ მაგარ და ჩონჩიან სხეულად იქცეოდა. ნაცრის ფერი და ზორკლებიანი იყო. ამას იყენებდნენ საღებავის დასამზადებლად. ჭურჭელში გახსნიდნენ და შემდეგ იდვა ჩაკვეთილი „დედასავით“, ანუ „ძირად“.

ეს მოვლენა საინტერესოა ჩვენთვის, როგორც საერთოდ გვართა გენიალოგიისა, ისე საკუთრად მკედლობის, როგორც ფართოდ გავრცელებული ხელობის, ზოგიერთი საკითხის გასარკვევად.

იმ გარემოებას, რომ მკედლებს მთელი სოფელი ან მცხოვრებთა ერთი ჯგუფი წლიურად ურიგდებოდა, ხოლო მეორე მართი ისინი მონაწილეობას ლებულობდნენ მკედლობის საქმეში ამათუმი სახით—მკედლობის საყოველთაო ხასიათისა და კოლექტიური წარმოების საწყისებამდე მივყავართ.

სოფელ კიორას უკანასკნელ წლებამდე შემორჩა ჩვეულება სახალხო დღეობის სახით, რომლის დროსაც, საღამოს ჟამს მთელი სოფელი კომლზე ერთ დიდ ნაკოდ შეშას გამოიტანდა სოფლის შუა ადგილზე, „სანახზოზე“. შეშას დაციხავდნენ გარდიგარდმო. თითოეული ნაკოდის მომტანი გუნდური შეძახილების „დალაოცოს“ შემდგომ დადებდა ნაკოდს და თავადაც მიერთობდა ნახსს, ანუ გაეროდა ჯარში. მოტანის პროცესი გრძელდებოდა ვახშობამდე, შემდგომ კი ვისაც ძალა შესწევდა, მამაკაცთაგან შეგროვდებოდნენ და დაუვლიდენ კარი-კარ სოფელს და „დიდება ბძანეს“ იტყოდნენ. დასალოცაი გამოჰქონდა მცხოვრებს ღვინის და ფულის სახით. ამრიგად შეგროვებულ ღვინოსა და პურს დაიმარაგებდნენ. განთიადისას შეშის ხორას ცეცხლს წაუკიდებდნენ და მეორე დღემდე გიზგიზებდა ვებერთელა კოცონი. ცეცხლს გარშემო მოუსხდებოდნენ და იყო ერთი ქეიფი. მეორე დღეს დაცენილი ნახშირი მიჰქონდა მხოლოდ მკედელს, სხვისთვის „არ ვარგია“ იყო.

შესაძლებელია ამ ჩვეულებაში შემონახული გეჰონდეს გადმონაშთის სახით მკედლობის საზოგადოებრივი ხასიათის მოვლენების ფაქტები, რომლებიც შეიძლება სიმბოლიური ანარეკლნი იყვნენ იმ რეალური პროცესებისა, რომლებიც წედისის რკინის საზიარო დამუშავებაში და ნახშირას დაწვაში გვხვდება ხოლმე.

რაც შეეხება მკედლის საზოგადოებრივ მდგომარეობას, მოცემული ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ირკვევა, რომ ამ შემთხვევაში მკედლობა რომელიც უმთავრესად ნატურალური მეურნეობის შინამრეწველურ წესებს ეყარებოდა, ძირითადად გამოყოფილი არ იყო მეურნეობის სხვა დარგთაგან, ამდენად მკედელი საზ-იე ორგანიზაციაში ასრულებდა დამხმარე როლს, საზოგადოების მიერ ის როგორც მოხელე მკოდნე კაცი ფასდებოდა და პატივსცემდნენ, ზოგიერთ შემთხვევაში მიაჩნდათ იგი „ზეკატური“ ძალისა და უნარის მქონედაც. მისი სიტყვა და მოქმედება რატომღაც ჩვეულებრივ ადამიანზე უფრო მეტად სჭრიდა. ყველა ცდილობდა საწყენად არ გაეხადა მასთან საქმე და როგორმე მადლიერი ჰყოლოდათ იგი. მისდამი მოკრძალება და რიდი იმავე რიგის მოვლენად მიგვაჩნია, როგორიცაა გლაზა თვალის, გლაზა ფეხის, გლაზა, ანუ უბედური ნათქვამის კაცისადმი განწყობა, რომელიც ზოგიერთ რწმენებზეა დამყარებული.

პირველ შემთხვევაში მკედლისადმი თავის სიყვარულს და პატივისცემას საზოგადოება იმით გამოხატავდა, რომ მას სათემო დღეობების დროს უგზავნიდნენ მოსაკითხს, ძღვენს და თან უსურვებდნენ დღეგრძელობას; ჩვენი მკედელი ხარ, გაამოსო, ეტყოდნენ ძღვენის შიმტანნი. ძღვენი შესდგებოდა—ერთი

ყანწი ღვინისა, ხაქაპურისა და ხორცის ნაჭერისაგან. სხვა მხრივ მას საზოგადოებრივ ვითარებაში რაიმე უპირატესობა არ ეკუთვნოდა.

მეორე შემთხვევაში მკედლის მიერ უბრალ გაქედილი რკინეული მაგიური ძალისა იყო და მას ამულეტად იყენებდნენ. მკედლის ნათქვამი გაფრთხილება—„დაუტყდელი“ იყო, უთუოდ აუსრულდებოდა მას, ვიხედაც და რაზედაც ის დაქინებით რამეს იტყოდა; ხოლო მკედლის „გადაცემული“ კაცი თავის ღღეში ვერ გამოვიდოდა ამ რისხვისაგან და მამიდან შვილზე გადადიოდა. იშვიათად მაგრამ მაინც მკედელს აქა-იქ კუდიანობასაც სწამებდნენ და მას „მამნებელს“ უწოდებდნენ. იმას ერთი სული და ხორცი არ უდგასო—იტყოდნენ. მკედელი მიუხედავად ამ თილისმური ძალის ქონებისა, თავადაც დაშინებული და უძლური იყო სხვა „მჩხიბავთაგან“ თვალნაცემისა და ნათვალყვისაგან, ავი ფეხის და ავი თვალისაგან; ხელნაკვევისა და ხელნაკრავისაგან. „დამზინილი“ ქონდა, როდის ვასი ნათქვამი, წინდახლომა და ფეხი და თვალი, რას უქაღდა. ამიტომ საწინააღმდეგო საშუალებებს მიმართავდა. აარიღებდა თვალს ყველა ამათ, რამდენადაც ეს მოსახერხებელი და შესაძლებელი იყო. თუ ეს არ გასჭირდა და ხელი „გაუდგებოდა“, ხელის მოსაბრუნებლად ექვმიტანილი კაცის ტანისამოსს წაგლეჯდა, ჩუმად მოპარავდა, „ხელს უქცევდა“ და მით გააბათილებდა იმ ძალას, რომელმაც მას ხელი შეუკრა. თუ ესეც არ გასჭირდა, მიმართავდა „გამკითხავ“-ს და მისი რჩევისამებრ მოიქცეოდა. ჩვეულებრივად იცოდნენ „თვალის შელოცვა“, რომელსაც ასრულებდა ვინმე ცნობილი მოხუცი ქალი.

მკედლებს ჰქონდათ თავისი ღღეობა ბოსლობა ღამეს.

ამასთანავე საჭიროა დასახელებულ იქნას ზოგიერთი საყურადღებო მოვლენა, რომელიც შემონახულა რაქაში. ასეთი არის ძველი წესი ღიღი ქვის, ლოდების დაპობა, ანუ დახეთქა გახურებისა და შემდგომ მასზე წყლის დასხმის საშუალებით. როდესაც ქვა ზომაზე ღიღი იყო და მას არსებული უბრალ იარაღებით ვერაფერს დააკლებდნენ, ამ შემთხვევაში მიუთნებდნენ ცეცხლს, გაავარავარებდნენ და ერბაშად ამხეგრევდნენ წყლის დასხმით.

ასევე საყურადღებოა მეორე ფაქტიც.

ს. გლოლაში და სხვაგანაც ზ.-რაქაში სკოდნით კოლექტიური ურო-საცემის გაკეთება, რომელიც რამდენიმე კაცის ძალის გაერთიანების პრინციპზე იყო აშენებული. უროს სახელად „საბერავი“ ერქვა. იგი წარმოადგენდა მუხის მრგვალ მორს, რომელსაც თავებზე ჩაბმული ჰქონდა გრძელი ღვლეჭის სახელურები. ამგვარი უროს შემწეობით ადვილად აპობდნენ ღიღ ხეებს.

რ. ხარაძე

პირიქით ხევისურეთში მივლინების წინასწარი ანგარიში

8 ივლისს გავემგზავრეთ თბილისიდან ბარისახოში. პირიქით ხევისურეთში გადასასვლელად.

ჩვენი მიზანი იყო 1938 წელს პირაქეთ ხევისურეთში დაწყებული ხევისურული რჯულისა და კერძოდ მასთან დაკავშირებული ნათესაური ურთიერთობის შესწავლა.

ბარისახოში მისვლის პირველ დღესვე მოვხვდით მიცვალებულის რიგებზე. ხევისურეთის ზოგიერთ სოფლებში აქა-იქ ჯერ კიდევ მიცვალებულის რიგები და დატირება ძველი, დრომოკმეული წესით ტარდება.

მიცვალებულის სახლში ბანზე, ხდება ტალავართ დატირება. ტირილში მხოლოდ დედაკაცები იღებენ მონაწილეობას, მრგვლად უსხედან გაშლილ ტალავარს და გარიგებულ სუფრას. სოფლის ქალ-ზაღს ტალავართ დატირების დროს, მძივებით მორთული არაყიანი ბოთლები მოაქვთ, რომლებსაც იქვე ტალავართან სდგამენ. ხმით მატირალი ხმალზე დაბჯენილი იწყებს მოთქმას. ეს უკანასკნელი პორიგეობით იცვლება და ვისაც მატირლები დაასახელებენ, ხმალიც მას უნდა გადასცენ.

მიცვალებულის ახლობლები: დები, შვილები, ჩვეულებრივად არ არიან ხოლმე ხმით მატირლები. ცოლი კი საერთოდ ვერ დაიტირებს ქმარს. ის მატირლებში ვერც-კი დაჯდება და მოსულების პატივისცემას და კერძოდ არაყის დარიგებას უნდობა.

ტალავართ დატირების დროს იწყება დოლიც. დოლში უნდა გარიონ ცხენი დედი-ძმებმა, დედი და მამით შინშებმა, მეზობლებმა, ნარევეებმა. მიცვალებულის ცხენს შეკაზმულს ამ დროს ტალავართან მიიყვანენ, გარიგებული ტაბლიდან რძეს შეასმევენ, პურს შეაქმევენ. არაყს დაალევიანებენ და შემდეგ სხვა ცხენებში გაურევენ. ამ ცხენზე შეჯდომა მამად-კაცობიდან ერთერთს შეხვდება.

დოლის ცხენი უბელოა, დეედი აქვს მოსართავის მაგივრად შემოქერილი. ფაფარი დაწნულია წვრილ-წვრილ ნაწნავებად და ბოლოები შეკრულია წითელი ფერის ნაქრებით.

რიგების დროს ფოტოგრაფიულად გადავიღეთ ყველა მომენტი, მაგრამ წვიმის გამო ზოგი მათგანი და კერძოდ დოლი ვერ გამოვიღა.

9 ივლისს ისევ მკვდრის რიგებზე ვიყავით და მხოლოდ 10 ივლისს დაწყებულმა ზრუნვამ პირიქით ხეესურეთში გასამგზავრებლად, შესაძლებელი გახდა 11-ში დილით ჩვენი ბარისახოდან გასვლა.

სურ. 1. სოფ. ბარისახო, აპარეკა არაბულის „რიგების“ სურათი.

მარშრუტი ავირჩიეთ შემდეგი:

ბარისახოდან ველკეთილის გადასავლით ლეზაისკარში. აქედანვე შემოვი-
არეთ სოფ. ქეჭყეთი და კისტანი.

სამივე ეს სოფელი ჯინჯარაულებითაა დასახლებული.

ლეზაისკარელი ძველ მამად მამისაურებად იწოდებიან და თავის-
შვიგნით კიდევ ახალ მამებად იყოფიან: ა) ბოსელანი და ბ) გვიანაურნი. ქე-
ჭყეთელი ერთ მამად კაცებს შეადგენენ და ბაბკიაურებად იწოდებიან, ხოლო
კისტანელი ძველ მამათა მიხედვით ობოლაურებად ითვლებიან და ახალ-
მამად კი შემდეგნაირად იყოფიან: ა) ბულეთაური, ბ) ათანდილანი, გ) ივანი-
კანი, დ) მგელიკანი, ე) ჯულურანი.

ლეზაისკრიდან გადავედით გიორ-წმიდაში, რომელიც უკვე გოგოქურების
სამოსახლოს წარმოადგენს. გიორ-წმიდა ცალკე უბნებისაგან შედგება; ტბა-
თანა, სადუცე, ორწყალი, ამუგა, ხოლისკალუა, დენილა, ხორუ და ქვენ-ბოსელი.
სოფ. გურო, რომელიც გიორ-წმიდიდან 7—8 კილომეტრითაა დაშორებული.

გიორ-წმიდელების ძველ სამოსახლოს წარმოადგენს და ამიტომ გიორ-წმიდელებს გუროელებსაც უწოდებენ.

გუროელი გოგოქურები ძველ მამათა მიხედვით იყოფიან:

A. ბაჩაყურად და B. ახურად. თათუანი, წიქანი და ბათირანი ახურათა ქერხოსანების ჯგუფის ახალ დაყოფებს წარმოადგენენ. სადარანი, დევანი, ბათაკიანი, კანათანი და თამარისძენი ახურათა სუიკანების ჯგუფს ეკუთვნიან. ბაჩაყურნი კი თავის შიგნით აღარ იყოფიან.

გიორ-წმიდელები წლის განმავლობაში საქონლის საძოვრებზე გადაყვანასთან დაკავშირებით ორჯერ იცვლიან ბინას: ივნისის შუა რიცხვებიდან დაწყებული, აგვისტოს შუა რიცხვებამდე საზაფხულო ბინაზე არიან, დანარჩენ დროს კი საზამთრო ბინაზე ატარებენ.

ახალ-მამად დაყოფის მიხედვით გიორ-წმიდელების საზამთრო და საზაფხულო ბინადრობა შემდეგ სურათს იძლევა:

1. თათუანი—ზამთარში დენილაში და სადუცეში, ზაფხულში—ისართელეში;

2. წიქანი—ზამთარში სადუცეში, ზაფხულში ხორნაულთაში;

3. თამარისძენი—ზამთარში ორწყალში, ზაფხულში ვიროანაზე;

4. სადარანი—ზამთარში ორწყალში, ზაფხულში ვიროანაზე;

5. დევანი—ზამთარში ორწყალში, ზაფხულში ვიროანაზე;

6. ბათირანი—ზამთარში ამუგასა და ხოლისკალუაში, ზაფხულში—ვიროანაზე და გუროში;

7. ბათაკიანი—ზამთარში ამუგას და ხოლისკალუას, ზაფხულში—ვიროანაზე და გუროში;

8. კანათანი—ზამთარში დენილაში, ზაფხულში—ვიროანაზე;

9. ბათაკიანი—ზამთარში ხორუში და ქვენ-ბოსელში, ზაფხულში—გუროში;

10. ბაჩაყურნი—ზამთარში ქვენ-ბოსელში, ზაფხულში—გუროში.

საერთოდ მთელი საგოგოქურო შედგება: გუროელებისა, კორმეშიონთა, ატაბიონთა და ბუჩუქურლებისაგან, რომლებიც ძვალ-გვარად იწოდებიან, ხოლო ჯაჯაბოელნი, ბისოელნი და ჯაჯმატიონნი ჯარ-ქვაბით შამაყრილებად ითვლებიან.

გიორ-წმიდაში ჩვენ შესაძლებლობა გვქონდა დაგვემოწმებია ლიტერატურაში უკვე ცნობილი ე. წ. საღმერთოს გადახდა (შღრ. გაბუური, წელიწდეული, ტ. I, 1923—24 წ.).

გაეი რომ 3 ან 5 წლის გახდებოდა საღმერთოს გადაუხდიდნენ. ბავშვის პატრონი ლუდს ადუღებს, არაყს გამოსწურავს, ჯარ-ქურეტს დაამზადებს. მამით და დედით ნათესაეები, ფიც-ვერცხლ ნაქაში ძმობილი, ყველანი ემზადებიან ამ დღისათვის, არაყს ხდიან. „ველცარიელი ვერ მიოლ თავს ხბარსაგს ვაჟასაო“ იტყოდნენ. ხუცესი კურატს ან წვრილფეხს საკლავს დაკლავდა და სისხლის ჯვარს გაუკეთებდა ბავშვს შუბლზე, ცხვირზე და ლოყებზე. შემდეგ დალოცავდა: „მაკას წყალობა უფალმა. შენ სამხვეწრო შიწიროს, შენ სამეშელო იყოს; უფალმა კაის ბედის დავლათის მაგიხდინოს, კიდევ გამძიანას,

ლმერთმა მაგცას წყალობა“. ბავშვს თავზე წყალს დაასხამდნენ და უცოლო ვაჟს სამართებლით ქოჩორს მოაპარსინებდნენ. შემდეგ დანარჩენ თმას უკვე დუქარდით გადაუღებდნენ. ამ თმას დედა შეინახავდა სიკვდილის შემდეგ მას სამარეში ჩააყოლებდნენ. საღმერთო გარკვეული რიტუალური მნიშვნელობის მქონე მომენტებით, ბავშვის სქესსა და ჰასაკთანაა დაკავშირებული. ამ დროს ხდებოდა ოჯახში ახლად შეძენილი მამრობითი სქესის წარმომადგენლის საღმერთოდ შევედრება და მისი ნაწილების სახით თმის შეწირვა.

გიორ-წმიდაშივე, უბ. ამუგაში, გადავიღეთ მკედრისად დალოცვილი წყარო. ასეთი წყაროები ხევსურეთში მგზავრს თითქმის ყოველ ნაბიჯზე ხედებოდა, ამ შემთხვევაში ჩვენი ყურადღება მიიპყრო წყაროს გვერდით ჩარქობილმა ფიქვმა, რომელიც სხვაგან არ შეგვხვედრია. მკედრისად წყაროს დალოცვას დიდ მნიშვნელობას აძლევდნენ. ისეთ კაცზე, რომელმაც ეს ვერ შეუსრულა თავის გარდაცვლილ ნათესავზე, იტყოდნენ: „ბეჩავია, ჯერ სახელი არ დაუღებ მკედართაო. მაგის სიცოცხლე რაითა ღირს, წყალნი კიდევ ვერ დაულოცნა მკედარსაო“. გააკეთებდნენ წყაროს, დაუგებდნენ ღარს და თავზე ბროლებს შემოაწყობდნენ. წყაროსთან დანიშნულ დროს საკლავს მიიყვანდნენ, ტაბლას მიიტანდნენ, რომელზედაც დადგმული იყო: ერთი ხელადა არაყი, ერთი პატარა ქვაბი აღუღებული რძე, ქადის კვერები, კეცეულები და ერბოიანი ჯამი. ამას ყველაფერს იმის სახელს დაუღებდნენ ვისთვისაც წყაროა დალოცვილი: „ღმერთო დიდება შენდა, ღმერთო მადლი შენდა, ღმერთო შენგანა გაჩენილი ხვეწება კაცისაჲ, ბარება სულისაჲ, საღ ქრისტე პურობენა, ანგელოზნი ჟამობენა, ცოდვილნი გაინანებენ, მართალნი გაისვენებენ. საცა შენ სულ მოიხსენება (სახელს იტყვიან მკედრისას) შენ ანდაბია, შენ სამყოფოია, შენამც მაგია, შენამც მაგეჟმარება, დაყენებული ეს საკლავი, გაკეთებული ეს წყარო: შენამც განათრილებს, შენამც გაიაღებს, ცოდოსამც მაგხდისა, სასჯელსაც მაგარიდებს, ენი ნათქვამსა, კელი ნაქნარსა, ყური განაგონარსა, თუალი ნანახსა. ეს წყაროი შენიმც საკუთნოია, უწყლოთამც ნუ დარჩები! წყაროჩი წილ უღები ნუ იქნები! ამ საკლავითაც იმკვიდრებ და ისაკუთრებ! ზე დამრჩოთ ღმერთმა მარჯე ნუღარა დაღიროს! შენ ღმერთმა მაგაჟმაროს ეს წყაროიც, ეს საკლავიც, ეს სუფრაიც, ეს სასმელიც! შაგინდნას მაგახმაროს ღმერთმა!“ თუ იმ მესამდმოეთაგან, რომლის სახელზედაც წყაროა აგებული, მოკედებოდა ვინმე, მაშინ საკლავის დაკვლა აღარ იყო საჭირო. ტაბლას გააწყობდნენ, არაყს გამოხდიდნენ და იმავე წყაროს ღარს გამოუცვლიდნენ; ფიქვს კაპებს ჩამოსჭირდნენ, დაამოკლებდნენ, თავზე კი კარჩხას გაშლილს დაუტოვებდნენ, და იქვე გვერდით წყაროსთან ჩაარქობდნენ.

ამის შემდეგ ხელახლა დალოცავდნენ მკედრისად წყალს. უცხო კედრისათვის კი ძველი წყაროს დალოცვა არ შეიძლებოდა.

ჩვენ მიერ გადაღებული წყარო პირველად კანეშა გოგოკურის სახელზე აგებული და დალოცვილი ყოფილა, შემდეგ ხელახლა მისი შეილის გიგოს სახელზე დაულოციათ, ხოლო მესამედ—მისი მამად შინ შის ბათირას სახელზე და ფიქვიც მაშინ ჩაურქვიათ. ამგვარად, წყალნი გარკვეული მკედრის სახელზე ილოცებოდა, წყარო კი რჩებოდა მთელი სამომს მკედართა მოსახსენებლად.

სურ. 2. სოფ. გიორ-წმიდა, „მკვდრისად დალოცვილი წყარო“.

შემდეგი ჩვენი მარშრუტი სოფ. შატილისაკენ მიიმართებოდა (იხ. სოფ. შატილი, სურ. 2). შატილი ძირითადადში ჯინქარაულებითაა დასახლებული, რომლებიც თავის შიგნით შემდეგნაირად იყოფიან:

ძველ მამებად: 1. უთურგაულნი და 2. გილიკაურნი. უთურგაულნი ახალ მამებად: ა) ჯალაბაურნი, ბ) გილიკაურნი, გ) ბილაურნი, დ) შაბურანი, ე) მანგიანი.

გილიკაურნი: ა) გოგოთურანი, ბ) ბაგრატაულნი, გ) ბეკოურნი და დ) თიყაურნი. ყველანი საჯინქარაულოს შატილიონთა ჯგუფს შეადგენენ.

ჯინქარაულების გარდა შატილში სახლობენ ანატორელიც, რომლებიც ლიქოკელებისაგან წამოსულებად ითვლებიან. მათთან არის დაკავშირებული-გადმოცემა ანატორის ეკალდამების გაჩენის შესახებ.

სურ. 3. სოფ. შატილის საერთო ხედი.

გადმოცემის მიხედვით ანატორელი ლიქოკიდან გადმოსახლების შემდეგ სოფ. ანატორში სახლობდნენ. ქამიანობის დროს ყველანი გაწყვეტილან და მხოლოდ ერთი პატარა ბიჭი გადარჩენილა, რომელსაც თავი შეუფარებია ჯონეს მთავარ ანგელოზის ხატში.

შემდეგ ის თუშეთში გაქცეულა და იქიდან შატილელ კაცს ისევ თავის ნასახლარზე მოუყვანია. მის ნაშეირად ითვლებიან ეხლანდელი ანატორელი.

ანატორში ჩვენ დაეთვალაღიერეთ სამი ეკლდამა; ერთი მათგანი (იხ. სურ. 4) გზის პირად მდებარეობს და ამიტომ ტურისტების დათვალაღიერების მუდმივ ობიექტადაა ქცეული და საკმაოდ განადგურებულიცაა.

ეკლდამა საესეა ჩონჩხის ძვლებით, რომლებზედაც შემხმარია ხორცისა და ტანსაცმლის ნაწილები. ჩონჩხის ძვლები ეკლდამის შივნით ორრიგად გაკეთებულ ქვის საწოლებზეა დაწყობილი, ზოგჯერ მოკრუნჩხული და ზოგჯერ გაშლილი ჩონჩხის სახით. ინვენტარი, რომელიც ჩვენ ამ ეკლდამიდან ამოვიღეთ შეიცავს: ხის აკვანს (იხ. სურ. 5), ხის 2 ჯამს, ბავშვის ჩითის

სურ. 4. ანატორი, „ეკლდამა“.

კაბის ნაგლეჯს, ჯვალოს ტანსაცმლის ნაგლეჯს და შავი ტყავის ფეხსაცმლის-ჯლანის ცალს. მეორე ეკლდამა ასევე ქალისა და ბავშვის ჩონჩხის ძვლებისაგან უნდა შედგებოდეს, სადაც ასევე აღმოჩნდა ხის ორი აკვანი (იხ. სურ. 6). მესამე ეკლდამა მამაკაცთა სამარხს უნდა წარმოადგენდეს, საიდანაც ჩვენ წამოვიღეთ მამაკაცის მომწვანო ფერის ჯვალოს პერანგის ნაგლეჯები.

ძვლების უმრავლესობა ერთმანეთში არეულია. საერთოდ, როგორც ჩანს, ეკლდამები არაერთხელ ქცეულა გადაჩხრეკის საგნად, რათქმუნდა, უცხო პირების მიერ, რადგან ადგილობრივი მოსახლეობა მათ ახლოს არ ეკარება. ამავე ეკლდამებიდან ადგილობრივ მასწავლებელს ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზე-

უმისათვის გადაუცია მთელი რიგი ნივთები, რომელთაგან თითონ ასახელებს სამაჯურს, აკვანს, ჩონგურს და სხვას.

მთლიანობისათვის სხვა აკლდამების აღწერაზედაც აქვე შევჩერდებით.

მუცოს ძირში დავათვალიერეთ 4 აკლდამა, რომლებიც უზღარაულთა ეკალდამებად ითვლება. 2 მათგანი სარკმლიანია, 2 სრულიად დახურული, უსარკმლო. აკლდამების თანმიმდევრობა ტერასულია. პირველ აკლდამაში (ქვე-მოდან) ჩონჩხებისა და თავის ძელების ნამტვრევების გარდა არაფერია. ინვენტარიდან შეგვხვდა მხოლოდ ერთი ხის ჯამი. მეორე სარკმლიან აკლდამაში, რომელიც ტერასული თანმიმდევრობით მეოთხე იქნება, ვნახეთ ერთი თავის ქალა ტრეპანაციის ნიშნით. აქვე ვიპოვეთ ხის ჯამის პატარა ნატეხი.

სურ. 5. ანატორი, I აკლდამიდან ამოღებული აკვანი.

არდოტის აკლდამების უმრავლესობა ჩაქცეულია და სპეციალურ გათხრებს მოითხოვს ისე, როგორც ყველა სხვა აკლდამა, რომლის სიღრმეში შეიძლება იყოს ნაპოვნი საინტერესო ნივთები, რადგანაც დროთა ვითარებაში და მუდმივ გადაჩხრეკაში აკლდამის ინვენტარი არეულა და მიწითა და ქვებითაა დაფარული.

ჯონის-ქალელი მცხოვრები როსტომ გაგასძე შეთეკაური შემდეგს გამოგვცემს აკლდამების შესახებ:

„სადაც კი ძველად მოსახლეობა იყო, ეკალდამა ყველგან უშენებიათ, რადგან ძველ დროზე მიწაზე არ უმარხავთ. ჟამიანობა ძველად 7 წელი ერთხელ ყოფილა და დანმარხავი რომ არაყინ დამრჩალა, ამიტომ ეკალდამებში ცოცხლებ შესულან. მერე უთქომ. რადგან ჩენი მამა-პაპა აქ მარხიან, კვლრე-

ბიც აქ უზიდნავ. ჯამებით საქმელი უზიდნავთ, ბავშვებიც აკავანით მიუყვანიათ. აი ძველ დროში ჩემს ხსოვნობაში დედა ყოფილა აკავანზე გადაწოლილი, ძოძუ ბალისათვი პირჩი მიცემული და ისე გაშვებული. ჩონგურიც ყოფილა, გვამებიც დაუშლელ, სუდარში გახვეული იყო. ეკალდამეები ანატორში, მუცუში, არდოტში არის. გამიგონავ არხოტშიც იყო. მითხოში მგონი ორასი ეკალდამაც უნდა იყოს.

ძველ დროში ფარჩას ვხმარობდით სუდარზე, დედა ჩემს სამი ფერის ფარჩა, თეთრის, წითლისა და ლურჯის ფერისა ჰქონდა შენახული. აქედან სამ პერანგს შეკერავდნენ და შიგნით ჩააცმევდნენ: საკვამში შეჰქონდათ და მერე ჰხურავდნენ საკვამს“.

არდოტელი მეიდა მურლოე ეკალდამეების შესახებ შენიშნავს: „არდოტის ეკალდამეები, სანამ მურლოვები და ზვიადაურები დასახლდებოდნენ, მანამდე ყოფილა აშენებული, შემდეგ იქ ჩვენებსაც უმარხავ. სანამ ზვიადა და ლავაზა ბარჩი არ წასულა, ერწოს ყოფილან, და მერე, რომ მოსულან, უთქომ, ტუუილად შეგაქვთ კვდარი ეკალდამებში, მიწაჩი უნდა დამარხოთო“.

მიხუაღნი

პარეა საბლორი. პირდაპირი

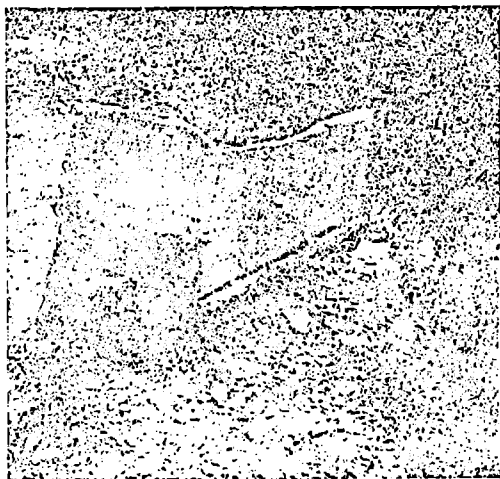
მიტუელთა განსახლების სქემა

ასეთია ზოგი ხევსურის მიერ გადმოცემული ცნობა აკლდამების შესახებ.

შატილიდან შემდეგი ჩვენი მარშრუტი იყო მუცო ანუ მიცუ. ძველი მუცო ამჟამად მხოლოდ ნასახლარს წარმოადგენს. ამ 30-35 წლის წინათ დაწყებული იქიდან გადმოსახლება, რის შედეგადაც ძველი მუცოს მახლობლად ახალი სოფლებია გაშენებული: ჰონის-ქალა, ვარლე, წუქეიო, სამლორი და პირდაპირი (იხ. სქემა).

ძველ მუცოში ქისტების მოსახლეობაც ყოფილა, რომელიც შემდეგში გამრავლებულა და მუცოდან გადასახლების შემდეგ ბაყაწუხში, ენარში და ხონეში დაბინავებულა. ამჟამად, ძველი მუცოს ერთადერთ მოსახლეს ქისტი სუხი ბორჩაძე წარმოადგენს. ქართულად კარგად ლაპარაკობს. საერთოდ მუცოს მცხოვრებმა ქისტებმა ქართული არ იცოდნენ, ხოლო იქაური ხევსურები კი ყველანი ლაპარაკობდნენ ქისტურად, ქალებიც კი. საზამთრო ბინები მუცოელებს ქისტებთან ერთად ხონეში აქვთ აშენებული. ათენგენობის დღესასწაულზე (რო-

მელსაც ჩვენ 28 ივლისს (დავესწარით) ყველა მორწმუნე ერთად იკრიბება ჯონეს მთავარ ანგელოზის ჯვარში. ქისტებს თავისი საკლავი მოჰყავთ ხევსურების ჯვარში

სურ. 6. ანატორი, II აკლდამიდან ამოღებული აკანი.

ბობს: განთქმული გმირი თორღვაე ქართველი თავადისა და ქიტი ტყვე ქალის შვილი ყოფილა. ერთხელ ქისტებთან ბრძოლის დროს თორღვას ტყვე წამოუყვანია და მუცოში დაუსახლებია. მის შთამომავლობას ხევსურეთში ყაჩაღობა დაუწყია. არდოტელებს, მიცუელებს და ხახაბოელებს ისინი დაუხოციათ და მხოლოდ ერთი ფეხმძიმე ქალი და გადარჩენილა, რომელსაც ხახაბოში დედიმები ჰყოლია. დედიმებებს ქალი თავის სახლში წაუყვანიათ. აქ ქალს ვაჟი შესძენია. ეს ბავშვი რომ დაეჯეკაცებულა, მიცუში თავის მამა-პაპათ ძველ ნასახლარზე მოსულა, იქ დასახლებულა და მის შთამომავლობას, როგორც დისავან გამრავლებულს, და ი ა უ რ ი დარქმევია.

მიცუელებიც საჯინქარაულოში შედიან, მაგრამ თავის შიგნით ისევ ნარევე გვარს წარმოადგენენ, რომლებიც სამ მამად იყოფიან: შეთეკაურნი, დაიაურნი და გიონი, რომლებიც სხვადასხვა წარმოშობის არიან (იხ. სქემა).

შემდეგი ჩვენი მარშრუტი იყო არდოტი.

არდოტი შედგება ძველი არდოტისა და შემდეგ გაშენებული სოფლებისა ანდაქისა და არქილოსაგან. გადასახლება ამ ორმოცდაათი წლის წინათ დაუწყიათ. ძველ არდოტს გამოყოფილი აქვს უბნის სახით ე. წ. აიეხი. საზაფხულო ბინა არდოტელებს კიდევ უფრო მთა ადგილასა აქვთ მოწყობილი, რომელსაც ბახაოს ეძახიან.

და ხევსურის დისტური სწირავს მას ხატს (იხ. სურ. 7, 8). დაკლულ ბატკანს ქისტები უკვე თითონ ატყავენ და ხორცსაც თითონ ხარშავენ. მუცოს მცხოვრები ქიტი ბორჩაძეები თავიანთ თავს ქისტეთიდან, სოფელ მაცსტიდან, მოსულებად სთვლიან. მთხრობელი სუხი ბორჩაძე აღნიშნავს, რომ „მაცსტი სრუ მარტო ბორჩაძეები ვართ“-ო.

არამარტო ქისტები, არამედ მიცუელი ხევსურებიც თავიანთ თავს ლეკეთიდან ვადმოსახლებულად სთვლიან. მაგალითად, დაიაურების წარმოშობის შესახებ ასეთი გადმოცემა არსებობს:

არდოტის მოსახლეობას მურლოელნი და ზვიადაურნი შეადგენენ. მურლოელნი საჯინჭარაულოს არდოტიონთა ჯგუფს წარმოადგენენ, რომლებიც თავის შიგნით კიდევ ატარებენ ახალ მამად სახელს—ბაისერანს. ყველანი, ორი მოსახლის გარდა, რომლებიც ამ ბოლო ხანებში ანდაქში გადასულან, ძველ არდოტში ცხოვრობენ.

სურ. 7. კონეს მთავარ-ანგელოზის ჯვარში ქისტების მიერ მოყვანილი საკლავი.

ზვიადაურები გიგაურების ჯარ-ქვაბით შაყრილები არიან, რომლებიც თავის თავს ფშავიდან სოფ. მუქოდან წამოსულებად სთვლიან; სახლობენ ძველ არდოტსა და არკილოში.

ჩვენი მოგზაურობის უკანასკნელ პუნქტს ჯაჯაბო წარმოადგენდა.

სოფ. ჯაჯაბო იყოფა ორ ნაწილად: ზენ-უბანი და ქვენ-უბანი. ჯაჯაბოელნი საგოგოჭუროს ნაწილს შეადგენენ. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მათთან ჯარ-ქვაბით შაყრილები არიან და თავის შიგნით შემდეგ მამებად იყოფიან:

ა) ხოსიაურები, ბ) მინდიკაურები, გ) ხახიაურები, დ) მამიაურები.

ჯაჯაბოდან განზრახული გვქონდა მათურას გადასავალით ფშავში ჩასვლა, რათა შეგვემოწმებია გადმოცემები ხეესტრული გვარების ფშავიდან გადმოსახ-

ლების შესახებ. კერძოდ, გოგოკურებისა—ჩარგალიდან, გიგაურებისა—გოგ-
ლურთიდან, ზვიადურებისა—მუქოდან და სხვა, რომელთა მრავალი ვარიანტი
ჩაწერილი გვაქვს, როგორც პირაქეთ ისე პიროქით ხევესურეთში. მაგრამ ან-

სურ. 8. კონეს მთავარ-ანგელოზის ჯვარში ქისტების მიერ მოყვანილი
საკლაეის შეწირვა.

გვარი მუშაობა უფრო დიდ დროს მოითხოვდა და მხოლოდ გზად გავლით
ამის საბოლოო შემოწმება ვერ მოხერხდა.

ნათესაური ურთიერთობის შესწავლა პირიქით ხევსურეთში შემდეგ სურათს იძლევა: აგნატიკური ნათესაობის ყველაზე ფართო ცნების გამომხატველი ხევსურეთში იყო გვარის.

თითოეული გვარი შედგებოდა ნათესაური ჯგუფებისაგან. იმ ნათესაურ დაჯგუფებას, რომელიც გვართან შედარებით უფრო ახლო წინაპარის სახელს ატარებდა, მაშად დაყოფა ეწოდებოდა. ეს ნათესაური ჯგუფი თავის შიგნით კიდევ იყოფოდა ახალ მამებად. ასეთ შემთხვევაში სამგზის დაყოფასთან გვაქვს საქმე, სადაც ასხევებენ ძველ და ახალ მამებად დაყოფას. ტერიტორიის ძირი, რომელიც დამოწმებული გვექონდა არხოტსა და პირაქეთ ხევსურეთში აქ არ შეგვხვედრია. განსახლების პრინციპი ძირითადადში გვაროვნული იყო და ამიტომ ტერიტორიალური ერთეული ხშირად ემთხვეოდა ნათესაურ ერთეულს. უმრავლეს შემთხვევაში თითოეული სოფელი დასახლებული იყო მხოლოდ ახლო ნათესაური ჯგუფით.

სურ. 9. მთხრობელი.

ასე მაგალითად, ლებაისკარში სახლობდნენ მამისაურები, კისტანში ობოლაურები, კეკუეთში ბაბკიაურები და ასე სხვა.

ამგვარად, ტერიტორიალური პრინციპის გაიგივება სოციალურ ერთეულთან იძლევა სრულ შესაძლებლობას, რომ ეს უკანასკნელი ტოპონიმიკურ სახელსაც ატარებდნენ.

ძირითადადში გვარი სისხლითი ნათესავეებისაგან შემდგარ ერთეულს წარმოადგენდა; მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც მკირერიცხოვანი—უკაცური გვარი, უერთდებოდა მრავალრიცხოვან—დიდ გვარს. ასეთ შეერთებას გვარის შამოყრას უწოდებდნენ.

ასე მაგალითად, გადმოცემით პირიქითელ ჯინქარულთა გვარეულობაში ლებაისკრელნი, შატლიონნი, კისტნელნი და კეკუეთელნი ძვალ-გვარს წარმოადგენენ, ე. ი. სისხლით ნათესაობას შეადგენენ, არდოტელნი და მიცუელნი კი ვარ-ქვებით შამოყრილები არიან. მიცუელებთან ბოლო ხანებში „ძმობა“ გაყრილი აქვთ.

მიუხედავად იმისა, რომ ძმად შამოყრილები უფლებრივად გათანაბრებული იყვნენ სისხლის ნათესავებთან, დასახელებისას მაინც ასხევებდნენ ძვალ-გვარს. ჯარ-ქვებით შამოყრილებსაგან. შაყრა ხდება მხოლოდ გვარებში, არც საძმოებში ე. წ. მამად კაცობაში, არც ცალკეულ ოჯახებში არ ხდება შაყრა. ამიტომ, შაყრილი გვარები მამად დაყოფაში თავის საკუთარ სახელს ატარებენ, გვარს კი იკვლიან. ჯარ-ქვებით შამოყრის მიზეზს თითონ ასე განმარტავენ: „შაიყარეს, რომ სისხლის კენჭს არ ეძლოლის კოტაისგან და ამიტომ გაბეურებულან; მემრ გვარ კოტა რო იყო, კმლის დროს ჩაგრადა. რო დასხდებოდეს ძელებ კაცებ იტყოდეს, ჩვენ კოტ-კოტაებ ვართ, სამან ჩაედგათ, გვარი შაყარნოთო, ჯარსაც და ლუდსაც ის გვარი მოიტანს, რომელსაც შაყრა სურს, ჯარსაც ის დაკლავს და ლუდსაც დაამწყალობნებს“ (სოფ. გიორწმიდა, ბიძურა გოგოჭური).

სურ. 10. მზრობელი.

ეჭეყოდა, ამის საინტერესო მაგალითს შატილის მოსახლეობა წარმოადგენს.

როგორც დავინახეთ, შატილის მცხოვრებთა უმრავლესობას ჯინჯარაულები შეადგენენ, მათთან ერთად ანატორელი სახლობენ, რომლებიც ლიქოკელების მოგვარეები არიან და ჯინჯარაულებთან მხოლოდ მეზობლურ დამოკიდებულებაში იწყობებიან.

ამგვარად, კაცრიელ გვარს, უკაცური გვარი ჯარ-ქვებით შეყრებოდა და ძმობა განმტკიცდებოდა. ამის შემდეგ სისხლ-მესისხლეობაში ანუ თავ-მეთავეობაში ჯარ-ქვებით შამოყრილები ისეთსავე მონაწილეობას იღებდნენ, როგორც ძვალ-გვარნი. ექსოგამის დაცვა გვარის შეკავშირების ერთერთი ძირითადი ნომენტია, რომლის დაზღვევა, როგორც ჯარ-ქვებით შამოყრილ გვართან, ისე ძვალ-გვართან, საძმოს გაყრას იწვევდა.

ჯარ-ქვებით შამოყრილი გვარები მამად დაყოფაში თავის საკუთარ სახელს ატარებენ, გვარს კი იკვლიან. ჯარ-ქვებით შამოყრის მიზეზს თითონ ასე განმარტავენ: „შაიყარეს, რომ სისხლის კენჭს არ ეძლოლის კოტაისგან და ამიტომ გაბეურებულან; მემრ გვარ კოტა რო იყო, კმლის დროს ჩაგრადა. რო დასხდებოდეს ძელებ კაცებ იტყოდეს, ჩვენ კოტ-კოტაებ ვართ, სამან ჩაედგათ, გვარი შაყარნოთო, ჯარსაც და ლუდსაც ის გვარი მოიტანს, რომელსაც შაყრა სურს, ჯარსაც ის დაკლავს და ლუდსაც დაამწყალობნებს“ (სოფ. გიორწმიდა, ბიძურა გოგოჭური).

ჯარ-ქვებით შაყრილობის დროს მხოლოდ გვარის მცირერიცხოვანებით ხელმძღვანელობდნენ. ტერიტორიულ გაერთიანებას ამ შემთხვევაში ყურადღება არ

ჯარ-ქვებით შამოყრილობის საკითხი ჩვენთვის ამჟამად კვლევის ძირითადი საგანია. სპეციალურ გამოკვლევაში მას დაწვრილებით აღვწერთ და ამიტომ აქ მაზე აღარ ვჩერდებით.

სპეციალურადვე გვაქვს დამუშავებული ხეცსურული რჯულის თავ-შეთავობისა ანუ სისხლ-მესისხლეობის საკითხი, რის გამოც ჩვენ თავს ნებას ვაძლევთ, ამ უკანასკნელსაც საანგარიშო მოხსენებაში მხოლოდ გაკვრით შევებოთ. გვარების შაყრის აღწერისას ჩვენ აღვნიშნავდით, რომ მიზანი შეერთებისა „სისხლის კენჭში“ თანაბარი მონაწილეობის მიღება, ანუ სისხლ-მესისხლეობაში ურთიერთ დახმარების გაწევა იყო.

სისხლ-მესისხლეობაში ხეცსურული რჯული ითვალისწინებდა შემდეგი სახის საურავს:

1. მიწად-შიე საკლავი;
2. საგვარო (ანუ სალაშქრო) რიგი;
3. სადედო (ანუ სალაშქრო) რიგი;
4. სახლის რიგი;
5. სამძო რიგი;
6. სადო და სამაჰიდო რიგი;

სურ. 11. მთხრობელი.

7. სამაჰნაო რიგი.

ყველა ამას თან სდევდა ჯარიმისა და ზედმეტი გადასახადის სახით კიდევ ე. წ. ჯურუში და არბითი.

სისხლის საურავის თითოეული, აღნიშნული სახე მოითხოვდა მეტეღისა და მისი გვარისაგან სისხლიან მსხვერპლს ხარისა და ცხვრის შეწირვის სახით. ლუღის გარკვეულ რაოდენობას და „ვარიგებულ ტაბლებს“.

როგორც მეტავე ისე მეტეღე, ე. ი. როგორც დაზარალებული ისე დამზარალებელი წარმოდგენილი იყო ნათესაური ჯგუფებისა და არა ცალკეული პირების სახით.

მეტელეს ოჯახს მიცვალებულის დასაფლავების წინ უნდა დაეკლა ნიწად-შიე საკლავი.

ამას მოყვებოდა მე თ ა ვ ე ს ა და მეველეს გვარების ურთიერთ გარიგება. მე-
ველეს გვარის შუაქაცები საკლავებით გზაშივე უხედებოდნენ მე თ ა ვ ე ს გვარს
და აჩერებდნენ მას მსხვერპლის შეწირვით. თუ საკლავის დაკვლა დაუგვიანდებო-
დათ, მეთავეს გვარი მეველეს გვარს დახოცვითა და განადგურებით ემუქრებოდა. სა-
გვარო რიგს გვარი საერთო ხარჯზე უყენებდა მეთავეს გვარს. „სისხლის კენჭში“

სურ. 12. მთხრობლები.

მეველეს გვარის თითოეულ წევრს თანაბარი მონაწილეობა უნდა მიეღო. ამგვარად, საგვარო რიგს, რომელსაც აგრეთვე სა ლ ა შ ქ რ ო რ ი გ ი ც ეწოდებოდა, გვარის მობრუნების შესაძლებლობა ჰქონდა. ამ შემთხვევაში აგნატიკური ნათესაობა მოითხოვდა გვარის დაკარგული სისხლის ანაზღაურებას, ე. ი. სისხლ-
ში—სისხლს. ამას მოჰყვებოდა ს ა დ ე დ ო რ ი გ ი, სადაც დედის გვარი ანუ კოგნატი-
კური ნათესაობა მოითხოვდა ქალის შთამომავლობის სისხლს. კოგნატიკური ნათე-
საობის უფლებები ამ შემთხვევაში თითქმის არ განსხვავდებოდა მამის ნათესა-
ვების უფლებებისაგან.

სადო, სადელით-შინშო და სამამილო რიგი, სამო რიგის მსგავსად ამ საფეხურის ნათესაობის მატრილოკარულ უფლებებს ამჟღავნებს, ხოლო სამმო რიგი ამ საფეხურის ნათესაების უფლებებს საწინააღმდეგო პატრიოკალური ნათესაობის ხაზით გამოხატავს. საყურადღებოა ამ შემთხვევაში ისიც, რომ თუ სამმო რიგი გულისხმობს, რომ მას იხდის მეველეს გვარი ან გვარის გარკვეული ნაწილი, უახლოესი ნათესაური ჯგუფის სახით, მის მიღებაშიც, მეთავეს მხრიდან ამავე ტიპის ნათესაობაა წარმოდგენილი. სადო რიგი ერთ უფროს დასთან იგზავნება, სადელით-შინშო—ერთ უფროს შინშთან, სამამილო—ერთ უფროს

მამიდასთან. ეს კი თავის თავად გულისხმობს, რომ არსებობდა დედით-შინშე-ბისა და მამიდების ჯგუფები, რომლის შიგნითაც ხდებოდა მიღებული დრამის განაწილება.

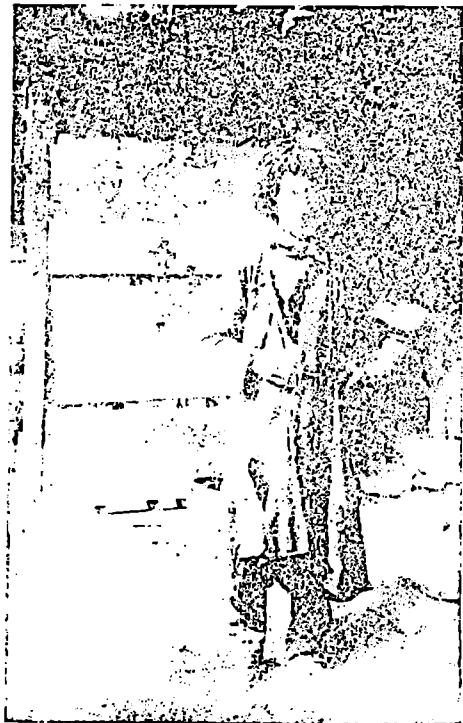
ამგვარად, სისხლის გადახდასა და მიღებაში თანაბარი პარალელური უფლებებით სარგებლობდნენ მამისა და დედის გვარის წევრები, რის მიხედვითაც საგვარო რიგი შეესატყვისებოდა სადედლო რიგს, ხოლო საძმო რიგი—სადლო, სადელითშინშო და სამამილო რიგებს. ზოგადი ხასიათისაა მიწა-შიე საკლავი და სამაჯნაო რიგი.

სისხლის რიგების რიტუალი გულისხმობს, რომ დამნაშავე მხარე სწირავს მსხვერპლს ჯარისა და ცხვრის სახით. აწადებს პურებითა და საქმელებით გაწყობილ სუფრას და ადუღებს ლუდს. თითონ რიგების სახელწოდება თავ-სისხლი, ან პირდაპირ სისხლი, უკვე გულისხმობს იმას, რომ მეთავე სისხლის ანაზღაურებას მოითხოვდა. საგვარო რიგი შეწირული ხარისა და ცხვრის სახით გამოლაშქრებულ მესისხლეს გზიდან აბრუნებდა.

ბანზე შესამჯდომლო საკლავი მოწინააღმდეგეს ბანზე შესვლის უფლებას ართმევდა, ბანიდან ჩამოსამჯდომლო საკლავი ბანს დანგრევს ისაგან იცავდა. გვარი არ დაბრუნდებოდა, თუ წინ არ შეაგებებდნენ ე.წ. მისაგებებელს საკლავისა და კუორის სახით. სისხლიანი მსხვერპლი ხარისა და ცხვრის სახით ამ შემთხვევაში ადამიანის მსხვერპლის შემცვლე-

ლია და თითონ რიგის დაყენების უფლება უკვე ამგვარი მონაცვალეობის უფლების მინიჭებას გულისხმობს. ამას სთხოვდნენ მეთავეს შუაკაცები, როდესაც რიგის დაყენების ნებართვის მიღება უნდოდათ, როდესაც ვანრისხებული მესისხლე ემუქრებოდა მტკელეს გვარს, მის სამოსს და ყველასაგან ადამიანის მსხვერპლს მოითხოვდა.

რიგის დაყენებით, როგორც ვთქვით, ხდება ადამიანის მსხვერპლის ხარისა და ცხვრის შეწირვით ანაზღაურება. ასეთია თუნქციონალური გადასვლა ადამიანის მსხვერპლიდან ხარისა და ცხვრის შეწირვაზე. საინტერესოა ამ მხრივ ის გარემოებაც, რომ ჯვესურულ რჯულში საურავის გადახდის დროს, ამგვარი

სურ. 13. მთხრობელი.

სახეცელის სხვა მომენტებიც გვაქვს. ასე მაგალითად, დრამის საფასურის ძირითადი ერთეული—ძროხა, შენაცვლებული იყო ცხვრებით. ამის გამო ასხევებდნენ ჯელითსა და ფეჯით ძროხას. ჯელითი ძროხა 4 ცხვარს უდრიდა.

სურ. 14. მზრობელი.

შესადლებელი იყო გვეფიქრა, რომ აქაც სისხლის ფასის შესუსტებასთან გვაქვს საქმე და მსხვილფეხა მესაქონლეობის განვითარებასთან ერთად, როდესაც ძროხას მეტი მნიშვნელობა ეძლეოდა, სისხლის დრამა ძროხის ერთეულის ზაგიერად ბატკნით შეიცვალა, გამოსაანგარიშებლად კი ზაინც ძველი ერთეული დარჩა.

ხევესურული რაჯულის მიხედვით მოკლეულის დასაფლავება არ შეიძლებოდა მანამდე, სანამ მოწინააღმდეგეს სისხლი არ დაიდვრებოდა ან თუ ეს სისხლი არ იქნებოდა შეცვლილი საკლავით. მოკლეულს საიქიოში ძველელის სისხლი ან მისი შემცვლელი საკლავი უნდა უსწრებდესო. თუ მეტეულე ვერ მოასწრებდა დასაფლავებამდე მის შეწირვას, ეს მოკლეულის მიმართ ჩადენილ დიდ დანაშაულად ითვლე-

ბოდა და ამიტომ მეთავე 5 ძროხით აჯურუმებდა შეკვლეს.

მიწად-შეი საკლავს, დაკვლის წინ, როგორც თითონ აღნიშნავენ, „მკვდრისად სახელს დაუდებდნენ“. ეს იმას ნიშნავდა, რომ საკლავი განკუთვნილია მოკლეულის სულისათვის, მას ეწირება. ამავე მოწმობს სახელისდების ტექსტიც.

სახელისდება მდგომარეობდა მოკლეულის სახელის ხსენებაში და იმის ვედრებაში, რომ შეწირული კურატი, ლუდი და ტაპლა მისი მოსახმარი იყოს, მისი საიაღებელი და ცოდვის მხდელი. დარჩენილი ნათესაობა ვალდებული იყო მოკლეულის სულის გასანათლავად ძველელს მსხვერპლი შეაწირვინოს, ან თითონ ძველელი შესწიროს თავის მკვდარს. ამგვარად, შეწირვა უნდა მომხდარიყო ან დამნაშავეის მოკვლით ან მისი შემცვლელი კურატისა და ბატკნის შეწირვით.

ამგვარად, რიგის გადახდის რიტუალური მხარე იმას ამჟღავნებდა, რომ ადამიანის მსხვერპლი შეცვლილა საკლავითა და გარიგებული სუფრით, რომელიც გარდაცვალებულის სულს ეწირებოდა.

მოკლულის აუგად ხსენება ყველაზე ძნელ საქმედ ითვლებოდა ხევსურულ რჯულში; შერიგების შემდეგაც თუ მას ადგილი ექნებოდა, შერიგების პირობა ირღვევოდა და მესისხლეობა ხელახლა იწყებოდა.

თუ მაგალითად მკვლელი დაუძახებდა—უნცროსიმც ხარო, რაც იმას ნიშნავს, რომ შენი მკვდარი საიქიოს ჩემს მკვდარს ემსახურებაო, დამნაშავე ვალდებული იყო გადაეხადა ჯურუმის 5 ძროხის რაოდენობით. სამაჟნაო საკლავი ასევე ავალდებულბდა მეჭეღლის მთელ შთამომავლობას ხენის დაწყებამდე მოკლულის სახელზე საკლავის შეწირვას.

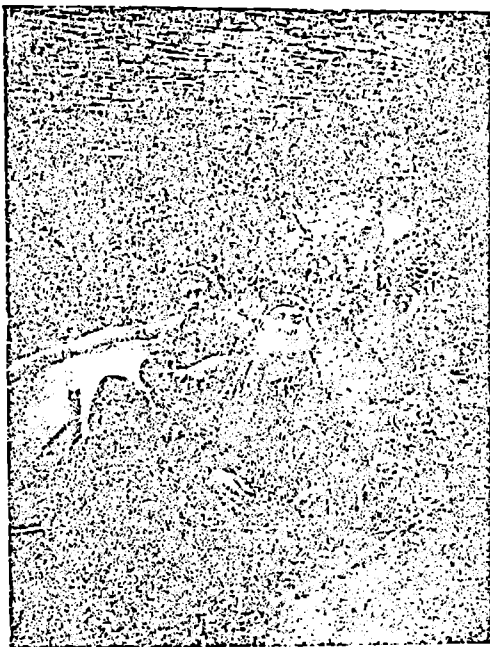
მიცვალბულის კულტის მნიშვნელობა იმდენად დიდი იყო, რომ არც ერთი ნათესაური ჯგუფი არ დათანხმდებოდა იმაზე, რომ სისხლის ალებისა თუ რიგის დაყენების გარეშე დაეტოვებინა ჩადენილი მკვლელობა.

ჯერ რიგის დაყენებაც თავისთავად სასჯელის შერბილებას გულისხმობდა. ამიტომ, მხოლოდ შუაქაცების მეშვეობით და მეთავეებისაგან მიღებული თანხმობის შემდეგ შეიძლებოდა რიგის დაყენება. იყო იძულებითი შემთხვევებიც, ე. წ. „ხატში შეჯდომის“ სახით.

ამგვარად, ხევსულული რჯულის ერთი ნაწილი თავ-შეთავობა ანუ სისხლმესისხლეობა წარმოადგენდა გვაროვნულ წყობილებაზე დამყარებულ ჩვეულებით მართლიერებას.

გვაროვნული წყობილების გამომხვატელ ძირითად ნიშნებად ამ შემთხვევაში შემდეგი მივგაჩნია:

1. მესისხლეების უფლება-მოვალეობანი დანაწილებულია ნათესაურ ჯგუფებად. ამის მიხედვით ვალდებულებათა სახეები შემდეგნაირად იყოფა: საგვარო, სადედო, საძმო, სადო. სადედით-შინშო, საშამილო და სახლის რიგი. ამათგან სადედო, სადო და საშამილო რიგების გადაზღველთა და მიმღებთა სახით წარმოდგენილი იყო უძველესი სახის—კოგნატიკური ნათესაობა, ხოლო დანარჩენი კი ავნატიკური ნათესაობის ურთიერთობის გამომხატველია.

სურ. 15. მთხრობელი.

II. თითოეული ნათესაური ჯგუფი ვალდებული იყო სისხლი აეღო, ადამიანისა თუ კურატის მსხვერპლის შეწირვის სახით და ამით გარკვეული ვალი მოეხადა მოკლული ნათესავის წინაშე.

სურ. 16. მთბრობელი.

III. გვაროვნული წყობილების დროს ფიცში მონაწილეობის მიღება მხოლოდ ნათესაებს შეეძლოთ. რადგანაც, როგორც მოწამე, ისე ფიცის დამღები, მოწინააღმდეგის მტერი უნდა გამხდარიყო და ამით ახალი მესისხლეობა ჩამოვარდნილიყო სხვა გვარებს შორისაც.

სისხლ-მესისხლეობის მეორე სახის საურავად ხევესურულ რჯულში პატივის გადახდა უნდა ჩაითვალოს. პატივის გადახდა საუკუნეების განმავლობაში გრძელდებოდა და მეტელისა და მეთავეს ნათესაების შეზღვედრისას, მეტელისაგან ლუღისა ან არაყის მოტანას მოითხოვდა.

ამ სახის პატივის გარდა, არსებობდა აგრეთვე საკლავ-პატივიც, რომელიც უკვე სისხლიანი მსხვერპლის შეწირვას მოითხოვდა.

თუ პირველი სახე საურავისა (სისხლი) სისხლის ანაზღაურების სახით, განუთენილი იყო თითონ მიცვალებულისათვის და კერძოდ მიცვალებულის კულტთან დაკავ-

შირებული. პატივი მოკლულის ნათესაების სასარგებლოდ გადახდილი საურავია, რომელიც ჩადენილი დანაშაულის გამო, დამნაშავისაგან პატივისცემას და მორჩილებას მოითხოვდა. პატივის გადახდის გარდა მეტელს ნათესაებთან მთელი რიგი აღკვეთები იყო დადებული და მეთავეს ნათესაებთან მთელ რიგ მორჩილებათა შესრულება მართებდა.

მესამე სახის საურავს სამკსნელოები წარმოადგენდნენ, რომელთა გადახდაც მეტელს ათავისუფლებდა მასზე დადებული მთელი რიგი აღკვეთებისაგან. ასეთ სამკსნელოებს წარმოადგენენ:

1. წყალ-წისკეილის სამკსნელო;
2. ჯვარ-ჯვარისკრის სამკსნელო.

3. საფლავ-სამარხის სამკსნელო. ყოველივე ამის გადახდა ამანათად გასული მეტელის სახლს ჰქონდა დაკისრებული.

ამგვარად, მეველის ნათესაობის მთელი საქმიანობისა თუ ცხოვრების სხვა მომენტები:—ღვთის ვედრება, მიცვალებულის დასაფლავება და სხვ.—მეთავეს ხელში იყო, მისგან იყო დაკავებული, და ბმული. მისი განთავისუფლება მოითხოვდა მეველისაგან სათანადო მსხვერპლის გაღებას, რასაც სამკსნელოს უწოდებდნენ. ასე ეხსენებოდათ, მაგალითად, დაღებული აღკვეთა წისქვილზე, წყალზე, სსათლაოზე და სხვ. . .

აქაც, მაშასადამე, მეთავეს მეველე სრულ მორჩილებაში ჰყავდა. მისი არსებობის აუცილებელ საშუალებებზე აღკვეთა იყო დაღებული და განთავისუფლება თითოეულ კერძო შემთხვევაში შესაძლებელი იყო მხოლოდ საურავის გადახდით.

მივლინებაში სულ დავყავით 33 დღე. მასალები ხევსურული გვარებისა, რჯულისა და ქორწინების შესახებ შევკრიბეთ პირიქით ხევსურეთის ზემოთდასახელებულ ათ სოფელში. რჯულზე ნუშაობისას ცნობებს ვაგროვებდით ისეთი პირებისაგან, რომლებიც რჯულის კაცებად ნამყოფი იყვნენ. განსაკუთრებული დახმარება გაგვიწიეს ამ მხრივ ქვემოთჩამოთვლილმა პირებმა: ხოტა ჯინჭარაულმა (სოფ. კისტანი); ბიძურა გოგოჭურმა (სოფ. გიორ-წმიდა); ლაგანა, საყურა და ღთისო ჯინჭარაულებმა (სოფ. შატილი); გეჯურა დაიაურმა (სოფ. მიცუ); ლეკო მინდიკაურმა და ბაბო ხახიაურმა (სოფ. ხახაბო) და სხვებმა. ყველა ამ პირთ უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

ნაწილობრივ შეგროვილია მასალა ქორწინების წესების შესახებაც. რადგანაც ამ თემის ირგვლივ მუშაობის გაგრძელება მომავალი წლისათვის გვაქვს ნავარაუდები, ამიტომ ამ საკითხზე აქ აღარ ვჩერდებით.

ფოტო-გადაღებები შესრულებულია სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერსიტეტის თანამშრომლის დოცენტ ქ. ძიძიშვილის მიერ, რისთვისაც მას უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

ლ. ბოკორიშვილი

ქიზიჟი მივლინების მოკლე ანბარი

ჩვენი სადისერტაციო თემის — „კახური კერამიკის“ დაქუშავებამ, ჩვენთვის ადრევე ცნობილი ქიზიჟური კერამიკის ზოგიერთი საკითხის გარკვევა მოითხოვა და დამატებითი ცნობების ადგილობრივ შეგროვების მიზნით, 1939 წლის აგვისტოს პირველს, ენიმკი-ის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია (ლ. ბოკორიშვილისა და ე. ერისთავის შემადგენლობით) ქიზიჯს გაემგზავრა.

დასასადგურებელ ცენტრად ექსპედიციამ ქ. სილნალი აირჩია და საველე მუშაობა კი სოფ. ანაგასა და უმთავრესად კი სოფ. ბოდბისხევში ჩაატარა. ექსპედიციის წევრთა სამოქმედო გეგმა მარტოოდენ განსახორციელებლად ნაუარაუდები კონკრეტული მიზნით (დამატებითი მასალების შეკრებით) არ შემოიფარგლა; ის კერამიკული წარმოების ყოველმხრივი შესწავლის გზით წარმოართა და ქიზიჯელი ოსტატების მონათხრობის ჩამწერის დღიურებს, ერთი კვირის განმავლობაში, საკმაოდ ვრცელი და შინაარსიანი მასალა შეემატა.

ქიზიჯური კერამიკის ირგვლივ მოპოვებული მასალის დაწვრილებითი გადმოცემით ჩვენ რათქმუნდა საანგარიშო მოხსენებას არ დავტვირთავთ და ძლიერ მოკლედ მხოლოდ ზოგიერთი ცნობის შესახებ აღვნიშნავთ.

მრავალდარგოვანი ქიზიჯური კერამიკა თვალსაჩინო ცხოველყოფილობით შემონახულა, მაგრამ ბევრი რამ, როგორც ჩანს, მაინც შეცვლილა და წარმოების ცენტრთა რიცხვიც შესაძინევად შემცირებულა. ეამთა სვლის დალი ყველაზე მკვეთრად მეჭურჭლეობა-მეჭვევრეობის გავრცელების არეალზე აღბეჭდილა: მრავალი სოფელი კერამიკის ცენტრების სიიდან უკანასკნელ ხანებში ამოშლილა და ჭურჭელ-ჭვევრის წარმოებით სახელგანთქმულს, ეთნოგრაფიულ წყაროებში მოხსენებულ სოფ. ანაგასაც კი მათი ბედი სწვევია. ფართოდ წარმოდგენილი მეჭურჭლეობა ამ მხრივ იმთავითვე სახელმოხვეჭილ სოფ. ბოდბისხევს-ლა შემოუნარჩუნებია და ჭვევრები კი მხოლოდ ლაგოდღის მხარეში მცხოვრებ იმერლებს-ლა უკეთებიათ.

ქიზიჯის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მეჭურჭლეობა-მეთორნეობის, წყლის მილების მკეთებლობის, მეჭვევრეობისა და მეკრამიტეობა-მეაგურეობის არსებობა ერთხელ კიდევ დადგინდა და ქიზიჯშიგნით კახეთის კერამიკის ერთგვარობაც სამოლოოდ დადასტურდა.

ქიზიყელი მეჭურქულე წყლის მილისა და თორნის მეკეთებლადაც ითვლება (თუმცა მეჭურქლის ხელობის არმცოდნე მეთორნეც გვხვდება), მეკრამიტის აგურის კრაც ევალება (მეაგურეს-კი მეკრამიტის როლის შესრულება ყოველთვის არ ექისრება) და მექვეერის საქმიანობა-კი, ისევე, როგორც შიგნით კახეთში, უპირველესად თალარ-ქვეერების კეთებით ამოიწურება. კერამიკული წარმოების სხვადასხვა დარგთა ურთიერთ დამოკიდებულება მათთვის განკუთვნილ ნაგებობათა ტერიტორიულ განლაგებაშიც აშკარაა: კურქლის საქრელი ქარხანა (წყლის მილიც კურქლის ქარხანაში იკრება) და თორნის ჩარდახი ერთ კომპლექსშია მოქცეული (თითქმის ყოველი მეჭურქულე-მეთორნის ჩარდახი ქარხნის თავზეა დადგმული), სააგურე („სააგურე“ ქური-ს, ჩარდახი-სა და კალო-ს კომპლექსს ეწოდება) აგურ-კრამიტის მოსაპრელად არის განკუთვნილი და მათგან განცალკევებულად აშენებული ქვეერის ბინა-კი (ქიზიყელი მექვეერეები ქვეერის ქარხანას „ბინა“-ს ეძახიან) მხოლოდ ქვეერის გასაკეთებლად არის ნაეარაუღვეი.

ქურქლისა და თორნის გამოწვა ერთად ხდება (არამეჭურქულე ოსტატის მიერ გაკეთებული თორნე რათქმაუნდა ცალკე გამოიწვება), წყლის მილიც (რომელიც ფართო მოხმარების საგანს არ წარმოადგენს და მხოლოდ წყლის გამოყვანის საპიროების დროს მზადდება) კურქელ-თორნის ქურაში იწვება („ქურა“ კერამიკული ნაწარმის გამოსაწვავად განკუთვნილ ნაგებობას ეწოდება), ქვეერის გამოწვის პროცესიც საგანგებოდ ამ დანიშნულებისათვის განკუთვნილ ნაგებობაშიც ტარდება და მეკრამიტეობა-მეაგურეობასაც მხოლოდ აგურ-კრამიტის გამოსაწვავად აგებული ქურა ემსახურება. აგურის გამოწვა კრამიტთან შეამხანაგების გარეშეც შეიძლება, მაგრამ კრამიტის უაგუროდ ჩაწყობა და გამოწვა კი ვერ ხერხდება: ქურაში ჩალაგების დროს კრამიტს ძირში „სამი-ოთხი პირი“ აგური მაინც თუ არ ჩაეფინა, ის დაბლა ქურიდან (საკეთებულ-ი-დან) წამოსული ცეცხლის ძძლავი ალს ვერ გადაურჩება. ოსტატს, რომელსაც ხანდახან კრამიტის გამოწვა შეიძლება უფრო ეწურება, ძალაუნებურად გარკვეული რაოდენობის აგურის ჩაყოლებაც უხდება და მეკრამიტეობის მეაგურეობასთან ასე მკიდროდ გადაჯაჭვა ნაწილობრივ ამ გარემოებითაც აიხსნება.

კახურ კერამიკურ წარმოებაში ტრადიციით დადგენილი წესების თანახმად, ქიზიყელი ოსტატებიც (შიგნით კახელთა მსგავსად) „ქურა“-ს „ქარხანა-ჩარდახის“ ახლო აშენებენ და მეჭურქულეები კი ამ ნაგებობათა დაახლოვებას ზოგჯერ უკიდურესობამდეც აწვითარებენ (ბოლბისხევი ხშირად შევხვდებით ქურქლის ქარხნის ძირშივე მიდგმულს—შეშის შესაკეთებელი კარით ქარხანასთან შეერთებულ ქურას).

ქიზიყში (და კერძოდ სოფ. ბოლბისხევი) საყოველთაოდ გავრცელებული ოთხკუთხოვანი მოყვანილობის კურქელ-თორნის ქურა („კუთხიანი ქურა“), როგორც ანაგის მეჭურქულეთა გადმოცემითგან ირკვევა, შედარებით უქანასკნელ ხანში დამკვიდრებულა (თუმცა შედარებით გვიან შემოსულ ოთხკედლიან ქურასაც, როგორც ჩანს, უკვე ათეული წლების ისტორია ჰქონია და ზოგიერთი ოსტატი სხვაგვარი ქურის არსებობას არც კი შესწრებია) და ძველად კი, ქიზიყური მეჭურქულეობის მიერ ამჟამად თითქმის მთლად დაიწვებული მრგვალ-

კედლოვანი ქურა („გრგვალის ქურა“) არსებულია; უწინდელი ქურკლის ქურაც, ახლანდელი ქურკლის ქურისა და აგურ-კრამიტის ქურის მსგავსად, მთლად მიწაში მჯდარა. თვით ამ ცნობის მომწველელ ოსტატებსაც (სოფ. ანაგაში მცხოვრებით: 70 წლის მოხუცს შაქრო იაშვილსა და მის ძმას—53 წლის ვანო იაშვილს), რომელთაც მექურკლეობისათვის თავი ამ თხუთმეტობედ წლის წინათ მიუწებებიათ, ქურკლის გამოწვა მრგვალ ქურაში უწარმოებიათ. ქურკლის კრის ხელობა მიუყვებიათ, მაგრამ მათი მამა-პაპის დროს აშენებული ძველებური მრგვალი ქურა კი დღევანდლამდე შემოუნახავთ.

მთხრობელთა გამოკითხვამ დაგვარწმუნა, რომ მრავალ-სახეობათა შემცველი და მრავალგვარი დანიშნულების შემსრულებელი ქიზიყური ქურკელი (რომლის დაწვრილებითი აღწერილობა ჩვენ უწინვე მოგვეპოვებოდა) ძველად უფრო ნაირსახოვანი ყოფილა; დროთა ვითარებას მისთვის თავისი კვალი დაუჩვენებია და ჩვენს დრომდე მას უწინდელი სისრულით არ მოუღწევია. კოკის, დიდი კოკურის, ხელკოკურის, ჩაფის, ხელჩაფის, ჩაფურის, ნიტრის (ლიტრის), ტოლჩის, ცალყურის, ძირის ქილის, ქოცო-ქილის, სადღვებელის (ქართული სადღვებლისა და თუმური სადღვებელის), დოქის, ხელადა-ჩარექის, სახაშის, ქათმის-საქრელის, ჯამ-ჯამფილებისა და სხვა ქურკელთა კეთება ოდნავადაც არ შესუსტებულა, მაგრამ გარკვეული სახის ქურკლეული ადრევე გამქრალა და ზოგიერთის დამზადება-კი ჩვენს თვალწინ შეწყვეტილა: რამდენიმე წლის წინათ ფართოდ ხმარებული ძირგანიერი ხელადა და ჩარექა, საღვინე-გოზაური და სადღულარ-კოკობი მოხმარების სფეროდან თანდათან გასულა და მოსაპრელი ქურკლეულის სიიდანაც ნელ-ნელა ამოვარდნილა (ახლანხან დასახელებული ქურკელი დღეს მეტად იშვიათ შემთხვევაში-ღა მზადდება).

მექურკლეთა ნაამბობმა და პირადმა დაკვირვებამ, ქიზიყური მექურკლეობის შესახებ ჩვენს ხელთ არსებული მასალა სხვაიმხრევიც გაამდიდრა და კერძოდ ქურკლის კრის ტექნიკაში, შიგნით კახური ქურკლის მკეთებლობისაგან განმასხვავებელი თავისებურებაც გამოააშკარავა: შიგნით კახეთის მექურკლეობაში გაბატონებული წესი-ლამბაქ-ლანგრებისა, ჯამ-ჯამფილებისა და კიქლენების სახით წარმოდგენილი წერილი ქურკლეულის გუნდაზე მოკრისა (ერთი დიდი გუნდიდან რამდენიმე ერთსახოვანი ქურკლის გამოყენებისა) ბოღბისხეურმა მექურკლეობამ არ დაადასტურა. ქურკლის ყველა სახე ბოღბისხეეში ამთავითვე თურმე „ცალად“ კეთდებოდა და ანაგაში კი, ისევე როგორც შიგნით კახეთში, ჯამი დიდგუნდაზე იკრებოდა. წარმოების ახლო გაცნობის წყალობით ჩვენთვის აქამდე ბურუსით მოცული სხვა საკითხებიც გაშუქდა და მათ შორის, ქიზიყური ქურკლის კრელებისათვის დამახასიათებელი თავისებურებაც გაირკვა: ბოღბისხევის მექურკლეებიც, შიგნით კახეთის ოსტატთა მსგავსად, ქურკელს წერნაქით აკრელებენ („წერნაქი“ სახატავი მიწა), მაგრამ მათგან განსხვავებით ეს უკანასკნელნი დაპრელების დროს ჩარხს არ იშველიებენ („ჩარხი“ ქურკლისა და წელის მილის საპრელი ხელსაწყო) და არც სველ-სველი ქურკლის მოხატვის წესს იცავენ. შიგნით კახეთის მექურკლენი დაასრულებენ თუ არა ჩარხზე ქურკლის გამოყენას, ჩარხის ტრი-

აღს არ შესწყვეტენ და მაშინვე მას წერნაქში ამოვლებული კალმით (ფაფარისაგან გაკეთებული კალმით) მოხატავენ; ბოდბისხეველი ოსტატები კი ქრელების პროცესსაც ჩაიხრე ვერ ანვითარებენ, ჩაიხრეიდან გადმოღებულ ქურქელს რამდენიმე ხნის განმავლობაში თავს ანებებენ და საკმარისად შეშრობის შემდეგ, წერნაქში დასველებული ნაბდის ფიჩვით აჭრელებენ.

(მეთორნეობის ყოველმხრივი შესწავლის შედეგადაც, ჩვენს განკარგულებაში მყოფი თონის შენებ-ასთან დაკავშირებული ცნობებიც ვაფართოვდა და ჩვენთვის მკრთალად ცნობილი საკითხების შინაარსიც დაზუსტდა. ქიზიყური მეთორნეობის განხილვას ჩვენ არ შეუუღებებით, მაგრამ ორიოდ სიტყვით შიგნით კახური მეთორნეობისაგან განმასხვავებელ მხარეებს მაინც შევებებით. თორნის გაკეთებისათვის საჭირო წრეხაზის შემოწერას (თორნის გაკეთების დაწყებამდე, მეთორნემ ჯერ წრე უნდა შემოხაზოს) ქიზიყელი მეთორნეები კავიანი ჯოხის დახმარებით ახდენენ (შ. კახეთის მეთორნენი კი მშვილდისებორ ფარგალს იყენებენ) და მუშაობასაც წრის შიგნიდან იწყებენ: თორნის შენების დროს ქიზიყელი ოსტატი თორნეში დგას და შიგნით კახელი-კი თორნეს გარედან უელის გარს. ქიზიყური თორნე წერილი და გრძელი ფილთით („ფილთა“) შენდება და შიგნით კახური თორნე-კი მოკლე და მსხვილი გუნდით („გუნდა“) კეთდება. ამ თავისებურებებს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, სხვა მხრივ ქიზიყური თორნის გამოყვანის ტექნიკა შიგნით კახურისაგან არაფრით განსხვავდება.)

ქვევრის მკეთებლობის ორგული შეკრებილი ცნობებიც მრავალმხრივ საყრადღებო აღმოჩნდა, ქიზიყურ მექვევრეობაში ქართული და კერძოდ შიგნით კახური მექვევრეობის თვალსაზრისით საგულისხმო წესების არსებობა დამოწმდა. ქვევრის გაკეთება-გაშრობისა და გამოწვის პროცესს ქიზიყის მექვევრეებიც შიგნით კახელთა მსგავსად წარმართავენ (მცირეოდენი თავისებურებით) და ამ პროცესთა ცალკეულ მომენტებსაც ერთნიცა და მეორენიც თითქმის ერთნაირი ტერმინებით გამოჰხატავენ (თუმცა ქიზიყელი მექვევრეები, ზოგჯერ, შიგნით კახეთის ოსტატების მიერ უკვე დავიწყებული ტერმინებითაც სარგებლობენ), ქიზიყურ მექვევრეობაში დადასტურებულ მცირერიცხოვან (და ამავე დროს არა განსაკუთრებული მნიშვნელობის) სპეციფიკურ ნიშანთა დახასიათებასაც ჩვენ აგრეთვე არ გამოვეყიღებთ და რამდენიმე სიტყვას მხოლოდ ერთი, შედარებით არსებითად მისაჩნევი, შემოქნასთან დაკავშირებული გარემოების შესახებ ვიტყვით. ქიზი-შიგნით კახეთის მექვევრენი ქვევრის გაკეთებას ჩაიხრე (ქვევრის ჩაიხრე) იწყებენ, უკეთ რომ ვთქვათ ჩაიხრე მხოლოდ ქვევრის ძირს აკეთებენ, ჩაიხრეიდან გადმოღებული ქვევრის შენებას ქვევრის სკამ-ხე აგრძელებენ და სამი შემოქნის შემდეგ კი მას დედამიწაზე ათავსებენ; მიწაზე დადგმულ ქვევრს რამდენიმე ხანში დაასრულებენ (ქვევრის გაკეთებისათვის საჭირო დროის ხანგრძლივობა გასაკეთებლად ნავარაუდები ქვევრის მოკულობით ისაზღვრება) და გამოწვის დროს მოსულამდე ადგილიდან არ დასძრავენ. შიგნით კახეთის მექვევრე-ოსტატები ქვევრს გრძელი და წერილი გუნდების ე. წ. სორსოლების („სორსოლა“) დახმარებით აკეთებენ და ქიზიყელნიც ამ უკანასკნელს ამგვარივე მოკვანილობის სროსოლებით.

(„სროსოლა“) ანუ ს რ ო ს ა ლ ე ბ ი თ („სროსალი“) აშენებენ. ქიზიყელი ოსტატებიცა და შიგნით კახელნიც ყოველი შემოქნის შემდეგ ქვევრს ასვენებენ (ორი-სამი დღით), მაგრამ შემოქნის შინაარსს ისინი სხვადასხვაგვარად საზღვრავენ: პირველნი (ქიზიყელნი) თითო შემოქნაში სამი პირის შემოვლებას ანგარიშობენ და მეორენი კი (შიგნით კახელნი) მხოლოდ ორი პირის შემოვლებას ვარაუდობენ.

პატარა ქვევრს (ოც ჩაფამდე) ქიზიყშიც „ქოცო“-ს უწოდებენ და დიდი მოცულობის ქვევრს კი (ოც ჩაფზე მეტი საწყაოს შემცველს) საკუთრივ „ქვევრი“-ს სახელწოდებით აღნიშნავენ.

ქიზიყური მექვევრეობაც (შიგნით კახურის მსგავსად) ამჟამად მარტოდენ ქუსლიანი ქვევრების დამზადებით შემოფარგლულა, მაგრამ ადამიანთა ხსოვნაში ჩაჩენილი გადმოცემები და ქიზიყელთა ოჯახებში დღევანდლამდე შემონახული—უწინდელი ოსტატების მიერ დამზადებული ბრტყელძირა ქვევრები აშკარად ჰლალადებენ, რომ ძველი დროის ქიზიყში უქუსლო ქვევრების მკეთებლობაც არსებულა.

მთხრობელთა გამოკითხვამ ჩვენთვის ბუნდოვნად ცნობილი სხვა საკითხებიც საბოლოოდ ნათელჰყო და ამ მხრივ ჩვენი ყურადღება მექვევრის სამუშაო ადგილის—„ბინა“-დ სახელდებული ნაგებობის სახელწოდებამაც მიიპყრო. ტერმინ „ბინა“-ს ხმარება მხოლოდ ქიზიყურ მექვევრეობაში მოწმდება, კახური კერამიკური წარმოების სხვა დარგათვის განკუთვნილ ნაგებობებს და შიგნით კახელი მექვევრის სამუშაოდ განკუთვნილ შენობასაც მათთან ერთად, ქარხანა ეწოდება. იქნებ ქეშმარიტებას არ იქნებოდა მოკლებული თუ ვიფიქრებდით, რომ ძველად—პარსული სიტყვა „ქარხანა“-ს შემოქრამდე, ქვევრის ქარხანას შიგნით კახეთშიც „ბინა“ ეწოდებოდა და ეგებ არც იმის შესაძლებლობა იყოს გამორიცხული თუ ვივარაუდებთ, რომ „ბინა“ უწინ ყველა სახის კერამიკულ წარმოებაში დამოწმებულ ნაგებობათა ზოგად სახელწოდებას წარმოადგენდა.

მეკრამიტე-მეაგურეთა მონათხრობმაც საბოლოოდ განამტკიცა ქიზიყური მეაგურეობა-მეკრამიტეობის შესახებ ჩვენს მიერ შემუშავებული აზრის ქეშმარიტება. ამ კუთხის მეკრამიტეობაც მხოლოდ ქართული კრამიტის მკეთებლობას იცნობს და მეაგურეობაში კი უკვე რუსული აგურა (ქიზიყში აგურს „აგურა“-ს სახელწოდებით აღნიშნავენ) ბატონობს. რუსული აგურა 30—40 წლის წინათ შემოსულა და ქართული აგურა-ს ხმარებიდან გასვლაც ამ დროიდან დაწყებულია. ქართული აგური ქიზიყში ამჟამად სრულიად აღარ კეთდება და ჯერ კიდევ ხმარებაში მყოფი ალიზი კი ისევ ქართული აგურის ყაიდაზე იჭრება. ქიზიყურ მეაგურეობაში ოთხაგურიანი ყალიბის-გვერდით ორაგურიანი ყალიბის არსებობაც დასტურდება, ორაგურიანი ყალიბის ფართოდ გამოყენება კერძოდ სოფ. ბოდბისხევის აგურის წარმოებაში მოწმდება. ქართული კრამიტის ბატონობა მართალია ოდნავადაც ვერ შერყეულა, მაგრამ მისი გარეგნობის თავისებური ცვლილება-კი მომხდარა: ძლიერ ღრმად მოხრილი კრამიტი უკანასკნელ წლებში შედარებით ნაკლებად მოხრილი კრამიტით შეცვლილა (სოფ. ბოდბისხევში მცხოვრები მეკრამიტის—გიგა

ქაბაშვილის გადმოცემით, ძლიერ ღრმა კრამიტი დახურვის დროს „ღია ადგილს აგდებს“ და ოდნავ მოხრილი „კრამიტის თავები-კი ერთმანეთზე კარგად ეწყობა“).

სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ და ფრიად შეკვეცილი სახით წარმოდგენილ მოხსენებას შემდეგი გარემოების აღნიშვნით დავასრულებთ: დაწერილებით აღიწერა ქურჭლის, თორნის, წყლის მილის, ქვევრისა და აგურ-კრამიტის კეთება-გამოწვის რთული პროცესი (ჩანაწერმა ორასი გვერდი დაიკავა); გადაღებულ იქნა ოთხმოცდაათამდე ფოტოგრაფიული სურათი; დეტალურად გაიზომა ქურჭლის ქარხანა, თორნის ჩარდახი, ქურქელ-თორნის ქურა და აგურ-კრამიტის ქურა-ჩარდახი.

ქიზიყის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მუშაობა, ჩვენის აზრით, ნაყოფიერი გამოდგა. ქიზიყური კერამიკის ძირითადი საკითხები მოკლე დროის განმავლობაში სათანადოდ დაზუსტდა და ჩვენს ხელთ არსებული მასალა ახალი ცნობებითაც გამდიდრდა.

3. ჩიტაია

პატარა ლიახვისა და მუჯულის ხეობებში მივლინებული მეთნოგრაფიული მასალების დოკუმ ანბარი

1939 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მიერ პატარა ლიახვისა და მუჯულის ხეობებში მივლინებულმა ეთნოგრაფიულმა ექსპედიციამ იმუშავა შემდეგი მარშრუტებით:

1. მერეთი—ზარდიანთკარი—გუგუტანთკარი—კოშკა-კულბითი—დისევი,
2. მერეთი—ქსუისი—ზემო დმენისი—ვანათი,
3. მერეთი—ზემო კარები,
4. მერეთი—მეჯვრისხევი და
5. მეჯვრისხევი—კირბალი.

ექსპედიციის მიზანი იყო: საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების კომპლექსის შესწავლა. გზადაგზა ექსპედიცია ჰკრებდა მასალებს მიწისმოქმედებისა და მესაქონლეობის შესახებ.

ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: უფროსი მეცნიერი მუშაკი გ. ჩიტაია, მხატვარი ნ. ბრაილაშვილი, არქიტექტორი მ. პოპოვი, მხატვარი დ. გველესიანი და ფოტოგრაფი ხ. ბაღდადიშვილი.

ექსპედიციამ ადგილობრივ იმუშავა 17 დღე.

ექსპედიციის მუშაობის პროცესში გაირკვა, რომ ეთნიკური შემადგენლობის მიხედვით: სოფლებში ზერტი, კირბალი, ბერშეთი, აძვი, ჯარიანშენი, ქვეში, ქ. არცევი, ჭიწნისი, ქერე, კოშკა, დისევი, კულბითი, მერეთი, დიცი, ქორდი, არბო, ფლაფი, ფლაფისმანი, ქ. ვილდა—ქართველებია (ქართლელები); ხოლო იქით ქოლოთი, ოლოფთა, ისროლისხევი, ციცაგიანი—„თიულეები“; დულუზანა, ვალიანი, ქარქინი, ჩხარაული, იკორთა, ზ. არცევი, გოიანთკარი, აძვისთავი, ქლივანი, ჯვარეთი, ღრომი, გორეთი, ანდორეთი, თელაგინა, თხინავალი, მახისი, ბიყარი, ხარუ, ახალისი, გენგიურები, არდისი, ციცაგიანი, ქუჯინი, აშატური. ჯორთა, წოლდი—ოსებიითა დასახლებული.

მოსახლეობის მოძრაობის პროცესი აქაც იგივეა, რაც ჩვენ მიერ დადგენილი იყო ქსნის ხეობაში, ე. ი. მთიდან მთის ძირში და შემდეგ ბარში¹. არსებითად მოსახლეობის გადასახლების შესახებ ვახუშტის ცნობა მართლდება,

¹ ამას ამართლებს ჩვენ მიერ შექმნილი 1816—1819 წ. დოკუმენტიც: არხა-საჩივარი ბეგიაშვილისა.

რომ გაპარტახებულ ბარისა და მთის ძირის ზოლის ადგილებში გადმოსახლდნენ მთიულები, ხოლო ამ უკანასკნელთა ტერიტორიაზე ოსები დასახლდნენ. „ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ ადგილთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლახნი. შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გადმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინაიღგან მტერთაგან ბარს შინა კაცნი შემციობებულან“ (ვახუშტი, გეოგრა., ჯანაშვი. გამოც., გვ. 104). ამასვე ცხადად ამტკიცებს ზემომოყვანილი ოსებით დასახლებული ქართული სახელობების სოფლები.

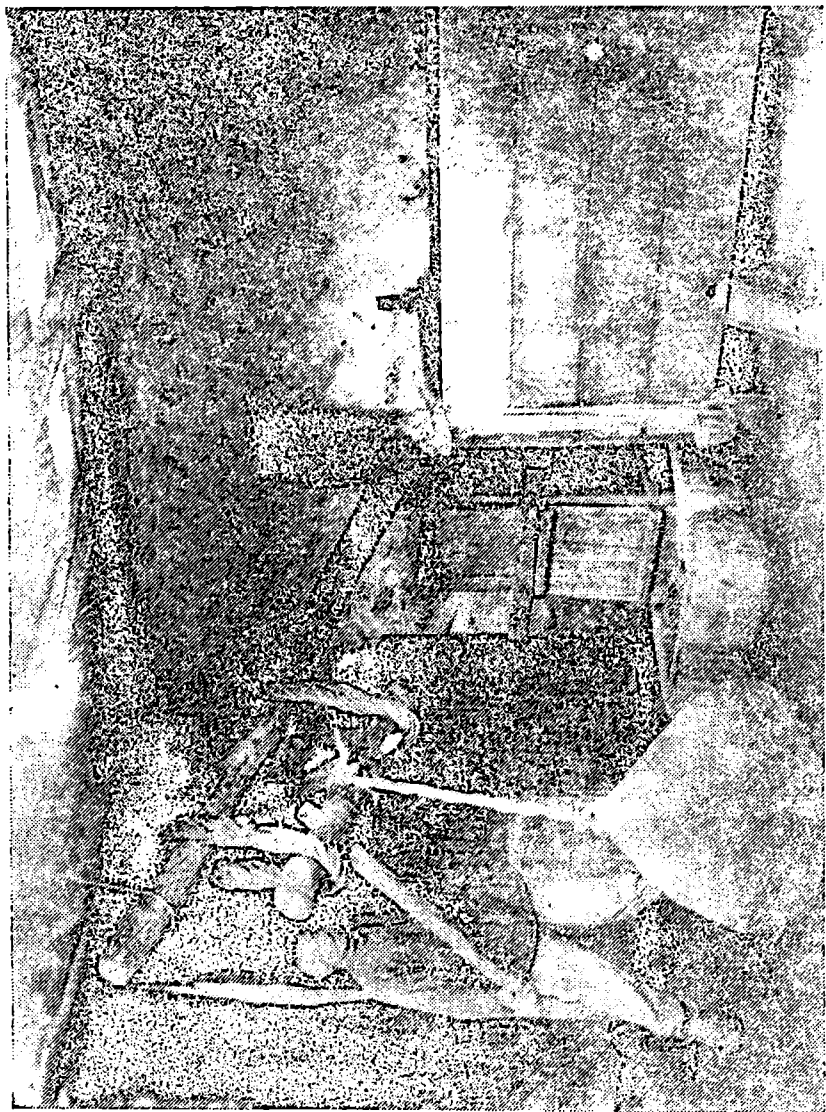
ექსპედიციის სამუშაო რაიონის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის დასაზუსტებლად გარკვევას მოითხოვს საკითხი აქაური „თიულების“ შესახებ. რა ურთიერთობაში უნდა იქნას ნაეარაუღვეი ლიახვისა და მეჯულის ხეობების მთიელები ქსნისა და არაგვის მთიელებთან და მთიულებთან. რა აქვთ მათ საერთო ყოფაში, კილოში და სხვა. ამ საკითხს ჩვენ ვსვამდით ქსნის ხეობაში მივლინებული ექსპედიციის მოკლე ანგარიშის განხილვის დროსაც. უნდა აღინიშნოს, რომ დასმული საკითხის გაფართოებაც შეიძლება. როგორც მოგეხსენებათ ლების, კიორის და გლოლის მოსახლეობის ტერიტორიას მთიულეთი ეწოდებოდა (ტერმინების მთიული და მთიულის შესახებ შეადარე იე. ჯაფარიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, გვ. 301). დასმული საკითხი მოითხოვს სტაციონალურ მუშაობას და ყოველმხრივ შესწავლას. ზემოთქმულთან ერთად საყურადღებო გარემოებაა ის, რომ მეჯუდელების თქმით ლიახვს იქით ზემოქართლია, სადაც თითქოს კილოს უქცევენ და ყოფაშიც განსხვავებული ფაქტები მოცემული: „სიმღერა იქ სხვა არის, ჩვენს სიტყვებს არ უდგება“—გადმოგვცა ალ. ბეგიაშვილმა (ს. მეჯვრისხევი). საჭიროა ამ მხრივაც გამაზვიადეს ყურადღება.

აღსანიშნავია ის ვითარება, რომ „გეორგიანული ისტორიის“ ავტორი ალექსანდრე ამილახვარი ზემო ქართლად ლიახვის ზემოთა მხარეს მიიჩნევს. ის სწერს: „მას შემდეგ, რაც ქართლის მეფეს კახეთის და გარდაბანის პროვინციები ჩამოშორდა, მას მხოლოდ ორიღა შერჩა ზემოჩამოთვლილი რვა პროვინციიდან, თითო მათგანი ორადღა გაყოფილი, ასე ორის მაგიერად ოთხიღა შექმნილი. პირველი ნაწილი განიყოფება ორ პროვინციად, ზემო და ქვემო ქართლად. ზემო ქართლი შეადგენს სამფლობელოს ამილახვარებისა და სხვა თავადთა გვარებისა... ამვე პროვინციაში მთავარი ქალაქებია: გორი, ცხინვალი, სურამი და ალი“¹.

ადვილად დასაშვებია, რომ ხალხის მეხსიერებას შემონახული ჰქონდეს ქართლის ორ პროვინციად განაწილების ზემოხსენებული ვითარება.

ექსპედიციის სამუშაო რაიონი ეკუთვნის მთის ძირის ზოლს, ამიტომ ამ ზოლისათვის დამახასიათებელი მაჩვენებლები ძირითადად აქაც არის მოცემული. ეს ის ზოლია, რომელიც საქართველოში შემდეგი პუნქტებითაა წარმოდგენილი:

¹ ალ. ამილახვარი, გეორგიანული ისტორია, თარგ. გ. ქიქოძის მიერ, მნათობი, ტ. 8, 1939 წ., გვ. 128.

სოფ. შერეთი, ძველბურთის საჯარო

კახი,	სტალინირი,
ლაგოდები,	კიათურა,
ახმეტა,	ონი,
დუშეთი,	ცაგერი,
ლენინგორი,	ლია,
მეჯვრისხევი,	ჯვარი,
მერეთი,	სამურზაყანო და სხვა.

ადამიანის საცხოვრებელი ნაგებობის ძირითადი ტიპის გეგმა იძლევა ისეთ კომპლექსს, რომელიც ან ერთიანი სახის ნაგებობაა—მასში ცეცხლი (კერა), ადამიანის და საქონლის ბინა ერთადაა მოცემული, ან კიდევ მთლიანი ნაგებობა გადატიხრულია; ტიხრით გამოყოფილია ადამიანის საცხოვრებელი ბინა საქონლის სადგომისაგან, ხოლო ცეცხლის ადგილი ადამიანის სადგომშია მოცემული. მესამე სახის ნაგებობაში მეორე სახის სახლის კომპლექსთან ერთად ერთ კერქვეშ მოცემულია მარანიც.

ჩვენ მიერ შესწავლილი მარნები შემდეგი სახის ნაგებობას წარმოადგენს: მარანში საწნახელს გარდა მოთავსებულია მიწაში ჩაფლული დიდი და პატარა ქვევრები. საწნახელთან ყველაზე მახლობელს ქვევრს თალარი ეწოდება. ზოგიერთ შემთხვევაში თალარი¹ საგანგებო ფორმისაა. მის ფუნქციას შეადგენს ლარიდან გადმოდენილი ტბილი მოიცვას. აქ დაგროვილ ტბილს შემდეგ გადაიღებენ ქვევრებში. საყურადღებოა, რომ ქვევრებსაც საგანგებო სახელები ეწოდება იმის მიხედვით, თუ რომელი რომელ ხატისათვის იყო განკუთვნილი და რომელ დღეობაზე უნდა გაეხსნათ. ასე მაგ., სოფ. დისევში ქვევრებს ეწოდებოდა: საგერიტო, საიენემახარობლო, სახთიშობლო, საუსანეთო, საკვიარაცხოვლო, საანგელოზო. ზემოთაღწერილი მარნის პარალელი სხვათა შორის იხ. ბოლახკიოს ნაგებობებში (K. Bittel und R. Naumann, Bogazköy, II, Brl. 1938, ტაბ. 17).

მეტად საყურადღებოა ჩვენი კვლევის რაიონში შესწავლილი სახლების ევოლუციის პროცესი გამუქების მიხედვით. აქ დამოწმებული იყო: „უ შუ ქო“ სახლი, რომელსაც შუქი მხოლოდ კარიდან შეუღის (ს. ზ. ჭარები); ერდოს შუქით (ს. ზემო ჭარები); სახლი, რომელსაც შუქი ზემოდან ჩაუღის, მაგრამ მისი ერდო განსხვავებულია ჩვეულებრივი ერდოსაგან. ამ შემთხვევაში ბანზე მოწყობილია ისეთი ნაგებობა, რომ შუქი გვერდიდან შეღის და შემდეგ სახლში ჩადის. სხვა შემთხვევაში შუქისათვის კედელში მალა შუქშია მოწყობილი. უკანასკნელად, სახლის კედელში ფანჯარაა გამართული. სახლის გამუქების ამგვარივე სისტემები ჩვენ მიერ დამოწმებული იყო მესხეთში (ქვაბლიანის ხეობა)².

სახლის აგების ტექნიკურ პროცესებთან დაკავშირებით ზოგიერთ საყურადღებო ტერმინებს აღვნიშნავთ: უძრავი და საძრავი მიწა (ყანა), დედამიწა—მიწის იატაკს ეწოდება, საძირკველი, გარე და შიგნი პირების ამოყვანა, დარა-

¹ შდრ. საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების კოლექცია № 0359.

² გ. ჩიტაია, ვლენის სახლი ქვაბლიანის ხეობაში, მ ი მ მ ხ ი ღ ვ ე ლ ი, I, ტფ. 1976, გვ. 208.

ნი და ხურდა ქვა, მსხვილ ქვას—გორჯალი ქვა ეწოდება, კარის ჩასხმა, კუთხის ქვა, გრძელი ქვა დასაკეტად, გარიელა ქვა—ყორე, გონიო, თარაზო, შიმშა, ლარი, ჩაქუჩი ო კვერი, ქაფხა, მალა, მალის გასაფხევი—პატარა ნიჩაბი, ხარაჩო, კიბე, თაბალი, საგორავი, ლომი, ქვატალახი, კედლის მეოთხე პირი აგურის წყობით გამაგრებული, კირი, კირწყალი, ნალი, ლაბიერი, კოქეპი. დედაბოძი, დედაბოძი ქვა, ბანდუში, თავხე, ქერი, ნაფოტი, ტალახი, აყრები, თახჩა, წალო ო თარო.

სამეურნეო ნაგებობიდან შევჩერდებით ვენახის ქოხზე. მას აქვს: ბოძი (ყბებით), სავერდული, ძირის ხე, წნული, დატალახებული მიწა „წყეულა გულითენ“, საყვავის ბოძი, თავხე, კაეები, ლატანი, წალამი კონებად, ცეცხლისათვის ადგილი წინ მიწაზე (კერა აქ ეწოდება გრძელ ქვას, მუგუზლის თავის ჩამოსადგმს).

სახლის ტიპებთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ დარბაზულ სახლს ჩვენი კვლევის რაიონში ერთობის სახლს ეძახიან. მასში, ისევე როგორც ქართლის სხვა ნაგებობებში, დიდი მნიშვნელობა ჰქონია დედაბოძს. იგი მნიშვნელოვანია როგორც სახლის კონსტრუქციული ელემენტი, მაგრამ ამის გარეშეც მას საყოფაცხოვრებო ფუნქციებიც ჰქონია დაკისრებული. ყველა მონაცემების მიხედვით აშკარადდება, რომ დედაბოძი ქართლში კერის კულტის ერთერთი შემადგენელი ნაწილი ყოფილა. დედაბოძი ოჯახის ახალი წევრის ინკორპორაციის (მაგ. რძლის) ცერემონიაში მთავარ როლს ასრულებდა: ახლადმოყვანილ პატარძალს სამჯერ უნდა შემოეველო დედაბოძის გარშემო. დედაბოძი ითვლებოდა ოჯახის ბურჯად იმდენად, რომ ძველად როდესაც ქალს ათხოვებდნენ, პირველად იმას იკითხავდნენ, სასიძოს როგორი დედაბოძი უდგას სახლშიო.

ზემოთქმულის მიხედვით ცხადია, თუ რატომ ექცეოდა დედაბოძის „მოქარავს“ დიდი ყურადღება. ექსპედიციამ შეაგროვა დედაბოძებზე გამოხატული მრავალი სიმბოლური სახეები: მზე, ჯვარი, ხელი და მრავალი სხვა. ამ ორნამენტების მიხედვითაც ირკვევა თუ რამდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დედაბოძებს, რადგანაც მათზე მოცემული ორნამენტები აპოთროპეული დანიშნულებისა იყო; ისინი იცავდნენ კერას, სახლს და ოჯახს ავი თვალის ზედმოქმედებისაგან.

მაგრამ დედაბოძის მნიშვნელობა მარტოდ-მარტო ზემოთქმულით არ განისაზღვრება. იგი, როგორც ითქვა, კონსტრუქციულადაც მეტად დიდ როლს ასრულებდა. იგი იყო მთავარი საყრდენი სახლის ბანისა, სახლის გვირგვინიანი სახურავისა. ამის შესაბამისად იგი ღონიერი უნდა ყოფილიყო. მასვე ღონიერი ბულაური უნდა ჰქონოდა. დედაბოძი ბულაურის შემწეობით თავხეს იჭერდა. ამ უქანასკნელზე კი ბანი იყო დაწოლილი. დედაბოძი ჩვეულებრივად მთლიანი ხისაგან ითლებოდა და არაიშვიათ შემთხვევაში ბულაურთან ერთად ერთი ხისაგან კეთდებოდა. უქანასკნელ შემთხვევაში დედაბოძის ზემო ნაწილი (ფთიები) ორ მეტრსა და მეტ განს იჭრიდა ხოლმე. უნდა ითქვას ისიც, რომ ჩვენი კვლევის რაიონში მრავალი ვარიანტი იქმნა დამოწმებული დედაბოძის კომბინაციისა ბულაურსა და თავხესთან. ეს ნაირნაირობა პლიუს ნაირსახობა თვით დედა-

ბოდისა უდავოდ ნაგებობის ამ კონსტრუქციული ელემენტის უძველეს კულტურაზე მიგვიჩვენებს. ბევრ რამეში ქართულ ნაგებობების ეს ელემენტი ძველი აღმოსავლეთის ურარტული და ხურული (პილანების) სახლების სვეტებს უკავშირდება¹. თუ შემოთქმულს იმასაც დავსძენთ, რომ ახალი მონაცემების მიხედვით, თვით იონური კოლონები წინააზიური ურარტულ-ხურული წარმოშობისა უნდა იყვნენ², ჩვენთვის ცხადი იქნება, რამდენად მნიშვნელოვანი ეთნოგრაფიული ფაქტია, ქართული კულტურის საწყისების კვლევის თვალსაზრისით, ქართული დედაბოძი. ექსპედიციამ 22 სხვადასხვა სახის დედაბოძი ჩახატა, გაზომა და ფოტოგრაფიულად გადაიღო.

მიწის მოხენის წესებიდან აღსანიშნავია ახლად ფიქსირებული ნალარზე და ნაზურგზე ხენა. ნალარით ხენა ყანის გვერდებიდან ოთხკუთხად შემოკლებული ხენაა, ხოლო ნაზურგით ხენა სწორხაზოვანად ზედი-ზედ მიყოლებული ხენაა. მიწა რომ ერთ წელიწადს ნაზურგზე მოიხენება, მეორე წელიწადს ნალარზე უნდა მოიხენას. ამას გარდა ჩვენს საკვლევ რაიონში ქართული ძველებური გუთნის გარდა დამოწმდა ამ გუთნის მუხრანული ვარიანტი. ეს უკანასკნელი ძველებური გუთნისგან განსხვავდება იმ მხრივ, რომ მას რკინაგადაკრული კბილა და ფრთა აქვს. ქართული გუთნის კომპლექსში შემდეგი ნაწილებია: გუთანი (ყელი, ბოლო), საჯამბარე, მანკა (ველის მანკა, კვალის მანკა), სახელური, ფთები, კბილა, კაკაბი, ხმალი, სახნისი, საკვეთელი, ლერწკალა || ფამფალაკი, ლერძი, შოლტა, რჩხა, დიდი გოგორა (კვალის გოგორა), პატარა გოგორა (ველის გოგორა || ღირღიტა)—მორგვი, სოლები, ფერსი, საღვედე, აპეურები, ჩეკი. ამავე კომპლექსში შედიან: გუთნის-დედა, მეხრეები, გუთნის თავის მეხრე, საძირის მეხრე, საშუალო მეხრე, წინ მეხრე, გუთნის-თავის ხარები, ცანღის კამეჩები, საძირის ხარები, საშუალის კამეჩები, საშვიდულლის კამეჩები, წინა საჯდომის ხარები, წინა ხარები. უღელი სამგვარია: საყვერის უღელი, საჯდომი უღელი და სადა უღელი.

ს. კარებში, რომელიც მთის ზოლს ეკუთვნის, შემონახული სახენელი იარაღი ქსნური მთის გუთნის ტიპისაა. როგორც გარკვეულია სახენელი იარაღის ეს ტიპი კარგადაა შეგუებული ფერდობების მოხენასთან და ამდენად მთის ზოლის მიწის მოქმედებისათვის დამახასიათებელი. გავრცელების მხრით ეს სახენელი იარაღი ჩვენ გვხვდება თეთრ არაგვზე, ქსანზე, ლიახზე, დასავლეთით იისი დაწინაურებული ვარიანტი მოიპოება რიონზე, ცხენის-წყალზე და ინგურზე. არაგვის აღმოსავლეთით მთაში ფშაური და ხევსურული სახენელი იარაღებია დამოწმებული, ხოლო თუშეთში სახენელების თავისებური სახეა შემონახული. სახელდობრ საკნეული გულამოღებული ქუსლით პლიუს კავი, რომელიც ხენის პროცესში დამხმარე როლს ასრულებს.

სოფ. მერეთში შეგროვდა ცნობები ოქოქას შესახებ. დღეს ეს სახენელი იარაღი ხმარებაში არ მოიპოება. გლეხების თქმით ის მიწას ქეკავდა. მის ნა-

¹ W. Belck, Bauten und Bauart der Chalder, Verh. d. Berl. anthr. Gesell. 1895, (გვ. 609—616), Br. Meissner, Babylonien und Assyrien, I, Heidelberg 1920, გვ. 281 შმდ..

² К. Леманн—Гаунт, Успехи изуч. др. ист. etc., ВДИ, т. I, 1938.

წილებს შეადგენდნენ: შოლტა, ცანდი || ჩანდი, ოქოქა || ქუსლი (ფთებით), ხმალა, სოლი, ფარვაში, მანკა და სახელური. აღწერილობის მიხედვით ეს იარაღი ალბულალის რაიონში ჩვენ მიერ ფიქსირებული აჩაჩის ტიპისა ჩანს და განსხვავებულია ოქოქას იმ სახისაგან, რომლის სურათი ტყვიაველი მეურნის მიერ მეხსიერებითაა აღდგენილი¹.

ვაზის კულტურის ხაზით დადგენილია ვაზის მოვლის ძირითადი პროცესები: წიღნა, ბარვა, თოხენა, ფურჩვა, შეწამლვა. რთველი და დაწურვა. ვაზის ჯიშები, რომლებიც გამოყენებულია დღესაც მეურნეობაში, შემდეგია: გორული (თეთრი, ყველაზე უფრო ძველი), მწვანე (თეთრი), ბუდეშური (თეთრი), თეთრი საფერავი, მსხვილ მარცვალა || განჯურა, საფერავი (შავი), ანდრიული (შავი), დანახარულა, შავკაპიტო || თავკვერი (ანდრიული, დანახარული და შავკაპიტო გადმოცემით ადგილობრივი ჯიშებია), დილბულა, იმერულა და აბისური (ოდესა?). ველურ ვაზს აქ ბაბილო ეწოდება (შდრ. საბა, „ბაბილო—მაღალი ვაზი (გენაჯი) (ხე). (ხის ვენახი, გინა გრძელი ვაზი, დობილო C) (7, 11 ფსალმ.)“. გლეხების თქმით „მაღლარა“ გვიჭამია და არ დაგვიწურია“-ო. ვაზის კომპლექსის ერთ-ერთ თვალსაჩინო კომპონენტს „საქაჯავი“ წარმოადგენს. ის გამოყენებულია ქაქის საქაჯავად. ამ რაიონში იგი ორი სახისაა: ძველებური და ახლებური. ძველებურ საქაჯავს აქვს ქვის ძირი და ასაკიდი ქვა, ხოლო ახლებური დამზადებულია მთლიანად ხისაგან.

მისი ნაწილებია: ისარი, სადღობელი || ქახრაკი, ჯაქვი, წნელები, ფიცრები, ძარები და ბოძი.

თავისი აღნაგობის ძირითადი პრინციპის მიხედვით ეს იარაღი ზეთის სახდელ მოწყობილობას ემსავალება. ძველ საქართველოში ზეთის კულტურას დიდი ეკონომიური მნიშვნელობა ჰქონდა. დღესაც მოიპოვება თრიალეთში ძველებური ზეთის სახდელი ქარხნები გამოყენებული ახალი მოსახლეობის მიერ. ამავე რაიონში და აგრეთვე ალბულალშიაც მრავლად არის საქაჯავის ძირა-ქვები. მერეთის მხარეში ჩვენ მიერ შესწავლილი საქაჯავის ტიპი—ენიმკი-ს ექსპედიციის მიერ ფიქსირებული იყო იმერეთში, მაიაკოვსკის რაიონში, 1937 წელს, ხოლო საქ. ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმის ექსპედიციის მიერ სტალინირში 1935 წელს.

ექსპედიციამ შეაგროვა მასალა აგრეთვე გადასაყვან და გადასაზიდ საშუალებების და ნადირობის კომპლექსის შესახებ.

ჩამორჩენილია: 10 კომპლექსი განაზომებისა (გეგმები, კრილები, ტექნიკური დეტალები, გენერალური გეგმა), ჩანახატები (შინამოწყობილობა, დედაბოძები, მოაჯირის ორნამენტები, სოფლის ხედი) და ფოტოგადაღება 400 ცალი.

ერთ-ერთი დოკუმენტი, რომელიც მეჯვრისხეში იქნა შეძენილი საქართველოს მუზეუმისათვის, მეჯუთის ხეობის ქართველთ და ოსების აჯანყებას ეხება. ამ დოკუმენტში სწერია:

¹ ივ. ჯავახიშვილი, საქ. ეონ. ისტორია, ტ. I², ტფ., 1930, გვ. 196.

მაგუთის ხეობის ქართულ და ოსებს

არ იცის უფროსობამ მიზეზები, რამ გაქნევიანათ თვენ თქნის ბატონების ერისთვის-შვილების ურჩობა, და ამასთანავე თქმის მეზობლების ქართულთა გაცარცუასა და წახდენის გარდა გაბედეთ მათის იმპერატორებითის დიდებულების ძალიანისა და უძლეველის ჯარის დაუმორჩილებლობა; მგონია ამ ქცევების მიზეზი არის და გაქნევიანობს თქნი გულის-განზრახუა და იქნება შთაიგონებიან ამას თქნ ამისთანა კაცები, რლთაც თქნი უბედურება ჰსწადიანთ და დაკარგუა; მეჯავრება მე თქვენი ასე საწუხარი ამბავი და მინდა შავიუო თქნგან პირად სულ ყულა თქნი საჩივარი და სამდურავი, და თუ სართალი არის სამართალს ვიზამ. ამასთან საგანგებოდ ევჭავენი მე თქნთან თავადს დავეთ თარხნიშვილს ამის-თს, რომ ამ ჩემს მამაშვილურს თქვენს სწავლებას გარდა შეგაგონოსთ ამან და ხათრი ჯამი გაგხადოსთ, რომ არაზედ შეგეშინდესთ და მოითხოოს ჩემთან თქნი უფროს უფროსნი კაცნი, რომ მაგათ მე თქნი საჩივრები მითხრან გორში რადგან ახლა მე აქ ვიმყოფები; კიდევ ამასთანავე გულს დაგაჯერებ, რომ ეგ თქნი უფროს უფროსნი კაცნი თუ მოხელენი ისევე წამოვლენ არცა რა თქნ და არცა რა მაგათ ევენებათ რამე; თუ არა იქთ აჰას და უფროს კაცებს არ გამომიგზავნით, მაშინ მე—ჩაგაგდეთ თქნ შეწუხების უღირსად (недостойным сожалеющим) და მცრცულად და ამკლებელად, და როგორც რიგია თქვენისთანა კაცებისა ისე გადაგხდებათ თუ ჩემს ბრძანებას ახლა ყურს არ მოუვდებთ და არ დაიჯერებთ ესეც იცოდეთ, რომ ამას გარდა მეორედ კაცს არ გამოგიგზავნით.—დაიწერა მშვიდობიანს გორის ქალაქს თებერვლის ბ. ქქს უეე წლსა.

მათის იმპერატორებითის დიდებულების, ყდ მოწყალის ჩემის კელმწიფის თოფხანის პოლკოვნიკი, საქართულსოს მპართებელი და წმინდის ანნას მეორეს ხარისხის და წმინდის იოანე იერუსალიმელის ორდენების კავალერის მქონებელი—თეოდორე ახვერდოვი.

გ. ჩიტაია

თიანეთის ეთნოგრაფიული მახასიათებლის მოკლე ანგარიში

1939 წ. ივლისში ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მიერ თიანეთის რაიონში მივლინებულმა ექსპედიციამ იმუშავა შემდეგი მარშრუტებით:

1. თიანეთი—ქებოტა—ამალღება.
2. თიანეთი—ზ. არტანი,
3. ზ. არტანი—ლორღაში,
4. ზ. არტანი—ქუწხევი,
5. ზ. არტანი—თეთრაულევი—სახევი,
6. ზ. არტანი—ხატხევი—ბაჩალი,
7. ზ. არტანი—კორსაევი,
8. თიანეთი—იხინკა,
9. თიანეთი—ზ. თიანეთი—ტუშურები და
10. თიანეთი—კვეტერა.

ექსპედიციის მიზანს შეადგენდა: საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების და სარწმუნოებრივი გადმონაშთების შესწავლა. გზადაგზა ექსპედიცია ჰკრებდა მასალებს მიწისმოქმედებისა და მესაქონლეობის შესახებ. ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: უფროსი მეცნიერი მუშაკი გ. ჩიტაია, უფროსი მეცნიერი მუშაკი ვ. ბარდაველიძე, მხატვარი ნ. ბრაილაშვილი, არქიტექტორი ირ. ქავთარაძე და ფოტოგრაფი.

ექსპედიციამ ადგილობრივ იმუშავა—20 დღე. მუშაობის წარმატებით შესრულებას ხელი შეუწყო ადგილობრივი ხელისუფლების დახმარებამ და ავტორტრანსპორტის გამოყენებამ, ხოლო დააბრკოლა კინო-აპარატის (კინამოს) უქონლობამ.

ექსპედიციის მუშაობის შედეგად დადასტურდა რაიონში შემავალი მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის სიკრულე. ექსპედიციის მუშაობის არეში ფშაველების გარდა დამოწმდნენ: „კახები“, ხევსურები და ქისტები (ს. ქებოტაში—მათურელები). თუ დავეყრდნობით იმ ცნობებს, რომლებსაც გვაწვდის G. Raddé თავის ნაშრომში „Chew'suren und ihr Land (Kassel 1878) თიანეთის რაიონის გარკვეულ ზოლში მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ, უნდა ვაღიაროთ, რომ რაიონის ეთნიკური სიკრულე უკანასკნელი 40—60 წლის მანძილზე წარმოშობილა.

Radde-სა და ჩვენს მიერ შეგროვილი ცნობები მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ საგულისხმო განსხვავებებს გვაძლევს.

Radde-ს ცნობების მიხედვით
სოფლებში:

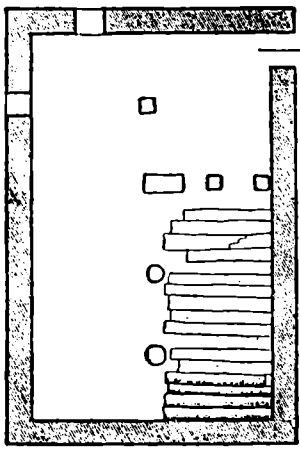
ექსპედიციის მასალების მიხედვით
სოფლებში:

1. S'chlowani, ფშაველები— ⁹ კომლი	სხოვანი, ფშ.—22 კ., 107 ს.
2. Lischo, ფშ.—58 კ.	ლიშო, ფშ.—39 კ., 137 ს.
3. Bodachewi, ფშ.—23 კ.	ბოდახევა ფშ.—18 კ., 102 ს.
4. Kusçchewi, ფშ.—26 კ.	ქუშხევი ქვაშხევი ქუშხევი ფშ.
—25 კ., 109 ს.
5.	თეთრაულები, ფშ. 3 კ., 17 ს.
6.	სახევი, ფშ.—12 კ., 73 ს.
7. Artani, ფშ.—73 კ.	ქემო არტანი, ფშ.—20 კ., 102 ს.
8.	ზემო არტანი, ფშ.—30 კ., 116 ს.
9.	ლორლაში, ფშ.—8 კ., 18 ს.
10. Soplioni, ფშ.—19 კ.	სოფლიონი, ფშ.—20 კ., 102 ს.
11. Korsawi, ფშ.—13 კ.	კორსავი, ფშ.—5 კ., 22 ს.
12. Batschali, ფშ.—39 კ.	ბაჩალი, ფშ. და ხეესურები—10 კ.,
56 ს.
13.	ხაშარი, ხეეს.—11 კ., 55 ს.
14.	საშუბე, ხეეს.—10 კ., 48 ს.
15. Kwara, ფშ.—42 კ.	ყვარა, ფშ.—6 კ., 33 ს.
16. Babchischewi, ფშ.—23 კ.	ბაბხისხევი, ხეეს.—6 კ., 30 ს.
17. Dshablewi, ფშ.—17 კ.	
18. Chiliani, ფშ.—15 კ.	ხილიანა, ხეეს., ახლახ გადასახლ.—
19. Chatchorchi, ფშ.—9.	10 კ. 46 ს.
20. Chotchewi, ფშ.—2 კ.	

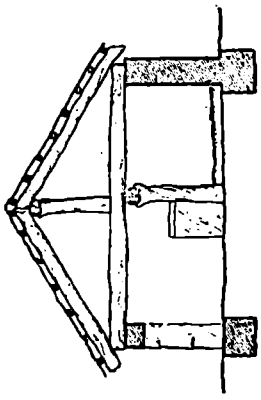
ზემოთ მოტანილი შედარებითი მონაცემები მრავალმხრივ არის საინტერესო. ირკვევა, რომ რადეს ცნობაში აღნიშნულ სოფლებიდან დღეს ზოგიერთი უკვე სოფლებად აღარ მოიხსენება (ჯაბლევი, ხატხორხი, ხატხევი), ხოლო ექსპედიციის მონაცემებით ზოგიერთი ახალი სოფელია შექმნილი: ზემო არტანი, ლორლაში, თეთრაულები, სახევი, ხაშარი და საშუბე. ჩანს აგრეთვე, რომ მოსახლეობა კომლობრივი რაოდენობის მიხედვით შემცირებულია. ნაცვლად რადეს დროინდელი 367 კომლისა, დღეს 246 კომლია ფიქსირებული. ამას უნდა დაეძინოთ ისიც, რომ მოსახლეობაში სხვადასხვა ეთნიკური ერთეულია შერეული. ამ უკანასკნელი მიმართულებით უაღრესად საყურადღებო პროცესს აქვს ადგილი. ჩვენ მიერ დადასტურებულია, რომ ხეესური ხეესურეთიდან გადმოდის ამ რაიონში იმ ადგილებზე, რომლებსაც ფშაველები ტოვებენ. ეს უკანასკნელნი თავის მხრივ—კახეთში, ახმეტის მხარეში გადადიან ხოლმე. აქ თქვენ შეხვდებით ისეთ ხეესურს, რომელიც შატილიდან, მუცოდან და ხახა-

ს ბ ა რ ა ლ ი

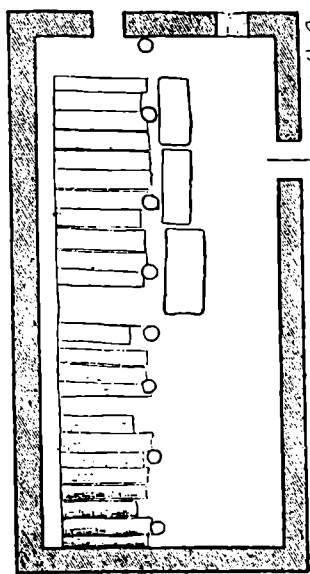
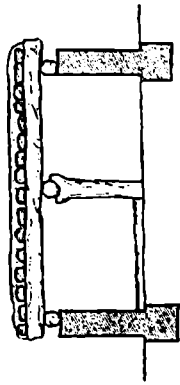
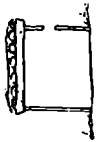
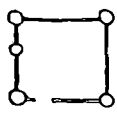
ღამთის ბურღლის სახლის გეგმა და კვილი

ბ. კმობახრის სახლის გეგმა და კვილი

სამკვილოს გეგმა და კვილი

საქ. რ. 18

ბოდან არის გადმოხვეწილი სისხლის ძიების ნიდაგზე. უმეტეს შემთხვევაში თიანეთის მხარეში გადმოსახლებული ხევსური კიდევ უფრო ქვემოთ მიდის ან კვლავ უბრუნდება მის საყვარელ ხევსურეთს. ხევსურეთიდან გადმოსახლებული ხევსურები დასახლდნენ ს. ბაჩალში, მაგრამ ისინი აქაც არ დადგნენ და კახეთსა და ერწოში გადასახლდნენ.

ექსპედიციის სამუშაო რაიონში მოსახლეობის ამგვარი მოძრაობა-გადაჯგუფების შესახებ შეიძლება აგრეთვე სხვა მაგალითების დასახელება.

ქსნის ხეობიდან მოსულან ქსნელაშვილები, ხოლო ჭართალიდან ჭართალელნი. ჭართალელნი ჯერ ყვარაში დასახლებულან, შემდეგ თიანეთის მახლობლად გადმოსულან და აქედან შირაქში წასულან, სადაც ამჟამადაც უნდა ცხოვრობდნენ. ასევე, გადმოცემის მიხედვით, მათურელების—დარჩიაშვილების გვარი წამოსულა გურიიდან და არაგვის ფშავეში, სოფ. მათურაში, დასახლებულა. ხოლო იქიდან ნაწილი ივრის ხეობაში გადმოსულა და სოფ. ებოტაში ამჟამადაც ცხოვრობს.

ექსპედიციის საკვლევი რაიონის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის გასარკვევად მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენს ტოპონიმიკური სახელები.

- I ჯგუფი: ლიშო, ყვარა, ხაშარი, ბაჩალი, კორსაფი, ლორლაში, ხაიშო, ბუქყინტა, ებოტა, ლახატო, ხოფცა.
- II ჯგუფი: სხლოვანი, ხილიანა, სოფლიონი.
- III ჯგუფი: ქურქელაურები, ბალიანები, ძებნიაურები, კახოიანები, იარაჯულები, დულუზაურები, გოჯიანები, ტუშურები, არეულები.
- IV ჯგუფი: შარახევი, ბოდახევა, ქუშხევი, ბაბხისხევი.

არა ნაკლებ საყურადღებოა, რომ „ქართლის მოქცევაში“ მოხსენებული „ყუარელთა“ ადგილმყოფელობის გასარკვევად საინტერესო მასალას იძლევა თიანეთის რაიონი. ექსპედიციის მუშაობის პროცესში გაირკვა, რომ კახელი ყვარელელები თავს ივრის ხეობაში მდებარე ს. ყვარადან გადასახლებულად მიიჩნევენ¹. კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება, ყვარელელები ყოველწლიურად სალოცავედ მოდიან ს. ყვარას მახლობლად მდებარე ხატვევში, სადაც მათი მთავარი ხატია: თამარი და ლაშარი. გარდა ამისა აღსანიშნავია ისიც, რომ თამარისა და ლაშარის კულტი დღემდე შემონახული ნიშანდობლივი ელემენტებით სწორედ ყვარელელებს და მის მეზობელ სოფელებს დაუცავთ. სახელდობრ: ყვარელელები ისევე როგორც ფშაველები თამარ-დედუფალს მიიჩნევენ მკურნალ-დედუფალად და მის სახელზე წლის მანძილზე აგროვებენ ფულს. რომლითაც შემდეგ იძენენ საკლავს და ხატვევში სწირავენ. კახელი მლოცველების თქმით, რომლებიც მრავლად იყვნენ ხატვევში სალოცავედ, „ჩვენს მამა-პაპა აქედან გადასახლებულა კახეთში; ამიტომ არის, რომ სოფელ ყვარას მიხედვით კახეთშიც ჩვენს სოფელს ყვარელი ეწოდება“-ო. ისინი სხვა კახელებთან ერთად აღნიშნავენ—„აქედან წასულები რომ ვართ, ამიტომ გვამიზნუხებს აქაური ხატი და ჩვენგან სამსახურს მოითხოვს“².

¹ შტრ. ვაჟა-ფშაველა, ეთნოგრაფიული წერილები, 1937, გვ. 144.

² იხ. ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშაველებში, დღიური, ენოქი-ს მოამბე, ტ. XI.

შემოთქმულს დაესქნა, რომ მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, უფრო ზუსტად პირველ მეოთხედში, ყვარელელები ცალკე ეთნიკურ ერთეულს შეადგენდნენ, რასაც საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული იმ ხანის სურათები აშტკიცებს. ამ მონაცემების მიხედვით მატინის „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“¹ ყვარელების ადგილსამყოფელის ივრის ხეობაში ლოკალიზაცია იქნებ დასაშვები იყოს.

აღსანიშნავია, რომ გადმოცემების მიხედვით რაიონის უძველეს მოსახლეებად ფშველები „დეე-კერპებს“ წარმოიდგენენ. მათ ნასოფლარებს ბევრგან ასახელებენ (ქუშხევიში, ყვარას თავზე და სხვაგან).

ქუშხევის ნასოფლარი შესანიშნავ ნაგებობათა კომპლექსს შეიცავს. ექსპედიციამ დაითვალა დაახლოებით 21—23 შენობის კედელი და საძირკველი. ნაგებობანი დიდი ოსტატობითაა ნაშენები. უზარმაზარი ქვებისგან კედლების მშვენიერი წყობაა მოცემული. კედლის ქვების სიდიდის წარმისადგენად ვასახელებთ ერთ განაზომს: ქვის განი—0,93, სიგრძე—0,69, სისქე—0,91. აქვე მოცემული კოპალას სახელობის ახალი ხანის ნაგებობები მდარე ხელობისაა.

ხალხურ თქმულებას შემოუნახავს დეე-კერპებისა და კოპალას ბრძოლის ეპიზოდები. თქმულების მიხედვით, ოდესღაც იხინქის მთაზე დევებს უცხოვრიათ, რომელთაც თურმე კოპალა ებრძოდა, მაგრამ ვერ დასძლია. იმ დროს თიანეთის ვაკე წყლით ყოფილა დაფარული. ხალხი თურმე საცხოვრებლად მთის ფერდობებზე იყო შეფენილი. ამ ხალხში ერია ერთი და-ძმა თინა და იორამი. ერთხელ მღვდელს კერაში ცეცხლი ჩაქრობია. გაუგზავნია დიაკვანი დევებთან და დაუბარებია—დევებს ცეცხლი გამოართვი და მომიტანეო. წასულა დიაკვანი იხინქის მთაზე დევებისაგან ცეცხლის გამოსართმევად. დიაკვანს ყური მოუკრავს დევების საუბრისათვის. თურმე ერთი დევი ეუბნება მეორეს: ხალხი უქეუოა, იმათ რომ კეუა ჰქონდეს იორამსა და თინას დაჰკლავდნენ, წყალში ჩააგდებდნენ და მაშინ ბოკონი (ადგილის, სოფლის სახელია) გაიხსნებოდა, ვაკეში დაგროვილი წყალი წავიდოდა და კოპალაც ჩვენ გვაჯობებდაო. დიაკვანს ეს ნათქვამი აუკრეფია და მღვდლისათვის გადაუცია. მღვდელს ხალხისთვის უცნობებია. მაშინ ხალხს გადაუწყვეტია დევების ნათქვამი შევასრულოთო. თინა და იორამი დაუკლავთ და წყალში ჩაუყრიათ. მაშინვე ბოკონი გახსნილა, წყალს გასაეალი გაჩენია, ვაკე თანდათან წყლისაგან დაცლილა, მისგან მხოლოდ მდინარე-ლა დარჩენილა და მიწა გამოჩენილა. იმ დროს კოპალას დევებისათვის უჯობნია და სულ ამოუყვლეტია. ხალხი მთის ფერდობებიდან ბარად ჩასულა და იქ დასახლებულა. ასე გაჩენილა თიანეთი და იორი. თიანეთი იმ ადგილს თინასაგან დარქმევიან, ხოლო იორი მდინარეს—იორამისაგანო².

მუშაობის პროცესში ექსპედიციამ გაარკვია სოფლის დასახლების ტიპი. ის აქ მოცემულია მთლიანი კომპლექსის სახით. თითოეულ ტიპიურ

¹ ე. თაყაიშვილი, Опис. рук., II, გვ. 717.

² გაგონილია „თამარის კალაზე“ იხინქას მახლობლად, როდესაც იხინქობიდან „კუშლუხი“ პირიქითში მიემგზავრებოდა.

კომპლექსში მოცემულია საცხოვრებელი სახლი, გომური, ბეღელი, ბოსტანი და ყანის ნაკვეთი. სახლის ტიპების ხაზით დადგინდა: დარბაზეული, მიწური, საბძლური და ქორედი (დეფორმირებული) სახლები. გაირკვა დარბაზეული ტიპის რაობა და მისი გავრცელების არეალი, აგრეთვე მიწური ბანიანის მიმართაც. ყველა მონაცემის მიხედვით ცხადია, რომ ეგრეთწოდებულმა საბძლურმა (ორწახნაგიანი სახურავით) შესცვალა ბანიანი სახლი. აღსანიშნავია ამავე დროს, რომ საბძლური სახურავითაა წარმოდგენილი ყველა საკულტო ნაგებობა. ხევსურული ქორედი სახლი დეგენირებული სახითაა მოცემული. ორი სართული ერთითაა შეცვლილი და ნაცვლად ბანიას საბძლური სახურავი ჰხურავს. რამდენადაც ჩვენს მიერ წინათ დადასტურებული იყო, რომ ხევსურეთში საბძლური სახურავი ფშავეთიდან შესული კულტურის ელემენტია, ამდენად გასაგებია ფშავში ხევსურული ქორედი სახლის ჰიბრიდული ფშავურ-ხევსურული ელემენტებით მოცემულობა.

ტიპური საბძლური საცხოვრებელი სახლი აქ წარმოდგენილია შემდეგი გეგმით: დელფანი, საბარკო და სამყოფო. სახლის ტერმინოლოგიისათვის აღენიშნავთ: ლიბო (იგივე საძირკველი დიდი ლოდებისაგან აგებული იმ სახით, რომ ხერხდება მასში ნიადაგის წყლის გატარება), მშრალად ნაგები კედელი და ქვითიკრი, დირე, ბოძი, დასაყულოება, გამოწარბვა, სარტყლები, თავხე, კოჭები, ფარეშები, ქერი, ნაფოტი, მიწა, საბძლის ბოძი, ყბა, კესი || საყოფ || ისარი, შუალა ბოძი || დელა-ბოძი || ბოტატანა, კაეები, ჩხირები, ლასტები, ჩალა (ქვაფი || ყარტი), ლატნები, წნელები; შუაცეცხლი, კერა, სიპი, რკინის კერა, სააღე ხეები; ქვა, ბოძი, დათვი (ბალოში, ბანდუში), თავხე, აყრები, საკომე; ბოძი, საყუნწური, ბასკა, სათაურა, საკელურა, ლოტენ || ზღვე, ბაგა, სანერწყელი, საძირ-გირკალი, ციყკორის კედელი, ბოყეი, ყადაღი, ბუხარი ძველებური, ფურნე ქართული, ხოხი ქვა (ფოლადი ქვა), კარის ქვა, კუთხის ქვა, ნალი, მარწუხები || მეშელები, კანქიქი || ყადაღა, ნიადაგი; ჩხირები, საყუნწური, კოკაკი, სარტყელი, თირკმლები, ურდულის ალაგი, ურდული. გარეშა ოთახი, საჩეხი, საქარი, საქრის სვეტი, ბოძი-აფრა, საყოფის ბოძი.

საყურადღებო კომპლექსს წარმოადგენს ექსპედიციის მიერ შესწავლილი წისქვილი. ჩვენ მიერ ს. ზემო არტანში დამოწმებული იყო ტურბინული წისქვილი „ბუქულა“. სიდიდის მიხედვით წისქვილის ქვა ხელსაფქვავის ქვაზე ცოტათი-მეტია. მხოლოდ ის წყლის ძალის გამოყენებაზეა აგებული და ამასთან დაკავშირებით გართულებული. (ფშავსა და ხევსურეთში, როგორც ჩვენ ვიცით, ჯარაების ასამოძრავებლად ხშირად წყალია გამოყენებული. ამგვარად ამოძრავებული ჯარა ფშაველ ქალს ზემო არტანში ჩვენი შესასწავლი ობიექტის წისქვილის არხის წყალზე ჰქონდა მოწყობილი).

როგორც ცნობილია, სამეცნიერო ლიტერატურის უკანასკნელი მონაცემების მიხედვით ტურბინული წისქვილი ძველ საბერძნეთსა და რომში აღმოსავლეთიდან არის შესული. ყველაზე უძველეს ცნობას ამ სახის წისქვილის არსებობაზე ურართული ტექსტები შეიცავს. ჩვენ მიერ ივრის ხეობაში შესწავლილი ბუქულა იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ მისი ნაწილების ტერმინების უმრავლესობა ქართული სიტყვის ძირებიდანაა ნაწარმოები; რაც ბარული წისქვილის

ნაწილების სახელებზე მხოლოდ ნაწილობრივ ითქმის. ამ კომპლექსის ნაწილების სახელები ჩვენ მიერ ფიქსირებულია: რუ, სარუე, ღარი, საღორე, ყორე, დირე, ბოყეები, ნაწარბი, ბოძი, ყბა, სათავე, კაეები, კარი, ჩარჩო, კოკაკი;—სამაქნის ხე, ფარცხი, კაქკაკი (ჩკინისა), კოჭი ანუ ასტამი, (კაქკაქს აქეს კოჭი), ღერძი, სალტე, მორავი, ფთე, ბორბალო (მთლიანად), თოფი, სათოფე, ბოძი (ორი), კოდი, ჯიდი, სარკველა, (ეს არის წისკვილის ქარხანა), ალატი, მჭვარი, ქრიჯა. კასრი (ასაწყაი)=8 კილოს ანუ ორ ლიტრას, მინდი, სამინდე (1½ კილო).

სახენელი იარაღების ხაზით ჩვენს შესასწავლ რაიონში არსებითად ერთი ტიპის სახენელი დადასტურდა: ეს არის ის ძირითადი სახენელი იარაღის ტიპი, რომელსაც ჩვენ „ფშაურს“ ეწოდებთ. კონსტრუქციულად ამ ტიპს ახასიათებს მხარი გაყრილი ხელნაში. საქართველოსა და კავკასიის სახენელი იარაღების მიხედვით ეს სახენელი იარაღი ის სახეობაა, რომელსაც „შეითან ჩიფთ“—საც უწოდებენ. ივრის ხეობაში იგი მოცემულია იქ, სადაც ვაკეა, ქართული გუთნის მსგავსად, ხოლო ფერდობებზე ადგილთან შეფარდებით მოკლე ან შედარებით გრძელი მხარითაა წარმოდგენილი. ეს მოკლე და შედარებით გრძელი მხარით წარმოდგენილი სახენელი იარაღი ქსნური მთის გუთნისგან და ორხელასგან განსხვავდება მხარის დაკავშირებით ხელნასთან.

საგულისხმოა, რომ ამ ტიპის სახენელი იარაღი გავრცელების მხრივ დადასტურებულია საქართველოს მთაში ვიწრო ტერიტორიაზე: იორის, ფშავის არაგვისა და თეთრი არაგვის ხეობებში. ამით დასაველეთით ქსნური მთის გუთნის სახის იარაღია გაბატონებული. ამავე დროს ეს იარაღი ქსნური გუთნისა და რაჭული სახენელის მსგავსად ფერდობის დასამუშავებელი სახენელი იარაღია. ივრის ფშაველების თქმით ეს სახენელი ვაკეზე ვერ იმუშავებს, ის იქ მარტო კვალს გააულებს რუსავეით, ხოლო ფერდზე კი ბელტს მოსჭრის და გადააწვენს. ეს სახენელი ამავე დროს ყვეარს შეიბამს ხოლმე. საბას კლასიფიკაციის მიხედვით სახენელი იარაღის ეს სახეობა „არონას“ უნდა წარმოადგენდეს. ეს ტერმინი დღეს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მხოლოდ მესხეთშია შემონახული. საბა სწერს: „(ერქვანს) ორის ჯარისასა ეწოდების ოქოქა და აჩაჩა, ყვერის ჯარისასა არონა“. ივრის ხეობაში სახენელი იარაღის შემონახვებ ტიპს—აჩაჩა და გუთანი ეწოდება. მისი შემადგენელი ნაწილების სახელებია: „ქუსლი“, „საქუსლის ყურები“, „საშრაუე“, „მჭარი“, „ჩხირი“, „ასაბმელი“, „დასაბიჯები“, „ხორხი“, „საკვეთელი“ („პირი“, „ყუა“, „ღერი“), „სახნისი“, „სოლი“, „ხმალი“, „ვერქვანი“, „ტოტები“, „კუდის სოლი“, „უღელი“, „ქორაკი“, „საქედნავი“, „ტაბიკი“, „ტაბიკი თავი“, „სამალდე“. აღსანიშნავია აგრეთვე „გუთნის ღედა“ და „მეხრე“.

დასასრულ აღვნიშნავთ, რომ აქ მოდგამობას „ამბაზი“ ეწოდება. ამბაზში მონაწილეთა შრომა-დღის გამოანგარიშება სწარმოებს შემდეგი სახით:

I ვარიანტი

გუთნის-ღედას	1	დღიური
სახნის	1	დღიური

საკვეთელს	$\frac{1}{2}$ დღიური
ჯამბარას, აპურსა და უღლებს	$\frac{1}{2}$ დღიური
ღვედს	1 დღიური
12 უღელ ხარს	12 დღიური
4 დღის მეხრეს	4 დღიური
3 ლამის მეხრეს	6 დღიური
	<hr/>
	26 დღიური

II ვარიანტი

გუთნის-ღედას	2 დღიური
სახნისს	1 დღიური
საკვეთელს	$\frac{1}{2}$ დღიური
ჯამბარას, აპურსა და უღლებს	$\frac{1}{2}$ დღიური
ღვედს	1 დღიური
ხარს	1 დღიური
ლამის მეხრეს	1 დღიური

ამ სახის გამოანგარიშებას ცალ ზე თვეს ეწოდება.

უნდა ითქვას, რომ ჩვენ მიერ სოფ. ტუშურებში შესასწავლილი ქართული გუთანი ამჟამად მომქმედი უკანასკნელი გუთანია ექსპედიციის მუშაობის ტერიტორიაზე.

გუთნის ნაწილები:

1. კბილი (იფანი)	18. ყუა-ბუდე
2. საქლეში	19. ზალტე
3. ქმალი	20. ყოი
4. ფთის ჩხირი	21. ფამფალაკი
5. ქელკული	22. ჯამბარა
6. ქელკულის ჩხირი	23. ველის გორგოლა (ნეკერჩხალი)
7. კოფა	24. ფამფალაკი
8. მანკა დიდი	25. სოლი
9. მანკა პატარა	26. ჩხირი
10. სოლები	27. კოლი გორგოლა
11. ფთე	28. ფერსო
12. რვილი	29. ყადაღა
13. საკვეთელი	30. რჩხა
14. საკვეთლის სოლი	31. შოლტყავი
15. საწნისი	32. კორაქი
16. ფთე	33. ღვედი
17. ფთის წვერი	34. კაპანი

35. კორაქები

37. სამალდე

36. საქედელი (უღლისა)

რვაუღელა გუთნის ხარებისა და მესრეების სახელები:

1. წინა ჯარი	წინა მევრე
2. საჯდომი ჯარი	
3. წასაკრავი ჯარი	წასაკრავის მევრე
4. საჯდომი ჯარი	
5. საშუალი ჯარი	საშუალის მევრე
6. საშუალი ჯარი	
7. გძელი ჯარი	
8. ღირღიტის ჯარი	ღირღიტი მევრე

გადასაზიდ და გადასაყვან საშუალებების ხაზით შესწავლილი კულტურის ელემენტებიდან მნიშვნელოვანია მარჯილი, რომელიც შემდეგ ნაწილებს შეიცავს: ყალი, ყალის თავი, საკოჭაქე, კოჭა, სადოთავე, დოთა, ნემსა, კელნა, წნელი, თავეაყრის წნელი, ჩხირი. ჯინი: ყალი, ჯირხლები, ჯინი, წნელი. კავი: სათარი, სამჩხირავი, კავი, თოკი ალახი¹. გადასაყვანი და გადასაზიდი საშუალებების დასამზადებლად საჭირო იარაღი: ცული, სატეხი, კვედა და შალაფი.

მესაქონლეობის კომპლექსიდან აქ შეიძლება აღინიშნოს, რომ ამ რაიონის მცხოვრებთ შირაქში ცხვარს გარდა ძროხაც მიუდიოდან. წვრილფეხა საქონლის შირაქში გადაყვანის მარშრუტი იყო: ლეკოვანი—ბაჩალი—ხატხეურა—არტანი—ლიშო—თიანეთი—ქებოტა, საბუე—აბმეტა—ქისტაური—წინანდალი—გურჯაანი—წნორი—წითელი წყარო—შირაქი.

დასასრულ ექსპედიციამ (შემსრულებელი უფროსი მეცნიერი მუშაკი, დოც. ვ. ბარდაველიძე) იშვიათი მასალა შეაგროვა რელიგიის გადანაშთების ხაზით². კერძოდ, ექსპედიციას შემთხვევა ჰქონდა რამდენიმე ქადაგად დაცემული ენახა და მათთან ემუშავა, გადაეღო ფოტოსურათები, ჩაეწერა წესჩვეულებები და სხვა. სამწუხარო იყო, რომ ექსპედიციას კინო-აპარატი თან არ ჰქონდა, რომ ქადაგად დაცემის იშვიათი შემთხვევები კინო-აპარატით გადაეღო.

სხვათა შორის ექსპედიციამ დაადასტურა თამარისა და ლაშარის კულტი, რომელიც ყველა მონაცემების მიხედვით შეიცავს მეფეთა გაღმერთების ელემენტებს და ამით უძველეს ტრადიციებს ამკლავებს. ამ მონაცემებით ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში სადავოდ აღიარებული საკითხი (ნ. ურბნელი, ვაჟა-ფშაველა) არის თუ არა ფშაური ლაშარობის კულტში ლაშა-გიორგი საგულისხმებელი, უკანასკნელის სასარგებლოდ უნდა გადაწყდეს³.

¹ საბას მიხედვით: ალაქი—საცორავი (საცორავად დამაყენებელი A)⁴.

² იხ. ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშალებში, აკვე.

³ ივ. ბუჭურაული, ლაშარის ჯვარი და თამარ დედოფალი, მოამბე, 1898, №№ 4 და 5; ნ. ხიზანაშვილი, ფშა-ხევსურები, ეთნოგრაფიული ნაწერები, თბ. 1940, გვ. 102; ვაჟა-ფშაველა, ეთნოგრაფიკური წერალები, ტფ. 1937, გვ. 143.

ამ აზრს მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ მეფის გაღმერთების თქმულებები სხვა ქართველ ტომებშიც მოიპოვება, სახელდობრ ხევსურებში. აი რა გადმოცემა არსებობს ხევსურებში ირაკლი მეფის შესახებ (მომყავს ალ. ოჩიაურის ჩანაწერი. ოჩიაურს ეს მასალა ჩაუწერია ბეწიკა კინჭარაულისაგან): „ხევსურებს მეფე ირაკლიც ისე მიაჩნდა როგორც ღვთაება და ეძახდნენ გუდანის ჯვარის მოძმეს. იგიც ამოდიოდა ხევსურში, ხევსურთ გუდანის ჯვარში მოუყრიდა თავს და თვითონ ბელელში შევიდოდა. იქიდან ისმოდა ხმამალალი ლაპარაკი. ხევსურთ რწმენით გუდანის ჯვარს ირაკლი პირადად ელაპარაკებოდა: ჩვენ ვერ ვხედავთ გუდანის ჯვარს, რადგანაც საფარველი აქვსო. ხოლო ირაკლი როგორც ჯვარის მოძმე და თვითონაც წმინდა კაცი, როგორც ღვთაება, თვალთ ხედავს და ერთად ბაასობენო. გამოვიდოდა ირაკლი ბელლიდან და ხევსურებს გუდანის ჯვარის სურვილს გამოუცხადებდა. ირაკლი უფრო ასეთ შემთხვევაში ამოდიოდა, როცა ომი უნდა ყოფილიყო და ირაკლის სურდა ხევსურთა გაყვანა¹ ომში. ხევსურნი ერთხმად დაემორჩილებოდნენ გუდანის ჯვარისა და ირაკლი მეფის სურვილს და ხშირად ომიდან გამარჯვებულნი ბრუნდებოდნენო“².

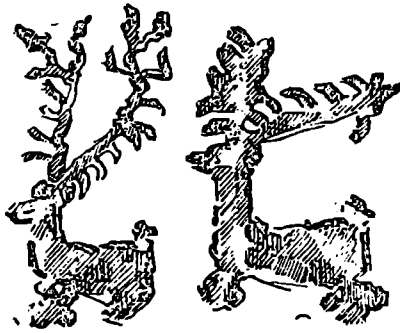
¹ დედანში „ხევსურთა გაყვანისა“.

² ენიშკი-ს ვთნოგრაფიის განყოფილების არქივი.

ვ. ბარდაველიძე

თ ვ რ ი ს ფ უ ა მ ლ ე ბ უ ი

(დღიური)

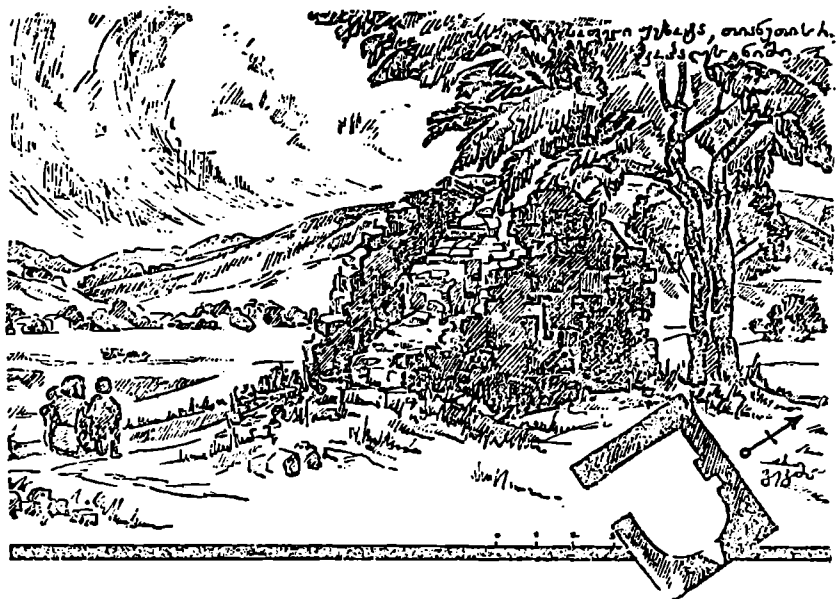

10 ივლისი. თბილისიდან გავემგზავრეთ დილის სრულ 11 საათზე ენიმ-კი-ს საბარგო ავტომანქანით და ნაშუადღევის სრულ 4 საათზე უკვე სამეშაო რაიონის ცენტრში; ქვემო-თიანეთში, ვიყავით. ერწოზე გავლისას რამდენიმე წუთით ხევსურების სოფელ ღულელეებში შევჩერდით. ამ სოფლის მცხოვრებნი, როგორც თვით აღნიშნეს, 80 წელიწადია რაც ხევსურეთიდან გადმოსახლებულან. საუბრის დროს თუ შენიშნავთ აქაური ხევსურების თავისებურ მთურ კილოს, თორემ სხვა მხრივ რაიონის ძველი მოსახლეობისაგან ბევრით არაფრით განირჩევიან. ასეთია პირველი შთაბეჭდილება, რომელსაც ბაღებს ღულელელების გარეგნული იერი, კახური ჩაცმულობა, სოფლის ევროპული ყაიდის კრამიტ-გადახურული შენობები და სხვ. მხოლოდ შემდეგში, სოფელ ღულელეებს რომ გავცდით, ხშირად ვხვდებოდით ხევსურულ ტალავარში გამოწყობილ კაცებს, ქალებს და ბავშვებს. თვით რაიონის ცენტრში, ქვემო-თიანეთში, რამდენიმე ხევსური ფარით შექურვილიც-კი ვნახეთ. აქ ხევსურ მანდილოსანთა მეტ ნაწილსაც ხევსურული ტალავარი აცვია, მაგრამ ამ სამოსს უკვე გარემო მოსახლეობის—კახებისა და, განსაკუთრებით, ფშაველების—ჩაცმულობის ზეგავლენა განუცდია. ახალგაზრდა ქალებს ფშაური ყაიდის ზედატენები ჩაუცვამთ და თავზე, სათაურას ზემოდან ან უსათაუროდ, პირდაპირ თმაზე, ფაბრიკული შალის ფერადი თავსაფრები მოუხვევიათ, მანდილის ნაცვლად. აგრეთვე ვაჟებსაც ხევსურული ქუდის მაგიერ კახური (თუშური) ან ბოხოხა ქუდები ხურავთ.

გამოცხადებით რაიალმასკომში, გავიცანით მისი თავმჯდომარე და სხვა თანამშრომელი, მათ შორის რაიალმასკომის საერთო განყოფილების გამგე შაქრო დედაბრიშვილი, რომლისგანაც მივიღეთ ცნობები რაიონის ეთნიკურად მეტად კრელი მოსახლეობის სამოსახლო პუნქტების შესახებ. შაქრო დედაბრიშვილი ქვემო-თიანეთის ყოფილი მასწავლებელია და ის რაიონის მცხოვრებლებს კარგად იცნობს. მისი დახმარებით ჩვენი ექსპედიციის (ენიმკი-ს ეთნოგრაფიული ექსპედიცია 1939 წ.) მარშრუტებიც საბოლოოდ დავაზუსტეთ.

დედაბრიშვილმა სხვათა შორის გვაცნობა, რომ ივრის ხეობის მორწმუნე მოსახლეობა დიდ სამზადისშია დღეობა „იხინკობისათვის“, რომელიც მიმდინარე თვის მეორე ნახევარში ხუთშაბათ დღეს მოდისო.

დღეს გამოსასვლელი დღეა და ამიტომ რაიალმასკომის მუშაკთა და განათლების განყოფილების გამგის ვარდა სხვა დაწესებულებათა ოფიციალური პირების ნახვა ვერ მოხერხდა.

11 ივლისი. დილით ვინახულეთ თიანეთის შინსახკომის რაიგანყოფილების უფროსი და რაიკომის მეორე მდივანი. წარუდგინეთ ჩვენი მანდატები და მოკლედ გავაცანით ექსპედიციის მუშაობის მიზანი და ამოცანები. მეტად თავაზიანად მივეიღეს და ყოველგვარი დახმარების აღმოჩენა და მუშაობაში ხელისშეწყობა აღვკითქვეს.

ამით მოთავდა საქმის ოფიციალური მზარე და ეებოტელი ინტელიგენტი კოლმეურნის ლევან დოლიაშვილის (რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „აგრონომს“ ეძახის) და ქვემო-თიანეთის ძველი მასწავლებლის ვასო ჯიბლადის თანხლებით სამუშაოდ სოფელ ეებოტისაკენ გავემართეთ.

სოფელი ეებოტა მდებარეობს ქვემო-თიანეთის პირდაპირ, მდინარე იორის ვალმა, რაიონულ ცენტრიდან ერთი კილომეტრის მანძილზე. სოფლის მოსახლეობა ნარევია: ძველიდანვე გადმოსახლებული ფშავლები, აბორიგენი ქართველები, რომელნიც თავის თავს „კახა“-ს უწოდებენ, და გაქარ თველებული ქისტების რამდენიმე მოსახლე. ქისტები ძებნი აუტრის გვარისანი არიან. მათგან მიღებული ცნობით, ძებნიაურთ გვარი უკვე ხუთი-ექვსი თაობაა რაც სოფელ ეებოტაში მოსახლეობს. ისინი, ეებოტას სხვა მოსახლეებთან ერთად, თავის სალოცავად ამ სოფლის კოპალეს ხატს მიიჩნევდნენ, თუმცა ამასთანავე აღნიშნავენ, რომ ჩვენი მთავარი ხატი (რომლის სახელი და ზუსტი ადგილმდებარეობა მათ არ ახსოვთ) ოდესღაც კახეთში ყოფილაო.

კოპალეს ხატი (მას კოპალეს ნიშნაც ეძახიან) მოთავსებულია სოფელ ეებოტას თავში, მდინარე იორის პირად, ე. წ. ძებნიაურთ უბანში. იგი ქვა-კირით ნაგები და ქართული კრამიტით გადახურული თალიანი პატარა შენობაა, ამჟამად ნახევრად დანგრეული. აღმოსავლეთის კედელში მოგრძო და ვიწრო სარ-

კმელი აქვს, ხოლო სალოცავის ჩრდილო-აღმოსავლეთის კედელთან ორი „წმინდა“ ხე დგას—იფნი და ნეკერჩხალი.

ქებოტა მდიდარია საკულტო ძეგლებით. კოპალეს ხატის გარდა აქ მოიპოვება „კვირეას“ ორი ნიში, „ფურების ხატი“, „ამაღლების სალოცავის“ კომპლექსი და „საყდარანი“.

კვირეას ნიშები მოთავსებულია ერთი, სოფლის ზემო-უბანში და მეორე, ქვემო-უბანში. ქვემო-უბნის ნიში, სამწუხაროდ, ვერ ვინახულეთ. ამისათვის დრო აღარ დაგვრჩა.

ზემო-უბნის კვირეას „ნიში“ პატარა ვაკე ადგილია, სადაც ტყემლის ხე დგას, აქამად შუატანთან გადატეხილი. ეს ვაკე მოსახლის ყანაშია მოთავსებული. ყანის პატრონს საგანგებოდ მთის ბროლის ლოდი მოუტანია და წმ. ხის მახლობლად მოუთავსებია. არავითარი ნაგებობის ნაშთი აქ არ ჩანს.

კვირეას ნიში იგრის ხეობაში თითქმის ყველა ფშაურ სოფელში მდგარა. მისი სახელობის დღეობა აღდგომის სწორზე, კვირაცხოვლობას, მოდის. მლოცველებს შესაწირავად ცოცხალი მამლები და თიქნები მიჰყავთ. დაკლული მსხვერპლის თავებს იქვე სტოვებენ, დანარჩენ ნაწილს კი უკან აბრუნებენ, შინ ხარშავენ და შეექცევიან. კვირეას სახელზე ყმაწვილების ბერად შეყენებაც იციან. ასეთ ბავშვს ყელზე თეთრ ნაჭერს გაუკეთებენ, მიიყვანენ ნიშთან და კვირეას შეიკედრებენ, შემდეგ ამ ნაჭერს მოხსნიან და წმ. ხეზე ჩამოკიდებენ.

სოფელ ქებოტას ჩრდილოეთით მოსახლე-ე მთის ფერდობსა და ზურგზე რამდენიმე საკულტო ძეგლია მოთავსებული. მათგან ერთი, ე. წ. „ფურების ხატი“, განსაკუთრებით საყურადღებო სალოცავია. „ფურების ხატს“ ბებერ იფნის ხესა და მის ძირში აგებულ პატარა ნიშს ეძახიან. ნიში ოთხკუთხედი ფორმისაა. შემონახულ ნაწილში იგი ნახევარზე ქვა-კირით არის ნაგები, ხოლო მას ზემოთ აგურია დალაგებული მშრალად. აღსანიშნავია, რომ ეს ნიში აღმართულია ძველ ნაგებობაზე, ქვა-კირის კვარცხლბეკზე, რომლის სიბრტყე მეტია ნიშის ძირის სიბრტყესთან შედარებით. აქამად ეს კვარცხლბეკი მიწის ზედაპირზე ოდნავ მოჩანს. გარდა ამ კვარცხლბეკისა იქვე, კვარცხლბეკის სამ მხარეზე (აღმოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთით), მიწის პირად მოჩანს ქვის ნაგებობა, რომელიც, ვგონებ, კედლის ნაშთი უნდა იყოს. ამ კედლის პარალელურად მიწის პირადვე მეორე, ვგონებ, აგრეთვე კედლის ნაშთი ჩასდევს. „ფურების ხატის“ მახლობლად ძველი შენობის ნანგრევები და ნამოსახლარი ადგილებიც არის.

„ფურების ხატს“ საქონლის მფარველობას მიაწერდნენ. როდესაც მოსახლეს საქონელი „გვეხიბლებოდა“, ოჯახის მანდილოსანი „ფურების ხატს“ მიმართავდა და ევედრებოდა—პირუტყვი „ცუდი შეხვეული ბრბოსავან გამოიხიზნეო“.

„ფურების ხატის“ დღესასწაული წელიწადში ორჯერ მოდის: ზაფხულში, თიბათის ერთ-ერთ ხუთშაბათ დღეს (ვარიანტით: შაბათს) და შემოდგომის გიორგობას. ხალხი აღნიშნავს, რომ ამ ოციოდე წლის წინათ სალოცავში ღვთისმშობლისა და წმ. გიორგის „სახე“ ბრძანდებოდნენ და როდესაც „ფურების ხატში“ სალოცავად მივიღოდი, შესაწირავების ნაწილს ამ წმინდანების სა-

ხელზე ვტოვებდითო. „ფურების ხატის“ შესაწირავენბია: კურატი (ხარი), ცხვარი, ქადა, ვერცხლის ფული.

ადგილობრივი მოხუცების გადმოცემით. ამ სალოცავში ქვეისბერგბად

„ნაწმინდური“ (თვიურის წესს გადასული) დედაკაცები იყვნენ. საზოგადოდ მამაკაცებს და ახალგაზრდა ქალებს „ფურების ხატი“ ახლო არ იკარებდა. სა-

ლოცავდ მისული ხალხი შორი-ახლო ჩერდებოდა, იქ მას კვეისბერები ხედებოდნენ და შესაწირავენს უკურობდნენო.

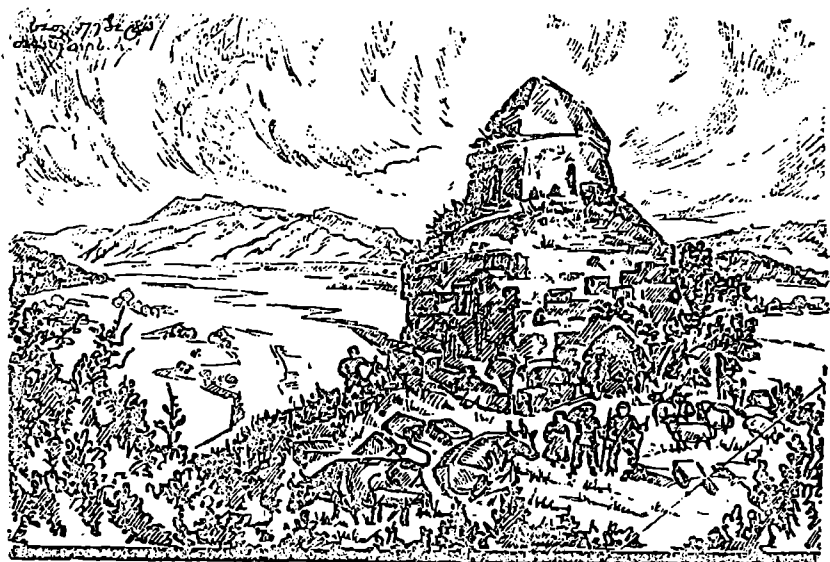
ზოგიერთ მოხუცს ახსოვს, რომ მათ ახალგაზრდობაში „ფურების ხატს“ ხუთი კვეისბერი მანდილოსანი ჰყავდა. ამჟამად კი არც ერთი კვეისბერი იქ აღარ მოიპოვება. კვეისბერის ფუნქციებს ახლა სოფლის მოხუცი მორწმუნე ქალები ასრულებენ. მთხრობლები აღნიშნავენ, რომ შარშანწინ „ფურების ხატს“ ქალები ქიზიყლამ (ქალის სახელია) დაუპროა.

ამ სალოცავის კვეისბერებს, ხალხის ძველი რწმენით, თვით „ხატი“ აყენებდა. ის „დაიჭერდა“ დედაკაცს, აუძღვებოდა მას, აუსევდა ან გველს, ან სხვა მანებს. ყველაზე მეტად ასეთ დედაკაცს გველები ევსეოდა, დღისითაც ტანჯავდნენ, ღამითაც. „დაჭერილი“ დედაკაცი შეევედრებოდა ხატს—შვება მომეცი და სიკვდილამდე გამსახურებო. აღთქმის შემდგომ ის კვეისბერად დგებოდა და მართლაც სიკვდილამდე ხატს ემსახურებოდაო.

69 წლის მიხეილ დარჩიაშვილი გვიამბობს: ჩემი „დიდია“ (ბებია) ქუბრიანთ ლევას ცოლი იყო. ვინ არ იცნობდა ქუბრიანთ ლევას! ოჯახი ბარაქით სავსე ჰქონდა, შეძლებული და გაგებული კაცი იყო, იმას ყველა პატივსაც სცემდა, მაგრამ ის ქალქალზე გავიდა (ე. ი ქალიშვილები ეყოლა, ვაჟი არ შეეძინა) და სულ ამოწყდაო. ქუბრიანთ ლევას ცოლს „აჩენია“ წითელთავა გველი, რომელიც სულ თან დასდევდა, აღარ შორდებოდა, მის ლოგინშიც კი იწვედაო. დაუნგრევიათ სახლის მახლობლად გაშენებული საქათმე, საღორე და სხვა წვრილფეხა და მსხვილფეხა საქონლის სადგომები, მაგრამ ეს გველი მინც ვერ მოუშორებიათ. ამ დროს მიხეილის „დიდია“ ლოგინად ჩაყარდნოდა და დიდხანს აღარც უცოცხლია. დიდის სიკვდილის შემდეგ ქუბრიანთ ლევას ოჯახი გაღატაკებულა—ქალის სიკვდილისთანავე ოჯახს ერთბაშად ოთხი ფურ-კამეჩი დახოცია და ამას სხვა ზარალიც დართვია. ბოლოს ოჯახი მთლიანად ამოწყვეტილა და გავერანებულა—ჯერ შვილები ამოხოცილან და მალე ოჯახის უფროსიც მომკვდარა, ქუბრიანთ ლევა მეუღლის გვერდზე დაუმარხავთ. როცა მის სამარეს თხრიდნენ, დიდის საფლავიდან წითელთავა გველი ამოჩნდაო.

ეს გველი თვით მიხეილ დარჩიაშვილსაც უნახავს თავის ბავშვობაში. ის თურმე ერთხელ „ფურების ხატის“ მახლობლად ღორებს მწყენსავდა. იმ დროს უეცრად მიწიდან გველი ამომძვრალა, ერთ ბურჯაკს მიყარდნია, მისთვის გვერდი შეუნგრევია, მწვანე ბალღამი გადაუსხამს, იქვე სული გაუნთხევიანებია და ისევე მიწაში ჩამძვრალა. მიხეილი განმარტავს—ის გველი ჩემი მკლავის სიგრძე და მტკაელის სიმსხო იყო, წითელი თავი ჰქონდა და ცეცხლივით ელავდა. სოფელში რომ ეს ამბავი განეცხადე. ყველამ ის მითხრა—შენს დიდის რომ წითელი გველი დასდევდა ეგ ის გველი ყოფილაო.

ცრუმორწმუნე მოსახლეობის აზრით გველი სხვადასხვანაირია. ზოგი ისეთია გზაში რომ შეხვდეს კაცს უკანასკნელი აუცილებლად რითიმე დაზარალებდა. ზოგი გველი კი ადამიანის მახლობლად ცხოვრობს, სახლებში შედის, ხშირად ქათმებს რომ საყენეს დაუყრიან, ის ამ დროს გამოძვრება და საყენეს წაეტანება, მაგრამ თვით ადამიანს არასოდეს არ ერჩისო. ადგილობრივ ასეთ გველს არა ჰქვავდნენ. საზოგადოდ გველის მოკვლას, ავიც რომ ყოფილიყო,

ყველა ერიდებოდა: გველს თავისიანები ჰყავს და ისინი გველის მომკვლელს აუცილებლად მოძებნიან და სამაგიეროს გადაუხდიანო.

„ფურების ხატის“ ჰირდაპირ, მთის ქედის ზურგზე, გაშენებულია პატარა ბაზილიკი, ქვა-კირითა და აგურით ნაგები. მას „ამალღებს“ უწოდებენ.

„ამალღების“ ეკლესიის ვეერდიო დგას გუშათიანი სამრეკლო. სამრეკლოს კედელში შიგნიდან გაკეთებულია ქვის ვიწრო კიბე, რომლის შუაზე კედელში ოთხკუთხი ფორმის წყვილი ორმოა დატანებული. ამ ორმოებში მოსახლეობა შიშინაობის დროს თურმე განძეულს—ქვაბებს, სინებსა და მისთ., ინახავდა. აღსანიშნავია, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი ამ სამრეკლოს „თათრების სალოცავს“ უწოდებენ.

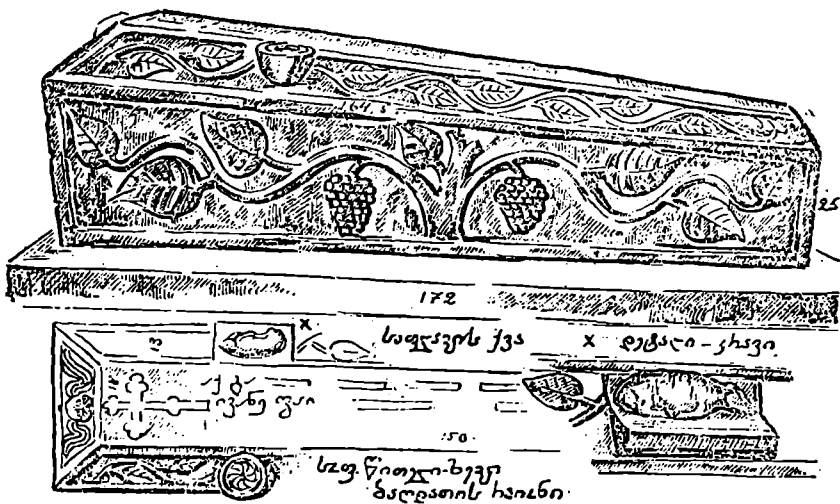
მთის ზურგის აყოლება, „ამალღების“ ეკლესიიდან დაახლოვებით $1\frac{1}{2}$ კილომეტრის მანძილზე ორი მეტად პატარა ბაზილიკი დგას. თითოეულ მათგანს „საყდარა“-ს ეძახიან.

ამავე მთის ზურგზე კიდევ რამდენიმე საკულტო ძეგლს ასახელებენ. ისინი ამჟამად თითქმის სრულიად დაქცეულია.

მთის ქედი ამ ადგილიდან სამხრეთისაკენ უხევებს და სოფელ ჟებოტას აღმოსავლეთიდან კედელივით აკრავს. იგი აქ დაფენილია ტყით, რომელშიც, მოსახლეობის ჩვენებით, ძველი სამარხები მოიპოვება. ეს სამარხები უზარმზარა გაუთლელი ქვებისაგან არის ნაგები და მათში ადამიანის ძვლები და ნივთები ჩნდებაო.

„ფურების ხატის“ ირგვლივ მოთავსებულია სოფლის სასაფლაო საყურადღებო საფლავის ქვებით.

საფლავის ქვები და მათზე მოცემული მხატვრობა სპეციალური დაკვირვების საგანს წარმოადგენს. ამ მუშაობის წარმოება საინტერესოა ქართული ხალხური ხელოვნების ერთ-ერთ დარგში ჩვენი ხალხის მხატვრული უნარიანობისა და გემოვნების თანამედროვე ვითარების გამოვლენების თვალსაზრისით. მაგრამ ჩვენთვის კიდევ უფრო საინტერესოა ეს ძეგლები ისტორიული წარსულის თვალსაზრისით. საფლავის ქვა დასაფლავების წესჩვეულებათა ერთ-ერთი კომპონენტია, ხოლო დასაფლავების ყოველგვარი წესჩვეულება, ყოველ შემთხვევაში კულტურული განვითარების ადრეულ საფეხურებზე, მიცვალებულის მიმართ საზოგადოების განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას ასახავს. უფრო კონკრეტულად რომ ვთქვათ, საფლავის ძეგლები მიცვალებულის კულტის ერთ-ერთი საკმაოდ მნიშვნელოვანი მატერიალური გამოსახულებათაგანია. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ მიცვალებულის კულტი ქართველ ტომებში უხსოვარი დროიდან უაღრესად განვითარებული უნდა ყოფილიყო. ამ კულტის გადმონაშთები

ჩვენში დღესაც ძლიერია და სხვადასხვა კუთხის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში გასაოცარი მრავალფეროვანებითა და არქაული ნიშნებითაა შემონახული. ამგვარი ვითარება საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ თანამედროვე საფლავის ქვების მოხელეობაშიც ძველი ტრადიციების კვალი დაცული უნდა იყოს და მთელი რიგი საფლავის ძეგლებისაც, მათზე მოცემული ორნამენტებითა და მხატვრობით ხალხური ხელოვნების ძველ ფორმებსა და ძველი აზროვნების, ძველი რწმენის გადმონაშთებს უნდა ასახავდეს.

უებოტას სასაფლაოს ძეგლების გაცნობა უნებურად იწვევს იმ საფლავის ქვების მოგონებას, რომელთა შესწავლას 1937 წელს ენიშკი-ის ეთნოგრაფიული ექსპედიცია იმერეთში (მაიაკოვსკის, ყოფ. ბაღდათის, რაიონში) აწარმოებდა. იმერეთში

გაგრძელებული საფლავის ქვები მიწის პირად დადგმული მხრიდან გულამოღარულია. ამის გამო ეს ძეგლები მსუბუქია, რაც მათ გადატანას შორეულ მანძილზე საგრძნობლად აადვილებს. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ამ კუთხეში ქვის გათლა-დამუშავებისა და აგრეთვე მათზე სახეების გამოყვანის ტექნიკა მალა-ხარისხოვანი ჩანს. იმერეთის საფლავის ძეგლებისათვის დამახასიათებელია მცენარეულის, ფრინველთა და ცხოველების ორნამენტები, ე. წ. „ლაზური ტიპისა“¹. ეს ორნამენტები განსაკუთრებულ ყურადღებას თავისი უაღრესად დამუშავებული დეტალებით იპყრობს. ორნამენტებს შორის გამოირჩევა დიდი ოსტატობითა და გემოვნებით შესრულებული ვაზი, ტრაპიკული მცენარეები და ცხოველებიდან ცხვარი. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ პოლიხრომული ორნამენტები ჩვენ იქ არ გვინახავს. ორნამენტის კეთების ტექნიკა ორგვარია: 1. ქვაზე ამოჭრილი ბრტყელი ჩუქურთმა და 2. პლასტიკური რელიეფი. ხშირად ორნამენტი მოცემულია ორმაგ და სამმაგ სიბრტყეზე და ერთსადიამვე საფლავის ძეგლზე ორივე სახის ტექნიკით შესრულებული ორნამენტებიც გვხვდება.

სულ სხვა სურათს იძლევა ამ მხრივ თიანეთის რაიონის, კერძოდ, სოფელ ებოტას საფლავის ქვები. აქ უმთავრესი ყურადღება მიქცეული აქვს საფლავის ძეგლებზე ადამიანის სახის, ფიგურის, კიდურებისა და ჩაცმულობა-სამკაულის გამოსახტვას. ცხოველებისა და, მცირე რაოდენობით მოცემული, მცენარეულის გამოსახულებანი ორნამენტში მეორეხარისხოვან როლს თამაშობს. მცენარეულიდან გვხვდება სტილიზებული ფოთლები და ვარდი, რომელიც მთავარი ფიგურის სამკაულის ნაწილს წარმოადგენს. ორ-სამ შემთხვევაში დავამოწმეთ მცენარეულის ორნამენტი თაიგულის სახით, როგორც ძეგლის ცენტრალური გამოსახულება, მაგრამ დეტალური გამოკვლევის შეზღვევამ გაიჩქვია, რომ ეს ძეგლები სხვა რაიონებიდან ყოფილა შემოტანილი. ცხოველები, ისევე როგორც თოფი, დუქარდი, მაკრატელი და მისთანანი, იხატება გარდაცვლილი ადამიანის საქმიანობის, ნიჭის, უნარიანობის, ხელობის დასახასიათებლად: გამოჩენილი ცხენოსნის საფლავის ქვაზე ცხენს გამოსახავენ, კარგ მეცხვარეს ცხვარს უხატავენ, მეოჯახე ქალის ძეგლს ძროხით ამკობენ ისევე, როგორც სახელგანთქმულ მეომარს თოფით ხელში გამოსახავენ, მეცხვარეს—დუქარდით, ხელსაქმის მცოდნე ქალს—მაკრატლით და სხვა. ქვა მასიურია. მძიმე. ორნამენტებს აკეთებენ უპირატესად დაბალი რელიეფით და შემდეგ მას სხვადასხვა ფერის საღებავებით აფერადებენ.

საფლავის ქვის გამოსახულებათა შორის მეორე ადგილი უჭირავს წარწერებს—მიცვალებულის გვარს, სახელს, მამის სახელს, დაბადებისა და გარდაცვალების თარიღს და მიცვალებულისადმი მიძღვნილ ტექსტს, რომელიც მეტწილად მიცვალებულის ზოტბას შეიცავს, ან მის გარდაცვალების მიზეზს გადმოსცემს ლექსად ან პროზით გამოთქმულს. წარწერა ქვაში ჩაჭრილია და შემდგომ შავად შეღებილი.

თითოეულ გამოსახულებას და წარწერას საფლავის ქვაზე სავსებით გარკვეული ადგილი აქვს განკუთვნილი. ადამიანის ფიგურა ქვის ზედაპირზეა მო-

¹ გ. ჩიტიანი, „სიციოცხლის ხის“ მოტივი ლაზურ ორნამენტში, ენიშენის მოამბე, ტ. 1, თბილისი 1941 წ.

თავსებული, გვერდებზე წარწერა და ზოგჯერ ცხოველია მოცემული, თავით ჯვარია გამოსახული და ბოლოზე-კი კანდელი ან, იშვიათად, წარწერაა (როდესაც იგი გვერდების არეში ვერ ჩატეულა) გაკეთებული. ჩვეულებრივ ქვის ნაწიბურზე ირგვლივ ჩაქრილია სწორი და სადა ზოლი ან ჩუქურთმიანი და შეღებილი არშია და მის შიგნით მთელი არე ადამიანის გამოსახულებას უქირავს. გამონაკლისის სახით ვხვდებით ქვაზე გამოსახულ რამდენიმე კაცის სურათსაც. ასეთ შემთხვევაში ზოგჯერ გამოსახულებათა ნაწილი ადამიანის ბიუსტებადაა მოცემული. ასეთია, მაგალითად, ეებოტას სასაფლაოს ერთ-ერთი ძეგლი, რომლის ზედაპირის ნაწილი ორწყებად განრიგებულს ოთხ ბიუსტს (ორი ერთ ხაზზე და მათ ქვემოთ დანარჩენი ორი) უქირავს. ბიუსტების ქვემოთ ადამიანის მთლიანი ფიგურაა გამოსახული და გარშემო, ზედაპირის კიდეზე, არშიის ნაცვლად წარწერაა ჩაქრილი.

სანიმუშოდ სოფელ ეებოტაში ჩახატულ იქნა ექსპედიციის წევრის მხატვარ ნ. ბ რ ა ი ლ ა შ ვ ი ლ ის მიერ ხუთი საფლავის ძეგლი. ამ ძეგლებზე მოთავსებულია შემდეგი შინაარსის წარწერები¹:

I ძეგლის

მ ა რ ჯ ვ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 ამა ლოდ ქვეშ განვისვ
- 2 ენებს ალექსანდრე ზაქარი
- 3 ასძე წყლისშვილი
- 4 დაბადებიდან ვიყავ 22 წ.
- 5 გარდავიცვალე 1921 წ.

მ ა რ ც ხ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ის წ ა რ წ ე რ ა გ ა დ ა ს უ ლ ი ა .

II ძეგლის

მ ა რ ც ხ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 ცოდუა მოკვდეს ვაჟკაცი გაბოჯან შენისთანაო
- 2 დაჰყარე წვრილი ობლები ბებერი დედამამაო
- 3 იყავი კარგი ვაჟკაცი ვერც გასძელ დიდხანაო
- 4 ცოცხალს გიყვარდა სალამი ხალხშიც იმისთანაო.

თ ა ე თ ა ნ :

- 1 გაბო ნინიკას ძე
- 2 გედეშური გ. 1928
- 3 შობით 32 წ.

მ ა რ ჯ ვ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ის წ ა რ წ ე რ ა გ ა დ ა ს უ ლ ი ა .

¹ წარწერები მოგვყავს ზუსტად ისე, როგორც საფლავის ძეგლებზეა მოცემული, ორთო-გრაფიის დაცვითურთ.

III Դիւն ձայնը ընդ լաւտի ժայնը յիշել - Բառնոյ, Ըստ լաւտի
 Եւ ընդ լաւտի ընդ սպիտակի - Կ' Գրոհնոյ, Ըստ լաւտի
 Եւ ընդ լաւտի ընդ սպիտակի - Կ' Գրոհնոյ, Ըստ լաւտի

Եւ ընդ լաւտի ընդ սպիտակի - Կ' Գրոհնոյ, Ըստ լաւտի
 Եւ ընդ լաւտի ընդ սպիտակի - Կ' Գրոհնոյ, Ըստ լաւտի
 Եւ ընդ լաւտի ընդ սպիտակի - Կ' Գրոհնոյ, Ըստ լաւտի
 Եւ ընդ լաւտի ընդ սպիտակի - Կ' Գրոհնոյ, Ըստ լաւտի

Եւ ընդ լաւտի ընդ սպիտակի - Կ' Գրոհնոյ, Ըստ լաւտի
 Եւ ընդ լաւտի ընդ սպիտակի - Կ' Գրոհնոյ, Ըստ լաւտի

III

III ძეგლის

ზედაპირზე ბიუსტების ქვეშ:

ანიკო ფრუშკი ნიკო არჩილა.

კიდევების გარშემო:

აქ განვისვენებ ჩემი შეილებით გააა კაციას ძე ზაქაძე გარ 1919 წ.
თებერვლის 22 სა შობით 55 წლისა.

მარცხენა გვერდზე:

- 1 ვიყავ დიდი მოამაგე დამრჩა ცხოვრება
- 2 ოხრათა ძმა დამრჩა მეპატრონეთა

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 ჩატარებს მუქთათ დამადებს ლოდსა
- 2 მაგარსა ესა ღირს ჩემთვის თასადა

IV ძეგლის

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 ბაღურაშვილის მეუღლე გარ 1910 წელ
- 2 გიორგობისთვის 28-ში შობით 26 წლისა
- 3 წამკითხველნო შენდობა მიბძანეთ

მარცხენა გვერდზე:

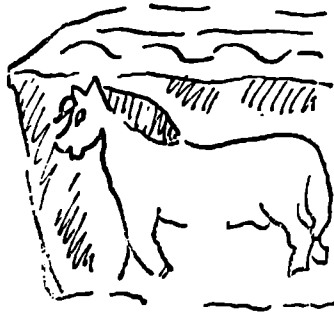
- 1 უბედურმა სიკვდილმა რა უდროვით მიგდო მახე
- 2 წუთისოფელს მამაშორა შავს მიწაში დაეიმარხე
- 3 მარტო გაგიას ტუშურელის ასული არჩილა

ჩვენს ეპოტელ მთხრობელს ორი სახელი აქვს და ორი გვარი. ერთი სახელია ნათლობისა, მიხილი, და მეორე მამისაგან მასზე გადასული, ჩიტა, გვარად კი დარჩიაშვილიც არის და მათურელიც. მიხილის განმარტებით, მისი წინაპრები გურიაში ცხოვრობდნენ და გვარად დარჩიაშვილები იყვნენ. შემდეგ ისინი არაგვის ფშავში გადასახლებულან და იქ მათურელის გვარად წოდებულან და ძველი გვარიც შეუნარჩუნებიათ. დაბოლოს, ერთ-ერთი დარჩიაშვილი-მათურელი მოსისხლეობას გამორიდებია, ივრის ფშავში გადმოსულა და სოფელ ეპოტაში დასახლებულა.

მეტად საყურადღებოა თიანეთის რაიონის მოსახლეობის მოძრაობის საკითხი. აქ, როგორც ირკვევა, ძველი დროიდან ღღემდე ადგილი აქვს მოსახლეობის დიდ დენადობას. გუშინ აღმასკომში გადმოგვეცეს, რომ ახლა ხანს ხეესურეთიდან 10 ხეესური გადმოსულა, თიანეთის მახლობლად ტყე გაუჟაფავთ და იქ დასახლებულან. მეორე ფაქტი ახლო წარსულიდან: სოფელ ბაჩალის

მცხოვრები ფშავლები კახეთში გადასახლებულან და მათი ბინები და მიწა-წყალი ხევსურებს დაუჭერიათ. ამ დილით, ებოტაში რომ მივიდიოდით, გზაში შეჩერება მოგვიხდა. ხშირი წვიმებით გამოწვეულ წყალდიდობას იორზე გადასასვლელი ხიდი წაუღია და ამიტომ ებოტისაკენ მიმავალ ურემს დაველოდინეთ. ამ დროს გავიცანით ქვემო-თიანეთის მოსახლე ღრმად მოხუცებული გონჯიაშვილი. ის ყოფილი ჯევისბერია. ჩვენ გონჯიაშვილები,—გვიანბო მან,—„კმალას ხატის“ ყმები ვიყავით. უწინას თიანეთში სამი ძმა ხევსური მოსულა: უშიშა, გონჯა და თურჭა. ერთი ძმიდან ჩენი გვარი გონჯიაშვილები წარმომდგარა, მეორედან კი თურქაშვილებიო.

ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლნი ფშავლების კახეთში გადასახლების მიზეზად სთვლიან თიანეთის რაიონის ნიადაგის სიმწირეს კახეთთან შედარებით. ასევე ხევსურებიც თავის ძველ სამშობლო კუთხის მიწა-წყალს უკეთესზე სცვლიან და ფშავლების ნამოსახლარზე სახლდებიანო. სხვაგვარად ხსნიან ფშავლების გადასახლებას თიანეთის რაიონიდან დღევანდელი ჩენი თანამგზავრები, ებოტელი „აგრონომი“ და ქვემო-თიანეთის ძველი პედაგოგი. მათი აზრით, აქედან აყრას და კახეთში გადასახლებას ფშავლებს ხევსურები აიძულებდნენ, ისინი ქურდობას ეწეოდნენ და გარდა იმისა, რომ თვით აწუხებდნენ ფშავლებს, მიუძღვებოდნენ ფშავლების საზღვრამდე ქისტებს, ადგილობრივ მოსახლეობას უსევდნენ და აწიოკებდნენო.

12 ივლისი. დღეს არტნის ხეობაში ვაპირებთ გამგზავრებას. განათლების განყოფილების გამგემ საბარგო ავტომანქანის მოცემა აღვითქვა. ვიღრე ავტომობილი მოვიდოდა ვინახულეთ ქვემო-თიანეთის სასაფლაო. იგი მოთავსებულია ზემო-თიანეთისაკენ მიმავალი შარავზის პირად. საფლავის ძეგლების უმრავლესობა და მათი ორნამენტების ძირითადი ელემენტები ისეთივეა, როგორიც სოფელ ებოტას სასაფლაოზე: გათლილი გრძელი ქვა, დაბალი რელიეფით შესრულებული და შემდგომ ფერადი საღებავებით შეღებილი მიცვალებულის გამოსახულებანი ძეგლის ზედაპირის მთელ სივრცეზე, ზედაპირის კიდევზე გეომეტრიული ან სტილიზებული მცენარეულის არშია, გვერდებზე წარწერა და თავით ჯვრისა და ბოლოს ლამპრის გამოსახულებანი. ექსპედიციის მხატვარმა ძეგლების რამდენიმე ნიმუში ჩახატა. ამ ძეგლებზე მოცემულია შემდეგი შინაარსის წარწერები:

I ძეგლის

მ ა რ ც ხ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 ტიაღმა გლოვის სიკვდილმა უღროვოთ მიგდო მახე
- 2 მეწვიეა შავი ყვაილი სიცოცხლე გამიმწარა მე
- 3 ამინაოხრა სახლკარი მეუღლე დამრჩა მგლიარე
- 4 დედაც წუხდება ჩემთვისა თვალკრემლიანი დეავადე.

მ ა რ ჯ ვ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 1917 წ. ენკენისთვის 7-სა დღესა გარდაეცვალე
- 2 ნინო ბატონას ასული მესაბლიშვილი შაქრო კენი

- 3 წაშვილის მეუღლე შობიდან 28 წლისა გებრა-
4 ლებოდეთ სწორებო ყველამ შენდობა მაღირსეთ.

II ძეგლის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 უდროვთ მაკლა სიკვდილმა არ დამაცალა ხანია.
- 2 შავს მიწას ამამაფარა ოცდა ორი წლის ქალია.
- 3 დედა წუხდება შვილისთვის ვაი დაუდგა თვალია.

მარჯვენა გვერდზე:

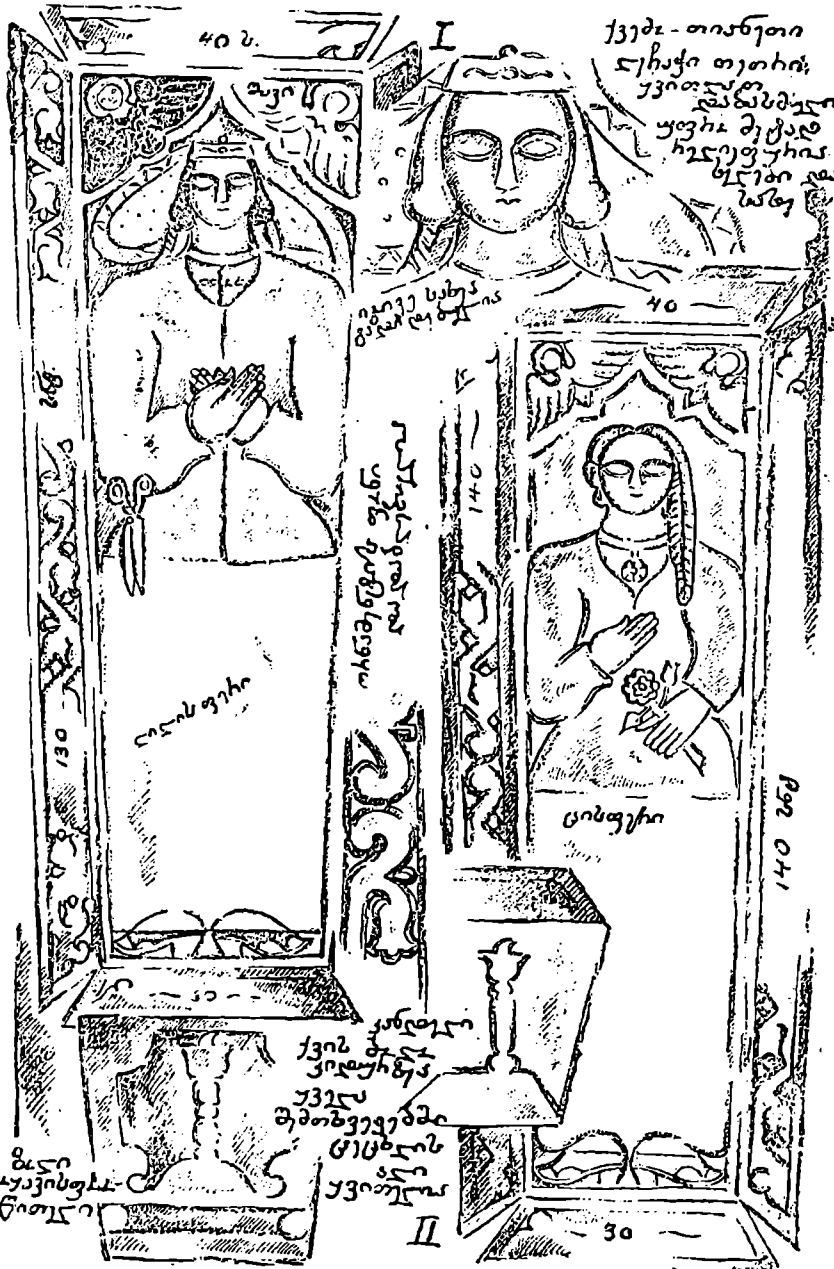
- 1 ერთი წლის შესრულებაზე დაკარგა ორი ქალია.
- 2 თებრო ბატონას ასული მესაბლიშვილი.
- 3 გარ 1918 ლენინობისთვის 20-სა შობით 22 წლისა.

ამ სასაფლაოზე, ისევე როგორც სოფელ ეგბოტაში, შორიდან (თელავიდან, თბილისიდან) მოტანილი საფლავის ქვებიც მოიპოვება. ამ ქვებს აშკარად ატყვია უცხო მოხელის ხელი. განსხვავება ფიგურების, განსაკუთრებით მათი კიდურების—ხელების, ფეხებისა და თავის სამკაულის გამოყვანასა და ჩაცმულობაში მდგომარეობს. ამას გარდა ზოგიერთი ამგვარი ძეგლის ცენტრალური ადგილი (ზედაპირი), ადამიანის (მიცვალებულის) გამოსახულების ნაცვლად, მცენარეულის ორნამენტს უჭირავს. ოდნავი სხვაობა არსებობს აგრეთვე თიანეთურსა და შორიდან მოტანილ ძეგლებს შორის მათი ფორმის მხრივაც. თიანეთური საფლავის ქვა სხვა კუთხეების საფლავის ქვებთან შედარებით გვერდებში უფრო ცერად არის გათლილი და ამის გამო ბოლოსაკენ იგი შედარებით ვიწროა.

ავტომობილის მოლოდინში საფლავის ქვების ოსტატის ნახვაც მოვასწარით. თიანეთის რაიონს საფლავის ქვებით ამარაგებს ორი ძმა მარტია და იოსებ ჯაშიაშვილები, რომლებიც ქვემო-თიანეთში სახლობენ. მივედით იოსებ ჯაშიაშვილის სახლში. ოსტატი შინ დაგვიხვდა. იგი 47 წლისაა, დაბადებულა და აღზარდილა თელავის მახლობლად მდებარე სოფელ ვარდისუბანში და ამავე სოფლის სკოლაში 3 კლასის ცოდნა მიუღია. იოსებს ქვის დამუშავების ხელობა ძმისაგან შეუსწავლია. 20 წელიწადია რაც ის ამ ხელობას ადგია.

მისი თქმით, ქვის მთელეობის შესწავლა მოითხოვს ორი-სამი წლის მუშაობას შეგირდად და შემდეგ ქარგლად. სწავლის დასრულება უწინ ე. წ. „საოსტატო“-თი აღინიშნებოდა—მასწავლებელი თავის შეგირდს სილას გაარტყამდა. ეს ხდებოდა საგანგებოდ გამართულ წვეულებაზე, ქეიფის დროს, უხვად გაშლილი სუფრის წინ.

მარტია და იოსებ ჯაშიაშვილები ბოლო ხანებში ცალ-ცალკე მუშაობენ, მაგრამ როდესაც საშური საქმეა შეერთდებიან ხოლმე და სამუშაოს ინაწილებენ. საყურადღებოა, რომ შრომის ამგვარი დანაწილება ერთდამივე გამოსახულების გამოყვანის დროსაც-კი ხდება. მაგალითად, როცა საჭიროა სას-

40 Ն.

I

137ձ - տոմարտի
 Երկաթի տղտիտի
 730 Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի

Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի

40

140

Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի

Երկաթի

Երկաթի

Երկաթի

Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի

II

30

Երկաթի
 Երկաթի
 Երկաթի

წრაფოდ გაკეთდეს ქვის ზედაპირის ორნამენტი, მაშინ ერთი ძმა ადამიანის გამოსახულების სახეს აქანდაკებს, ხოლო მეორე ძმას ამ დროს ტანი ან ფეხსაცმელები გამოჰყავს.

ქვაზე სახეების გამოყვანა, რომელსაც მოხელე „დახატვას“ და „დაწერას“ უწოდებს („მიცვალებულს დახატავ“ ან „მიცვალებულის სახეს დაწერ“). შემდეგნაირად ხდება: დასახატად გამზადებული ქვის ზედა სიბრტყის ნაპირზე ოსტატი პირველად ნახშირით არშიას შემოავლებს და შემდეგ ამ ზოლს „კალმით ამოიღებს“ (ჩაჭრის). დასახატავი არე ამგვარად ჩარჩოში ჩაისმება, რის შემდგომ ადამიანის სახისა და ტანის გამოყვანა იწყება. თიანეთელი ოსტატისათვის ცნობილია ის პირი, რომლისთვისაც ის საფლავის ქვას ამზადებს. ამიტომ იშვიათად სჭირდება ხოლმე დამკვეთისაგან მიცვალებულის სქესისა და ხნოვანების გაგება იმისათვის, რომ საფლავის ქვაზე შესაფერისი გამოსახულება გამოიყვანოს. ეს გამოსახულება, რათქმაუნდა, მიცვალებულის პორტრეტს არ წარმოადგენს. მოხელე არც ცდილობს ინდივიდუალურ თავისებურებათა ასახვას. ის იძლევა გარკვეული ხნოვანებისა და სქესის ადამიანს და ცდილობს გამოსახულება „ლამაზი“ გამოვიდეს. ხოლო ლამაზი, ოსტატის გაგებით, ისეთი გამოსახულება არის, რომელსაც „სწორად გამოყვანილი ნაწილები აქვს—მრგვალი თავი, სწორი ცხვირი, ზედა ტანი და ქვედა ტანი შესაფერისებია, ხელები ხელებს უგავს და ფეხები ფეხებს“. ერთი სიტყვით, თიანელი ოსტატის იდეალს წარმოადგენს ადამიანი გამოსახოს რეალისტურ ფორმებსა და პროპორციებში. გარდაცვლილის კუთხურ თავისებურებას ის ასახავს იმით, რომ ქვაზე აღბეჭდავს ადამიანს იმდაგვარი თავსაბურავითა და ტანსაცმლით, როგორსაც ხმარობს მოსახლეობის ის ფენა, რომელსაც მიცვალებული ეკუთვნის—მიცვალებულ ფშავს ფშაურად ჩაცმულ გამოსახულებას გაუკეთებს ქვაზე, კახელს კახურად ჩაცმულს და ასე სხვ. დამკვეთისაგან ოსტატი ღებულობს ცნობას მხოლოდ მიცვალებულის დაბადება-გარდაცვალების ზუსტი თარიღის შესახებ (წელიწადი, თვე, რიცხვი) და მისადმი მიძღვნილ ლექსს ან პროზაულ ტექსტს საფლავის ქვის გვერდებზე აღსაბეჭდავად.

ადამიანის „დახატვა“ და ორნამენტების სხვადასხვა ელემენტებისა და აგრეთვე ასოებისა და ციფრების გამოყვანა პირველად ნახშირითვე ხდება. შემდეგ ნახშირით დანიშნულ ადგილებს ოსტატი კალმით ამოჭრის. კალამი მარცხენა ხელში უჭირავს. ქრის დროს კალმის პირს ქვაზე ცერად მიადებს და მის ყუაზე მარჯვენა ხელით ხელკვერს არტყამს. როდესაც ქვის ზედაპირზე ნახატის ამოღარვა დამთავრდება, ოსტატი ქვას გვერდზე წააქცევს და გვერდის დასახატავ არეს ჯერ ნახშირით და შემდგომ კალმით ამოკვეთის საშუალებით სწორსა და სადა ზოლს ან კუწუბიან ტებილ ხაზებსა თუ სამკუთხედების არშიას გაავლებს ჰორიზონტალურად ქვის ზედა და ქვედა ნაპირებზე და ან (იშვიათად) ოთხკუთხედ ჩარჩოში ჩასვამს გვერდის ქვაზე დასახატავ არეს. ასოების ამოკვეთის წინ ქვის გვერდის სიგრძეზე ოსტატი „შიშას“ დაადებს და ნახშირით სამ ზოლს გააყოლებს. შემდეგ ზოლებში ნახშირითვე ასოებსა და ციფრებს გამოიყვანს, ამ ადგილებს „საწერი კალმით“ ამოჭრის და, ბოლოს, „ბატის ფრთას“ შავ საღებავში ავლებს და ამოჭრილ ასოებში, ციფრებში ან

ორნამენტში (თუ ორნამენტია გამოყვანილი) გაატარებს. ასევე სრულდება ქვის მეორე გვერდისა და თავბოლო ნაწილების ორნამენტები, რის შემდგომ ქვას კვლავ ზედაპირზე გადააბრუნებს და შეუღდება გამოსახულების შეფერადებას. სახეზე პირველად „შიფიროს“ წაუსვამს, შემდეგ წითელ საღებავს და ამგვარად პირისფერი (ვარდისფერი) მიიღება. წითელი საღებავითვე ღებავს ტუჩებს და სამოსისა თუ სამკაულის იმ ნაწილებს, რომლებიც ამ ფერს მოითხოვს. შავი საღებავით გამოყავს თვალ-წარბი, თმა და ფეხსაცმელი, აგრეთვე სამოსი ან მისი ნაწილები, თუ მათი შეღებვა შავად არის საჭირო (როდესაც მიცვალებული მოხუცი ქალი ან მამაკაცი). კახელი ქალის გამოსახულებას ლეჩაქს თეთრი საღებავით შეუღებავს, ყვითელი ფერის არშიას შემოუვლებს და ბასმას გამოსაყვანად ლეჩაქზე ყვითელ წინწკლებს დაასხამს. ასევე სხვადასხვა ფერის საღებავებით აფერადებს სამოს-სამკაულის სხვადასხვა ნაწილებსა და იარაღებს.

თიანეთელი ოსტატი საფლავის ქვის მოჭრას, გაკოპიტებას, შინ მოტანასა და დამზადებას, თუ მარტხელად მუშაობს, ე. ი. მუდმივი დამზარე არ ჰყავს, ათი დღე უნდება. რევოლუციამდე თითო საფლავის ქვა რამდენიმე თუმანი ღირებულა, მენშევიკების დროს, როცა ფულის ანგარიში მილიონებით იყო, თითო ქვაში ორი მილიონიც კი მიუღიათ, ხოლო ამჟამად იგი ორასი მანეთი ფასობს.

იოსებ ჯაშიაშვილი იცნობს საფლავის ქვის მოხელობის ცენტრებს თელავში, დუშეთში, მცხეთაში და თბილისში. მისი განმარტებით, თითოეულ ამ ცენტრს ორნამენტების ამოკვეთის ტექნიკა და მხატვრობა თავისებური აქვს. მაგალითად, თბილისის ოსტატები სახეებს ღრმად ამოკრიან და ამის გამო რელიეფი მკვეთრი გამოდისო. ამას გარდა ყოველი ცენტრი თავისი რაიონისათვის დამახასიათებელი სამოსითა და სამკაულებით ამკობს მიცვალებულის გამოსახულებასო. თიანეთის რაიონში მიცვალებული ფშავია, ან კახი თუ ხევსურული და ამიტომ მის გამოსახულებას ქვაზე ფშაური, კახური ან ხევსურული სამოსი აცვიაო. იოსებს თავისი და თავისი ძმის საამაყო მიღწევად მიაჩნია თავისებური ფეხსამოსი, რომელსაც ისინი საფლავის ქვებზე ხატავენ. ჩვენი გაკეთებული ფეხსაცმელი თავისი ლამაზი მოყვანილობით სხვებისაგან თვალსაჩინოდ გამოირჩევაო, აღნიშნავს ოსტატი.

შეგვატყობინეს, რომ ავტომანქანა ჩვენს ბაზასთან გაჩერებულა და შოფერი მოუთმენლად გველის. გამოვთხოვეთ ქვის მთლელს და გავეშურეთ სასტუმროსაკენ.

არტის ხეობაში მივემგზავრებით. გზაში ავარია შეგვემთხვა. სოფელ თეთრაძეებთან შევნიშნეთ, რომ ბენზინს გამოუყონავს და ავტოს წინა ნაწილი ცეცხლის ალშია გახვეული. საბედნიეროდ ეს ამბავი დროზე იქნა შენიშნული და კატასტროფას გადაეფარა.

ვიდრე შოფერი დაზიანებულ მანქანას უვლიდა, ვისარგებლე შემთხვევით და ავტოს გარშემო შეკრებილ ბავშვებთან (სოფ. თეთრაძეები), წავიმუშავე. ამის შედეგად შემდეგი საბავშვო თამაშობათა ჩაწერა მოხერხდა.

თავკატაობა. გოგონები და ბიჭები წრეს დააბამენ. წრის გარეშე ორი ბავშვი დარჩება.—ერთი თავგია, მეორე კატა. კატა თავგს დაედევნება. თავგი და კატა წრის გარშემო და წრის შიგნით დარბიან იმ დრომდე, ვიდრე კატა თავგს არ დაიქერს. თუ კატას თავგის დაქერა გაუჭირდა, მაშინ მას წრეში ჩაბმული ბავშვები დაეხმარებიან: როცა თავგი წრის შიგნით მოექცევა, მას გარეთ აღარ გაუშვებენ, წრეში-კი კატა თავგს ადვილად იქერს. ამის შემდეგ ეს ორი ბავშვი წრეში ჩაებმება და წრიდან სხვა ორი ბავშვი გამოვა. ახლა ისინი იქნებიან თავგი და კატა და ისევე ერთი მეორეს დაედევნება. ასე თამაშობენ ვიდრე არ მოსწყინდებათ.

ქორწინება. ვთქვათ მე დედა ვარ, სალომე ქორია. მე უკან მომბმის „სიყმიშვილი“, სიყმიშვილს მოგბმიან სხვა ბალები. მერე მე ქორსა ვკითხავ: „სად მიდიხარ?“ ქორი მეტყვის—ჯბობებს ბალახს მოუტან. მე კიდევ ვკითხავ: „ჩემებს კი არა?“ ქორი მეტყვის—არა. მაშინ მე ვეტყვი: „მამ მგელმა დაგიკამოს [ჯბობები]“. ამაზე ქორი გაგულსდება, გამოუდგება ჩემ შვილებს და უნდა დაიქიროს. მაგრამ მე ქორს წინ ავეფარები და შვილებისაკენ არ ვუშვებ. თუ მოახერხა და ყველა დაიქირა, უკანასკნელად სიყმიშვილს გამეეკიდება. როცა იმასაც დაიქერს, სიყმიშვილი დაცოფდება, ყველას დაერევა და დასცოფავს: პირში შეუბერავს—ჰუუ-ო და ასე ყველა დაცოფდება.

ამ ნაამბობს იწყუნებს ერთ-ერთი ბავშვი. ის მიხსნის: ემაგათ „ქორწინებაობას“ ბოლოში „ცოფიანაობა“ მოაბესო. ცოფიანაობას კი ასე ვთამაშობთო:

ცოფიანაობა. ბალები „სიყმიშვილს“ აირჩევენ. მერე სიყმიშვილს ეკითხებიან და ისიც ამაზე ეტყვის ხოლმე.

ეკითხებიან: „წუხელ სად იყავი?“

ეტყვის: — ღვდიანთასა.

„რა გაქმიეს?“

-- გველ-ბაყაყი.

„თავით რა დაგიგეს?“

— გაბერილი კატა.

„ქვეშ რა დაგიგეს?“

— დათვის ტყავი.

„ზეით რა დაგხურეს?“

— გლის ტყავი.

„აბა, ენა გადმოყა“.

სიყმიშვილიც ენას გადმოყოფს; მერე „ჰუუ“-ო, დაიძახებს და გამოუდგება ბალებს. ვისაც დაიქერს, პირში სულს შეუბერავს და დაქერილი დაცოფილი იქნება. ერთს რო დაცოფავს, მერე სიყმიშვილი და დაცოფილი ორივე გამოუდგებიან სხვა ბალებს და უნდათ ისინიც დაცოფონ. ვისაც დაცოფავენ ახლა ისენიც ცოფიანებთან ერთად სხვებს დაედევნებიან და ასე ყველა დაცოფება.

ქუდმაურაობა. ბალები წრეს გააკეთებენ და მიწაზე დასხდებიან. ერთი ბალები ადგება, წრეს შემოუბრუნს, ვინმეს უკან ქუდს დაადგებს და გაიქცევა. თუ ამ ბალებმა დაინახა, რომ ქუდი დაუგდეს, წამოვარდება და წრეს მეორე მხრიდან შემოუბრუნს. ვინც მიასწრებს იმის ადგილზე პირველად მი-

სელას იქ ის დაჯდება. ვინც ფეხზე დამრჩალია ის ისევ წრეს შემოურბენს და ახლა ქუდს სხვას დაუგდება. თუ ამ ბაღშია ქუდის დაგდება ვერ გაიგო, მაშინ ვინც დაუგდო ის წრეს შემოურბენს და, ქუდდაგდებულ ბაღთან რო მივა, ხელს დაარტყამს თავზე ან ბეჭზე და ეტყვის—კურდღელს დეეძინაო. მაშინ „კურდღელი“ ამოფრინდება და წრეს შემოურბენს ქუდის დასაგდებათ. მეორე ბაღი კი იმის ადგილზე დაჯდება.

ლიშხა-ლიშხა. ორი მწკრივი გაეგმის, ერთი აქეთ, მეორე იქით. ერთი უფროსი ბაღი დაიძახებს აქედან „ლიშხა-ლიშხა“. იქედან ერთი ბაღი ეტყვის „ბარბალუკა“. ეხლა პირველი ბაღი კითხავს—„ქალი ვინა?“ ეხლა მეორე ეტყვის—აქ მობძანდით. მერე აქეთა წრიდან ერთი ბაღი გაიქცევა. იმან მეორე წრე უნდა გაარღვიოს. თუ გაარღვია, ერთ ბაღს თითონ წაიყვანს და თავის წრეში ჩაბამს. თუ ვერ გაარღვია იქვე დარჩება, იმათ წრეში. მერე ისევ თავიდან დაიწყებენ თამაშობას.

კეკემაღლულობა. ერთი ბაღი გამოვა. იმის გარშემო სხვა ბაღლები დადგებიან. ეს ბაღი ამბობს და თან თითს იშვერს თითო ბაღისაკენ:

„კე-კე მა-ლულა“
 ტყი-დან გამო-პარულა,
 დაი-ჭირა ლა-მურა,
 შეწვა შეა-ხრა-მუნა,
 წი-თელი ვა-შლი ვის უნ-და—
 შენ თუ მე, შენ დაი-ხუტე.“

ვისაც „ხუტე“-ს თქმის დროს თითს მიადებს, ის უნდა დაიხუტოს. ეს ბაღი ხელებს თვალებზე მიიფარებს და დაიწყებს თვლას ორმოცდაათამდე ან ასამდე. ამ დროს სხვა ბაღები იმალებიან,—ზოგი ხეს ამოეთფარება, ზოგი რას. მერე ის ბაღი თვალს აახელს და დაუწყებს დამალულებს ძებნას. თუ დაინახა ვინმე, მაშინ ორივენი ერთ დანიშნულ ადგილისკენ გაიქცევიან. ვინც პირველი დაასწრებს მისვლას, დაიძახებს მეორეს სახელს და თან იტყვის „ზავსებ“. ასე იტყვის, შავალითად: „ზავსებ სალომე“, „ზავსებ ქალთათავი“. ვინც დაასწრებს მისვლას, ეხლა ის „დათვლის“ (ე. ი. თვალებს დახუტუვს და თვლას დაიწყებს ვიდრე სხვები იმალებიან).

ჩილიკაობა. ამას მარტო ორი ბაღი თამაშობს. მოიტანენ ორ ქვას, დადებენ ერთი მეორის ახლო, ზემოდან კორას¹ დაადებენ. ერთი ბაღი გრძელ ჯოხს აიღებს, კორას გამოსდებს და მას შორს გადაისვრის. მეორე ბაღი კორას მიაკვლევს და როცა მოხელავს იმ ადგილიდან კორას ქვებისაკენ ისვრის. თუ კორა ქვებშუა მოხვდა, მაშინ „დაჭრილია“. თუ მოშორებით მოხვდა, მაშინ ქვებიდან კორა რო დეეცა იმ ადგილამდე მანძილს დაითვლიან გრძელი ჯოხით და ჯოხის დადება რამდენიც ექნება, ის რიცხვი მსროლელს მიეთვლება. ასე თა-

¹ მოკლე ჯოხი. შდრ. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი. ქართული ლექსიკონი, სიტყვასთან „კორა“.

მაშობენ ვიდრე ერთ-ერთ ბაღს ორბოცდაათი, ასი ან ასორმოცდაათი მიეთვლებოდეს. ვინც ამ რიცხვს პირველად შეისრულებს ის ნაჯობნია (?!). მაშინ ნაჯობნი გაეკიდება დამარცხებულს და, როცა დაიქერს, ხელს ყურში წაავლებს და მანამდე არ გაუშვებს, სანამ დამარცხებული არ იტყვის „წიო-და-წოწო“.

ავტომობილი შეაკეთეს, სოფელ ზემო-არტანს მშვიდობით მივალწიეთ და საექიმო პუნქტის ორ ოთახში დავბინავდით.

ქიჩველ-ხატი
ზავ. სუპ-აჩტანი

სოფ. ზემო-არტანის თავში უზარმაზარი იფნის ხეებია, რომლებიც უწინ ადკილობრივი მოსახლეობის სალოცავს წარმოადგენდა. მას „ქიჩველ-ხატი“ ეწოდება. ვერაუთარი კვალი ნიშის ან სხვა სახის ნაგებობისა ჩვენ იქ ვერ შევნიშნეთ.

„ქიჩველ-ხატის“ მახლობლად დგას ბაზილიკური ტიპის პატარა ეკლესია, რომლის გარშემო სოფლის სასაფლაოა მოთავსებული. ამ სასაფლაოზე საფლავის ძეგლების უმრავლესობა მარტია და იოსებ ჯაშიაშვილების მიერ არის გათლილი და დახატული. მოიპოვება აგრეთვე შორიდან შემოტანილი საფლავის ქვებიც. ექსპედიციის მხატვარმა ჩახატა ამ ძეგლების რამდენიმე ნიმუში, რომლებზეც შემდეგი წარწერებია მოთავსებული:

I საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 პატარ ქეთევანი მიხა
- 2 გულია შვილის ასული

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 გარ 1926 თებე 1-სა
- 2 ერთი წლისა

II საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 აცხონე უფალო თამარი ბაილო
- 2 გულია შვილის ასული 18 წ.

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 გარ 1905 წ. მაისის 7-სა ეს ლო
- 2 დი მალირსა დედა ჩემა ბაბალემ

III საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 აქ განისვენებს ნინო ფოცხვერის
- 2 ასული ჯერვალიძე ჯიმშიტა ბატაპა

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 შვილის მეუღლე გარ 19 წ
- 2 შობით წლისა გთხოვთ შენდობას.

IV საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 აქ განისვენებს მარიამი მამუკას
- 2 ასული გიორგი მეფარია-შვილის მეუღლე.

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 გარ 1936 წ. თიბათვის 27-სა შობით 55 წლისა
- 2 წამკითხველნო გთხოვთ შენდობასა.

V საფლავის ქვის

ზედაპირის კიდეებზე:

მოიხსენე უფალო ბერო წარიას ძე ბუჟყურაშვილი გარ 1918 წ. 9 მარტის.

მარცხენა გვერდზე:

2 სა შობით 55 წლისა.

მარჯვენა გვერდზე:

წამკითხველო გთხოვთ შენდობასა.

VI საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 ვერ გავიხარ დედასთან ძმაკაცთან წორამხანა
- 2 გთანა ამოვეფარე შავსა მიწას მე ხთისო

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 ბახალას ძე გულიაშვილი გარ. 1918 წელსა
- 2 ღვინობის თვის 25-სა შობით 27 წლისა

VII საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 საფლავსა შინა მდებარე ვარ მე ბოიგარი გიორ
- 2 გისძე ხვესურელი, წაველი ტყეში შეშისათვის ხე
- 3 ზედ დამეცა იმან მამილო ჩემი ბოლო, დამრჩა

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 მეუღლე და ერთი ქალი ღმერთო კარგათ შემი-
- 2 ნახე, გარდავიცვალე 15-სა მარტსა 1902 წელსა.
- 3 შობიდან ვიყავი 50 წლისა, წამკითხველნო

ბოლო გვერდზე (ფეხებთან):

- 1 გთხოვთ თითო
- 2 პირი შენდობა
- 3 მალერსოთ.

VIII საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 აქ განისვენებს მიხა გეჯუ
- 2 რასძე ჭყრუნაშვილი

VII-13a ՆԵՅՆ ԿԱՆՆԻԸՐՆԱՅ ԺԱՇԱՆԻԸ

14. VII 39

ՅԵՄԵՆ ԿԻՇՆԻ
ՆԵՄԸ ՆԱՆԻՇՆԱԿՈՒՆ IX

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 გარ 1927 წ. მარიამობისთვის 8-სა შობით
- 2 43 წლისა მხილველნო გთხოვთ შენდო
- 3 ბასა

IX საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 ლოდსა ქვეშე მდებარე ვარ ლევანი
- 2 ბაქყისძე ხიზანაშვილი წუთისოფელს
- 3 გამოვესალმე 1919 წ. მარტის 7 სა შობით

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 60 წლისა მხილველნო გთხოვთ შენდობასა მზეზე
- 2 დამრჩა მარტო მეუღლე ღმერთო კარგათ
- 3 შამინახე.

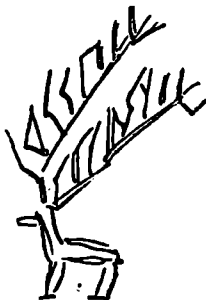
X საფლავის ქვის

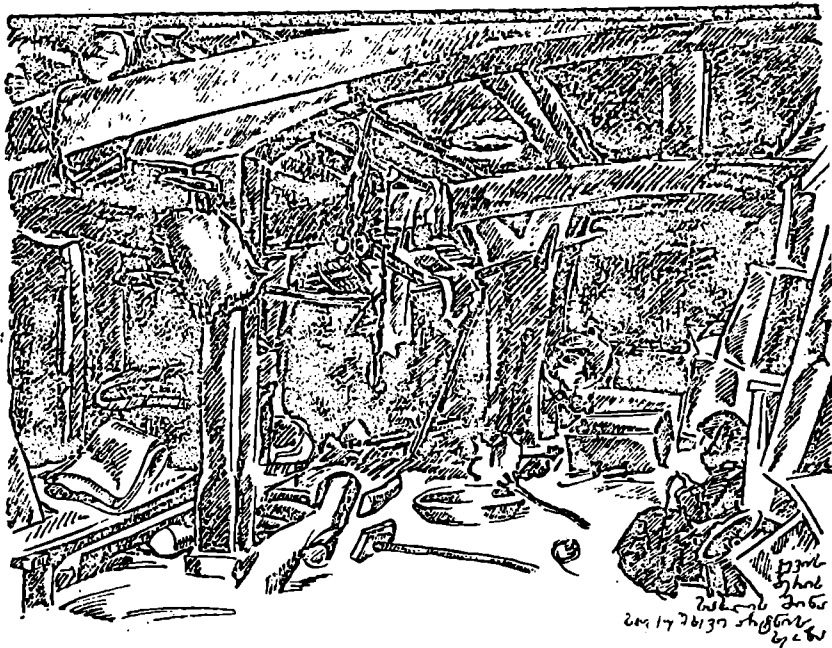
მარცხენა გვერდზე:

- 1 ღმერთო და ჩემო გამჩენო ჩემფერა ბევრი გყოლია
- 2 ცოდვანი შემომსუბუქე სამარეს ჩასაყოლია
- 3 ძე არეინ დამრჩა მამგონე გაქრა ცეცხლი და ბოლია
- 4 სამზეოს გამუესალმე სიკვდილს არ ვინა ბრძოლია

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 დამბადებლო მანიქე განათლება და ცხონება
- 2 მამკვიდრე სასუფეველი შემისუბუქე მონება
- 3 თამარი მიხეილის ასული ლევან ხიზანაშვილის მეუღ
- 4 ლე გარ 1936 წ. თებერვლის 15-სა შობით 68 წლისა

13 ივლისი, სოფ. ქუშხევი (ანუ ქვაშხევი). ზემო-არტნიდან 3¹/₂ კილო-მეტრის მანძილზე ჩრდილო-დასავლეთისაკენ სოფელი ქუშხევი მდებარეობს. არტნიდან ამ სოფელამდე გზა მთის ფერდობზე მიდის ვიწრო ბილიკით. ჩვენმა გამოვლმა სოფელში მისვლისას პირველად სოფლის ქვეისბერთან დიმიტრი კ—თან მივეყვანა. ჩვენ მხოლოდ შემდგომ გავიგეთ, რომ ის ქვეისბერი იყო. მასთან მივედიტ როგორც ისეთ მოსახლესთან, რომელსაც ძველებური კარმიდამო ჰქონდა შერჩენილი. მართლაც ამ მხრივ ჩვენი მისვლა უნაყოფო არ გამოდგა. უდგია ნახევრად კლდეში გამოკვეთილი შუაეცხლიანი და ნამჯით გადახურული სახლი. სახლის მოწყობილობაც ძველებური და საყურადღებო აქვს. გამოვლის თქმით, ქვეისბერი არტანის მახლობელ სოფლებში ერთადერთი მოსახლეა, რომელსაც სახლთან უდგია სპეციალური ქოზი მენსტრუაციის დროს ოჯახის მანდილოსნების საცხოვრებლად.

პირადად ჩემი მიზნებისათვის ეს ოჯახი უსარგებლო გამოდგა. დიმიტრი და მისი მეუღლე მეტად სიტყვაძვირი აღმოჩნდნენ. მათთან საუბარი თითქმის შეუძლებელი შეიქნა. ქვეისბერისგან მიღებული მცირე მასალა „ბატონების“ კულტის საკითხს შეეხება.

წითელას დიდი სიფრთხილე უნდა. წითელათი დაავადებულს ღია ნზე ახალ წითელ ფართალს გადააფარებენ, ყველა საქმეს დააგდებენ, სკანდინავიური დაკრებილი ნივთები, სახლი ვერც კერა აინთება, ვერც ლამფა, — საზოგადოებრივი ცეცხლის ანთება არ შეიძლება, პურს მეზობლებთან აცხობენ. არც რას მოაარზავენ სახლში, არც გარეცხავენ, არც თავს დაიბანენ. ჩემ შეკითხვაზე — ეის ევედრებიან ავადმყოფის და ოჯახის შვებისათვის — მთხრობელმა მიპასუხა: „არც ვის, ისე არიანო“.

სოფლის აღმოსავლეთით, წიფელისა და იფნის ბებერი ხეებით შეფენილ გორაკზე, ე. წ. „დეფთანასოფლარი“ და „კოპალას ხატი“ მოთავსებული. ამ ადგილის შესახებ ფშავლები შემდეგ თქმულებას გადმოგვცემენ.

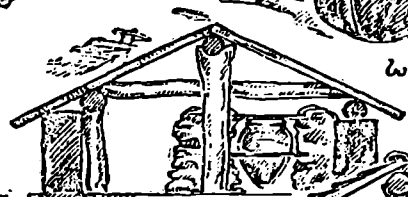
იქ, სადაც ამჟამად კოპალას ხატი და ძველებური შენობების ნანგრევებია, ძველ დროს დევებს უცხოვრიათ,—მათ აქ სოფელი ჰქონიათ გაშენებული. წამოსულა კოპალა დევების საძებნელად და ამ სოფლის ჩრდილოეთით აღმართულ მთაზე დამდგარა. ჩაუხედია ქვევით და დევთ სოფელი დაუნახავს. იმისა-

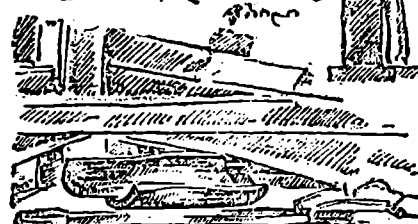
თვის რომ ყველაფერი კარგად გაერჩია, კოპალა ლოდზე წაჩოქილა, მისი მუხლის სიმძიმისაგან ლოდი შუა ადგილზე ჩაზნექილა და ჯამის სახე მიუღია. ამბობენ, ეს ლოდი ეხლაც იქვე დევსო. ლოდის გამოსახულების გამო ამ მთას „ქვაჯამა“ დარქმევია. კოპალა რომ დარწმუნებულა აქ მართლაც დევები მოსახლეობდნო, მოუვლია მთა-მთა დასავლეთისაკენ და გადასულა კოპალას ხატის პირდაპირ, დასავლეთის მხარეს აღმართულ მთაზე, რომელსაც „საყუჩია“ ეწოდება. აქ კოპალას სანგალი აუგია და იქიდან დევებისათვის ლახტი უსროლია. სულ ამოსწყვიტა თურმე დევები, მხოლოდ ერთი დევი გაეკტა. ეს დევი მირბოდა სამხრეთისაკენ და კოპალას ხატიდან მოშორებით ერთ მთაზე, რომელსაც „ნაყორები“ ჰქვია, ყორე აიგო და დასახლდა. კოპალამ ამ დევსაც მიაგნო და მოჰკლა. რადგან კოპალას დევები ამოუყვებია ხალხს მის პატივსაცემად დევების ნამოსახლარზე „კოპალას ხატი“ დაუფუძნებიაო.

Համար 1
Համար 2
Համար 3

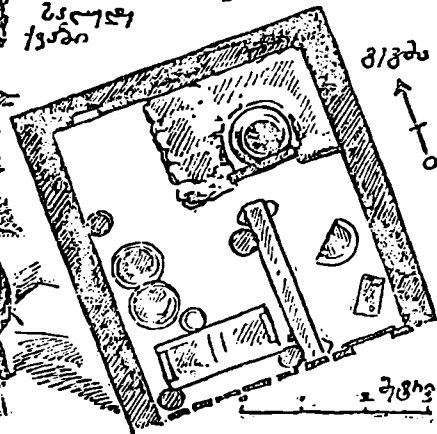

Համար 4
Համար 5
Համար 6

Համար 7
Համար 8

Համար 9
Համար 10
Համար 11

Համար 12
Համար 13

Համար 14

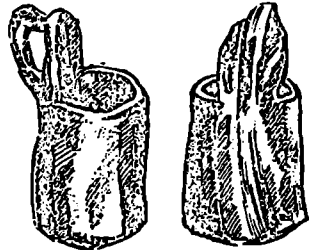
ასეთია ლეგენდა კოპალას და დევების ნამოსახლარის შესახებ. მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებოა თვით მატერიალური ძეგლი, ან, უკეთ, მატერიალური ძეგლები, რომლებიც „დევენასოფლარის“ სახელით იწოდება.

ტყით დაფენილი გორაკის დაეკებას, რომელზეც „დევენასოფლარი“ და „კოპალას ხატია“ მოთავსებული, სამი მხრიდან მაღალი მთები აკრავს: ჩრდილოეთით—ქვაჯამა, დასავლეთით—საყურია, საყურჩიასა და ქვაჯამას შუა—მოაწმინდა, რომლის თავზე მოთავსებული ყოფილა წმ. გიორგის საზარე-ნიში

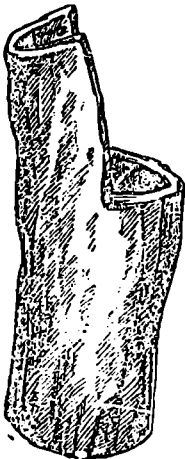
ზართურთ დასავლეთით, გორაკის დაეკებასა და მთა საყურჩიას შორის, ხეეში ჩაწოლილია პატარა ნაკადი, რომელსაც ჯვართხევი ეწოდება, ხოლო სამხრეთით ჩამოუდის მდინარე ქუშხეურა და შორს მთა ნაყორები მოჩანს.

დევენასოფლარი ოდესღაც მკიდროდ დასახლებულ სოფლის ნანგრევების კომპლექსის შთაბეჭდილებას სტოვებს. აქ მოცემულია დანგრეულ შენობათა კედლები და საძირკვლები. ექსპედიციამ დაითვალა დაახლოებით 21—23 ასეთი ნანგრევის ერთეული. შენობათა კედლები ნაგებია ნატეხი ქვისაგან მშრალად, მაგრამ ისეთი დიდი ოსტატობით, რომ უზარმაზარი კედლის ქვების მშვენიერი წყობა და ფორმა გათლილ ქვისგან აგებულს ვიაგავს. კედლებში ჩატანებული ქვის მოცულობის წარმოსადგენად საქმარისია

გავითვალისწინოთ, მაგალითად, ერთ-ერთი ასეთი ზომის ქვა: განი 93 cm, სიგრძე 69 cm, სიბრტყე 91 cm.

„კოპალას ხატის“ შენობები იმავე ჯიშის ქვისგან არის ნაგები, რომლითაც „დევენასოფლარისა“, მაგრამ ეს ქვა აქ ზომით გაცილებით უფრო პატარაა და უსწორმასწორო. საერთოდ ფშავლების საკულტო ძეგლების კომპლექსი თვალსაჩინოდ უფრო მდარე ხელობისაა პირველზე. „კოპალას ხატი“ ორი ძირითადი ნაგებობისაგან შესდგება: ერთია „სალუდე“ და მეორე — „საზარე-ნიში“. სალუდე მოგრძო ოთხკუთხი ფორმის შენობაა, სამ მხარეს მიწაში ჩაფლული და ნაგლეჯი ქვით მშრალად ნაგები. მეოთხე მხარე ფასადია, ხისა. მას მარჯვენა გვერდზე კარი აქვს და ზემოდან ოდნავ გამოწეული ხისავე ფარდული ხურავს. სალუდეს სახურავი ორწახნაგოვანია, კრამიტით გადახურული. ფასადზე დაკრულია ირმის ორი რქა და ხარის თავის ქალა რქებითურთ.

კარიდან ფასადის გასწვრივ ქვებზე შეყენებულია ბრტყელი ფიცრის საჯდომი. სალუდეში, კარის პირდაპირ, ჩრდილოეთის კედელზე მიშენებულია მთური ტიპის ქურა, შიგ ჩადგმული დიდი ზომის სალუდე ქვაბით.

ქვების გვერდზე, ჩრდილოეთის კედელშივე, დატანებულია ორი თახჩა, ერთ-ერთისადმი ვერტიკალური მიმართულებით მდებარე. სამხრეთის კედელთან, კარიდან კუთხემდე, დგას ბეღელი—ხის ოთხკუთხი მოყვანილობის დგამი, მოკლე ფეხებით. მის სახურავზე დაყრილია ჯამ-ქურქელი: ტარკოში (გატეხილი),

ირმის რქა, მოჩარხული ბარძიმი—3 ცალი, ხის თას-ჯამი—3 ცალი, ფეხიანი ჯამები თითბრისა—2 ცალი, ხის კულა თითბრით მოჭედილი, 2 ხონჩა, რომელთაგან ერთს მოკლე და კოპლების მსგავსი ოთხი ფეხი ჰქონია (ორი ფეხი მომტერეულია), საწვენ სპილენძისა, მოკალეული—2 ცალი, ქაფქირი სპილენძისა, მოკალეული, ხის სახინკლე კოვზი. დასაველეთის კედლის გასწვრივ ბეღელზე მიდგმულია ორი დიდი ზომის სალუდე კოდი, ორი ჩხუტი, სპილენძის თუნგი და სპილენძისავე სურა. სურაში ყრია ბამბის დაგრეხილი თეთრი ძაფი და დაცობილია ოდესღაც თეთრი, მაგრამ ამჟამად ქუქყისაგან განაცრისფრებული ნაჭრით.

სალუდეს აღმოსავლეთის კედელზე იქ, სადაც ქვის ნაგებობა თავდება და ხის დირე იწყება, დალაგებულია რკინის ორი შამფური და სპილენძის საწვენ. სალუდეს ცენტრში აღმართულია ბოძი, რომელზეც სპილენძის თუნგი ჰკიდია. კარიდან ქურამდე პირდაპირი მიმართულებით გადებულია ბრტყელი ფიცარი; ცალი ბოლო მას კედლის გამოწეულ ძირა ნაპირზე აქვს დაყუდებული, მეორე ბოლო კი ქვებზეა შედგმული. ეს საჯდომი სკამია. ამის გარდა აქვია ხის ორი სკამი

პატარა და დაბალი, სამფეხა, მთური ტიპისა. ამ სკამებს უკანა ფეხზე მიბმული აქვს ბამბის გრეხილი თეთრი ძაფი—შეწირვის ნიშანი. სალუდეში მოთავსებული სასმისები უთუოდ ძველი და ხმარებიდან გამოსული უნდა იყოს: ისინი ნავავით, ხავსით, ხმელი ფოთლებითა და ობობას ქსელითაა სავსე და კიისაგან დახრული და გატეხილია.

სალუდეს ფასადის წინ პატარა დავაკებაა. მის შუაზე დამწვარი დანახში-

რებული ადგილია, ეტყობა აქ ცეცხლი უნთიათ. მის გარშემო მიწაზე ოთხკუთხედად ფიცრებია საჯდომებად გაწყობილი. სალუდედან მარცხნივ ვაშლის ხეზე ირმის ოთხი რქა ჰკიდია. სალუდეს ფასადის მარჯვნივ მიწაში ჩარკობილია ორი „ჩხა“—კაპიანი სარი, რომლებზეც საკლავებს ჰკიდებენ ხოლმე მათი გატყავების მიზნით.

„გმირთნასოფლარის“ ნაშთებით დაფენილია სალუდედან აღმოსავლეთის და ჩრდილო-აღმოსავლეთის არე. როგორც აღნიშნული იყო, ზოგან ნაგებობათა საძირკვლები მოჩანს და ზოგან დაქცეული შენობების კედლებია აღმართული. ერთ-ერთ ასეთ ნაგებობის ნანგრევში, სალუდეს მახლობლად, მოთავსებულია ქვა-კირით ნაგები კოპალეს საზარე-ნიში, რომელიც შესდგება ოთხი სვეტისა და ამ სვეტებზე აღმართული კონუსის ფორმის სახურავისაგან. „საზარეში“ ზარი ჰკიდია. ზარის ენის ნახვრეტში დამაგრებულია ძველი ყვითელი და თეთრი ფერის „საკადრისები“. ზარის გარშემო ორ ზოლად ამოკაწრული წარწერაა, რომელიც ასე იკითხება:

ზე და ზოლი:

„ქ დითი შემოგწირეთ კოპალს ეს ზარი ერთობით გაბიდურებმ¹ ეთობით სულ ასე რომ კოპლის მამოული გვიჭერია თვის ბეგრით“

ქვე და ზოლი:

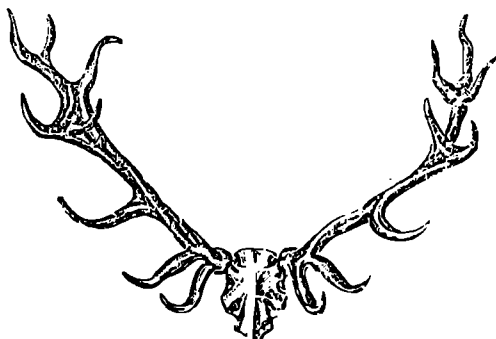
„ჩენ ძებნიურნი² მშენიაო ეს ბუჭურაულები ვ უშლ ჯურ ვქეს შევლ ქსას წმნდს კოპალის ეკლესიას დამიწერია მასრიშვილმ [თუ ბასრიშვილმ?]³ ბთლსა დიწარმთევს ქორ ფთ“

კოპალეს საზარეს მახლობლად, ჩრდილოეთის მიმართულებით, „გმირთნასოფლარის“ ნანგრევებშივე, მდებარეობს „პირქუშის ნიში“ — მომრგვალებული ფორმის ქვის ძეგლი, მშრალად ნაგები, ძირთან განიერი და ზევით დავიწროვებული. მას დასავლეთის მხრიდან დატანებული აქვს პატარა თაზჩა, ნაშეწარი სანთლისაგან გაქონილი. ნიშს თავზე ირმის რქა ადევს.

¹ გაბიდურები სოფელ ქუშხევის ძირითადი მოსახლეობაა.

² ძებნიურთ გვარის შესახებ იხ. აქვე, გვ. 70.

³ ადგილობრივი მოსახლეობის ცნობით, ამ გვარის ხალხი ახლო-მახლო სოფლებში არავენ ცხოვრობს.

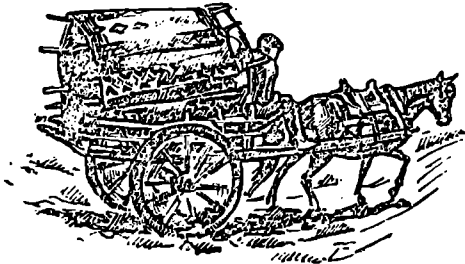
14 ივლისი. სოფ. ზემო-არტანი. ჯერ კიდევ აქა-იქ შემორჩენილ მორწმუნე ქახელებს დღეიდან ლაშარობა ეწყობათ. დღესასწაულებზე სამ დღეს: ხუთშაბათ საღამოდან მომდევნო ორშაბათ დილაამდე. და აი დღეს დილით ჩვენს ექსპედიციის ბაზას (ზ.-არტნის საექიმო პუნქტი) რამდენიმე მოჩარდახული ურემი უახლოვდება. ურემები დატვირთულია ლოგინით, სანოვავით, ჯამ-ჭურჭლითა და მისთანათი. მლოცველთა ერთი ნაწილი ურემებს უკან მოსდევს, ხოლო მეორე ნაწილი წინ მოუძღვება; ამთგან ვაჟები შესაწირავ ცხვრებსა და ხბოებს მოერეკებიან. ყველა ფეხშიშველია. ურემები ჩვენი ბაზის წინ ჩერდება. ახალგაზრდა ქალებს მხრებიდან წელამდე ცერად ან ჯვარედინად შემოკრული ვარდისფერი და წითელი ატლასის ლენტები უკეთიათ. ერთ ქალს მიტკლის თეთრი ტანსაცმელი აცვია. თითქმის ყველა ქალსა და ზოგ კაცსაც თავზე მიტკლისავე თეთრი ან წითელი თავსაფრები ხურავთ. მამაკაცებს ქამრის ნაცვლად ან ქამართან ერთად წელზე თეთრი ნაჭრები აქვთ შემოკრული. ამასთან ერთად ზოგიერთ ქალს ზედატანზე დაკერებული აქვს სამკუთხა მოყვანილობის წითელი ნაჭერი. ერთ-ორ მანდილოსანს თეთრი ან წითელი ნაჭრისაგან ბადის მსგავსად მოწნული ოთხკუთხედი მეკრდზე აფენია. ერთ ქაბუქს შარვლის ზემოდან აცვია მიტკლის თეთრი მეორე შარვალი, რომელიც მუხლებამდე სწვდება. მას მიტკლისავე თეთრი ხალათი აქვს ჩაცმული და თავზე ამავე ნაჭრის ქუდი ხურავს.

ვიდრე ურემები ხატისაკენ დაიძროდა, ჩვენ აივანზე ცეკვა გაიმართა. დაუკრეს ფანდური და მლოცველმა მეურმე ქალმა ჩამოუარა. ეს ქალი ყრუ-მუნჯია და ფსიქიურადაც დაავადებული უნდა იყოს, თუმცა ამ უკანასკნელ ფაქტს მისი თანამგზავრები უარყოფენ და გვარწმუნებენ, რომ ეს დედაკაცი დიდი მშრომელია, ვაჟკაცის საქმეს აკეთებს და, საერთოდ, კაცური საქმეები ემარჯვებაო; ენა ჩავარდნია და დაყრუებულა ბავშვობისას იმის გამო, რომ მის დედას მძინარე ბავშვი მეტად უხეშად გაუღლიძებია. ისეთი შთაბეჭდილება დამრჩა თით-

ქოს მლოცველებს ეს ქალი, მისი ყრუ-მუნჯობის გამო, არაჩვეულებრივ არსებად მიაჩნიათ.

მლოცველი კახელები—სოფელ შილდას, ენისელისა და ყვარელის მოსახლეები არიან. მეოთხე დღეა რაც გზაში ვართო. დღეს ნაშუადღევს ჯატქვეში, თამარისა და ლაშარის სალოცავებში, მივლენ.

ამ მლოცველებზე აღრე მატნელებს აუვლიათ, აგრეთვე ჩარდახიანი ურემებით. ეს გუშინ მომხდარა. დღეს-კი მატნელების რამდენიე ჩარდახიანი ურემი უკანვე მოდის. მათ ღამე ჯატქვეში უთევიათ, თამარისა და ლაშარის ხატები მოულოცავთ და შინ მიდიან—მეტ ხანს ველარ დაერჩით, მოუტლელათ ვართ და სავალი გზა კი დიდი გვაქვსო. შეიძლება მართლაც ასე იყოს, მაგრამ შეიძლება მათი აჩქარების მიზეზი სხვაა. ყოველ შემთხვევაში უკანასკნელ ხანს ერთმა საყურადღებო მოვლენამ იჩინა თავი: მორწმუნეთა ნაწილი თავის მორწმუნეობას ექვის ქვეშ აყენებს, ხატში სიარულს უკვე უხერხულად მიიჩნევს, მაგრამ, ვინაიდან მლოცველთა ეს ჯგუფი ჯერ კიდევ მთლად ვერ განთავისუფლებულა ძველი ტრადიციებისაგან, არამორწმუნე მეზობლების დაცინვისა და გაკიცხვის თავიდან აცილების მიზნით, ხატობის კალენდარულ დღეს არღვევს და ხატში სალოცავად ხატობის წინ, ან ხატობის რამდენიმე დღის შემდეგ მიდის.

14 ივლისი. სოფ. ზ.-არტანი, ლორღაში. არტნის თემსაბჭოს მდივანი თამარ არღაზიანი მიაშობს ერწოს დასახლების ლეგენდას, რომელიც მას თავისი პაპისაგან სმენია. ლეგენდა სინკრეტულია: ბიბლიური მოთხრობა ნოეს შესახებ უძველეს მითიურ სახეებს შერწყმია და მათგან მწყობრი მოთხრობა შემუშავებულია.

ერთხელ თურმე ერწოში გველეშაპი მისულა. მას თან წყალი მიუტანია და მთელი ერწო წყლით დაუფარავეს. ხალხი დაღუპულა. წყალში დამხრჩვალა. მხოლოდ ერთი კაცი გადარჩენილა. ამ კაცს სახელად ნოე რქმევია. წყალი რომ მოდიოდა ნოე თურმე კიდობანში ჩაჯდა. კიდობანი წყლის ზედაპირზე მოექცა და ცურვა დაიწყო. აღიღდა წყალი, მთები დაფარა, მაგრამ ერთი მთა ძალიან მაღალია და მის წვერს ვერ მიაღწია. იცურა ნოეს კიდობანმა, იცურა და იმ მთის წვერს მიაღგა. ნოეს თურმე ერთი შინდისფერი მოზვერი ჰყავდა და, როცა ნოე კიდობნით წყალზე დაცურავდა, ეს მოზვერი უკან მისდევდა. გადმოვიდა ნოე კიდობნიდან მშრალ მიწაზე და მოზვერიც მასთან მივიდა. ამასობაში დაღამდა კიდევ და ნოეს დაეძინა. დილით რომ გაშოეღვიდა, ხედავს საწყალი მოზვერი დასისხლიანებული გდია: იმ ღამეს თურმე წასულა და გველეშაპს შებრძოლებია. ეს რომ ნოემ გაიგო, რქებზე რკინა გადააკრა — გველეშაპი ვეღარას დააკლესო. მეორე ღამეს მოზვერი ისევ წასულა, გველეშაპს შებმია, უჯობნია, რკინის რქებით დაუფათარავეს და გაუქცევია. ცოცხალ-შეკვდარი გველეშაპი ჭალა-ჭალა მიდიოდა და წყალიც თან მისდევდა. ასე თანდათან ერწოს არემარე წყლისაგან დაკლილა, მხოლოდ იორს შერჩენია წყალი. მაშინ ნოე ბარში ჩასულა და ერწოც დასახლებულა.

გუშინ და დღეს ჩვენი ექსპედიცია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი-სათვის რაიონის მოსახლეობის ყოფის მახასიათებელ ობიექტებს აგროვებს. ამ ობიექტებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა დაქრელებული სკივრები, დედა-ბოძები და ჩუქურთმიანი ხის სხვა საგნები.

1. ივლისი. სოფ. ზემო-არტანი. მოხუცი ფწველი გვიამბობს ლიტერატურაში ცნობილი თქმულების ვარიანტს ლაშარის ჯვარის შესახებ. ამ თქმულებით, არაგვის ფშავში ერთი დიდი მუხა მდგარა, მუხის წვერზე ოქროს შიბი ყოფილა ჩამოკიდებული. ლაშა გიორგი იმ შიბით თურმე ზეცაში ადიოდა და მუხაზე ჩამოდიოდა.

ერთი მთიული, გვარად აფციაური, ფწველებსა მტრობდა და აპიტომ მან გადაწყვიტა ლაშარის მუხა მოეკრა. ამ მიზნით აფციაურმა მუხასთან ხალხი მოდენა და უბრძანა—ხე მოკერითო. დაუწყეს კრა, მაგრამ ვერც ერთის ცული ვერ გამოდგა, დაკვრისთანავე ის ტყდებოდა, მუხას კი რაც უფრო მეტჯერ მოხედებოდა ცული, მით უფრო სქელდებოდა. არ იქნა და მუხის მოკრას არა გაეწყო რა. გაბრაზებულმა აფციაურმა კიდევ უფრო მეტი ხალხი მოდენა და რომ წადილს ვერ ისრულებდა ამის მიზეზად ფწველებსა სთვლიდა. ზოგ მათგანს თავები დასკრა, ზოგი მოკლა. თან ამას გაიძახოდა: თქვენ იცით რად არ იკრება ეს მუხა და არ ამბობთო.

ხალხმა მართლაც იცოდა, რად არ იკრებოდა მუხა, მაგრამ არ ამკლავნებდა. ბოლოს, ერთმა მოხუცმა ფწველმა ველარ გაუძლო ამდენი ხალხის დალუპვას და სთქვა: (უკაცრაულ პასუხია) ერთი ციცა დაჰკალით, მუხაზე იმისი სისხლი მიასხით და ხე მოიკრებაო.

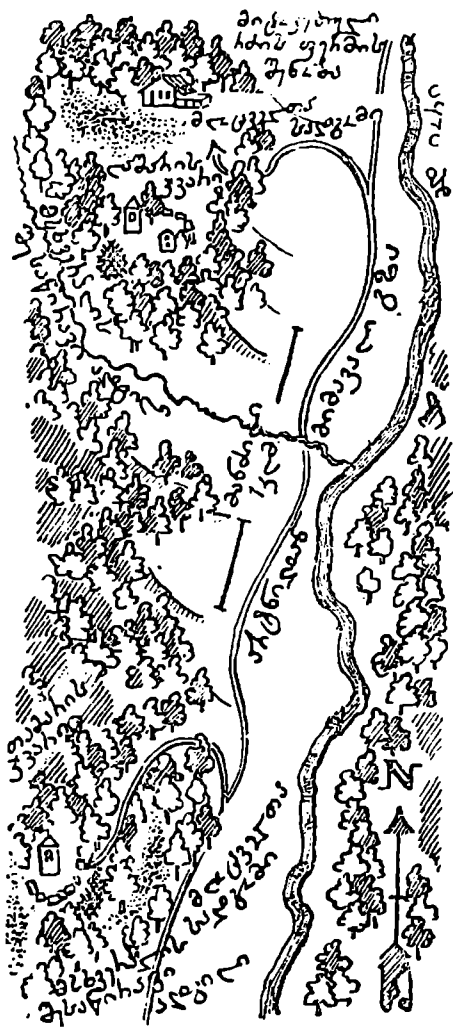
დაჰკლეს ციკა, იმისი სისხლი მუხას მიასხეს და ხეც მოიჭრა. მუხა წაქცეულა და ოქროს შიბი კი ზეცას წასულა. ამ დროს მუხას სამი ნაფოტი მოვარდნია. ერთი იქავ დამარჩალა, მეორე კატტევში გადმოვარდნო და მესამე

კი წყალში ჩავარდნო; ამ მესამე ნაფოტს რა მოუვიდა არავინ იცის. ლაშარის პატივისცემით უკანაფშავსა და კატტევში ნიშები აუგიათ. ამ თქმულებაზე ასეთი ლექსიც უთქვამთ:

„მენა ვარ აფციური,
რად არ ამბავსა მკითხავო.
—ქვენ რეტიანი ყოფილხარ,
არა ვარ შენი კეკისაო.
ლაშარელის მუხასა
შენ თუ უთხრიდი ძირსაო.
უპირობ ჩამავლებასა
მალლით ოქროს შიბსაო,
განა შენ ბამამ შაჰილა,
ჩამოსულიყო ცითაო?!“¹

დღეს ნაშუადღევს კატტევში გავემართენით. ზემო-არტნიდან კატტევის ლაშარისა და თამარის ხატამდე გზა სულ მდინარე იორის ნაპირს მიჰყვება. კატტევის ხატი ზემო-არტანს ხუთიოდე კილომეტრით შორავს, თუმცა ადგილობრივ მცხოვრებთა ცნობით ეს მანძილი 3—3½ კილომეტრს უდრის.

არტნიდან მიმავალი პირველად მიადგება თამარის ხატის ხეივანს, რომელიც იორის გასწვრივ არის გაშლილი. იორი მას აღმოსავლეთით საზღვრავს, ხოლო ხეივნის დასავლეთით გორაკია „კატტეურჯი“-ს სახელწოდებით ცნობილი. ამ გორაკზე თამარის

¹ ჩაწერა ექსპედიციის წევრმა მეცნ. თანამშრ. ფაფალა გარდაველიძემ.

ხატია გაშენებული. აქედან ერთი კილომეტრის მანძილზე, ჩრდილოეთის მიმართულებით, თამარის ხატის გასწვრივ გორაკზევე მეორე ხატი მდებარეობს ლაშარის სახელობისა.

კატკევის ხეივანში ნისვლისას ჩვენ ღამისმთევლები შევნიშნეთ. უმრავლესობა ფშავლები იყვნენ, რომლებსაც ცხენები საძოვრად მიეშვათ და თვით ხეების ძირში დაბანაკებულიყვნენ. იქვე იდგა ჩარდახიანი ურემი, რომელიც, როგორც გაირკვა, კახელებს, სოფელ მატანის მცხოვრებთ, ეკუთვნოდა; ისინი ამ ღამეს თამარის ხატის ძირში ათევდნენ.

ხეივანი გავიარეთ და მივაშურეთ ლაშარის ჯვარს. იგი მოთავსებულია შთის ფართო დეაკებზე, რომელსაც თხელი ტყე სარტყელივით აკრავს. ვაკის დასავლეთის მხარე კახელების ჩარდახიან ურემებს უჭირავს. ხარებიდან განთავისუფლებული ურმის მხარები მიწაზეა დაშვებული და ამგვარად დაყირავებულ ურემების ქვეშ, ჩრდილში, დიასახლისები ფუსფუსობენ: მახლობლად ცეცხლის სანთები ადგილი მოუწყეიათ და საკმელს ამზადებენ. ურემები ყვარელსა, მატანსა, ენისელსა და შილდაში მცხოვრებ მორწუნეებს ეკუთვნის. დამსწრეთა შორის ბევრია არამორწმუნეც. დღეს შაბათია. ლაშარში ფშავლები თითქმის არ ჩანან.

მლოცველებს თავის პირველად სამშობლოდ არტნის ხეობის სოფლები—ყვარა და სხე. მიაჩნიათ. ჩვენი მამა-პაპა აქედან გადასახლებულა კახეთში და ამიტომ არის, რომ სოფელ ყვარას მიხედვით კახეთშიც ჩვენს სოფელს ყვარელი ეწოდებოდა, ამბობენ სოფელ ყვარლის მცხოვრებნი და სხვა აქ დამსწრე კახელებთან ერთად აღნიშნავენ—აქედან წასულები რომ ვართ, ამიტომ გვმინებოდა აქაური ხატი და ჩვენგან სამსახურს მოითხოვსო.

ჯერ კიდევ გუშინწინ გაირკვა და დღეს კვლავ დაგვიდასტურეს, რომ კატკევი დღეობა ლაშარობაზე წამოსული კახელები გზაში 4 დღე-ღამეს უნ-

დებიან. მლოცველებს გუშინწინ ნაშუადღევს მიუღწევიათ თაპარის ხატამდე, ორი ღამე იქ უთევიათ, დღეს დილით ლაშარში გადმოსულან, ამაღამ და ხვალ აქ გაატარებენ და ორშაბათს დაიშლებიან.

ლაშარის ხატს აღმოსავლეთიდან მდინარე იორი და მის გადაღმა აზიდული მაღალი მთები სახლვრავს, ხოლო სამხრეთიდან—მცირე ხევი და ტყით დაფენილი მთა. ტყიანი მთით არის იგი შემოზღუდული აგრეთვე დასავლეთიდანაც. აქ, ამ მთის ფერდობზე, ლაშარის ხატის მახლობლად ღვთისმშობლის ხატია გაშენებული. ჩრდილოეთის მხარეს ჰორიზონტი შედარებით გაშლილია—მახლობლად მთის დაბალი ფერდობები და შორს მაღლა აზიდული მთები მოჩანს.

ლაშარის ხატი ანუ ჯვარი ეწოდება „საზარესა“ და „სასანთლე“ ნიშებს გარშემოვლებული ყორის გაღავნითა და ტყით. გაღავანი ამჟამად მორღვეულია. მისი ქვებით ხატის მახლობლად რძის ფერმისათვის შენობა აუგიათ. გაღავნის ნაშთი მიწის პირადღაა დარჩენილი და მხოლოდ ადგილ-ადგილ მისი სიმაღლე დაახლოებით ნახევარ მეტრამდე აღის. ეს გაღავანი მრგვალი ყოფილა.

ლაშარის „საზარე“ ქვა-კირით ნაგები და გარედან კირითვე შელესილი შენობაა, მიწიდან შუა წელამდე ოთხკუთხი ფორმისა, შუა წელზე აღმართული ოთხი სვეტით, რომლებიც ერთმანეთს კამარით უკავშირდება, და სვეტებზე დაყრდნობილი სახურავით. საზარე-ნიშის სახურავი ოთხწახნაგოვანია, თუნუქით გადახურული. სახურავის წვერზე მოთავსებულია რკინის ჯვარი, რომლის თავზე აეთრი ლითონის მოელვარე ბურთია წამოცმული. სვეტებ შუა ზარი ჰკიდია.

საზარედან ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხარეს, გალავნის შიგნით, დგას აჭურითა და კირით ნაგები ოთხკუთხი ფორმის „სასანთლე“. ეს ნიში საზარეზე გაცილებით მცირეა. აქეს ორწახნაგოვანი გადახურვა. „სასანთლეს“ დასავლეთის კედელში დატანებულია ერთურთისადმი ვერტიკალურად მიმართული ორი თახჩა. თახჩებში ჳევისბერები და დასტურები მლოცველთა მიერ მიტანილ სანთლებს ანთებენ და მათ წინ ქადებსა „კლავენ“ (შესაწირავეი ქადა ფშაველების გამოთქმით -დაიკელის“, ე. ი. ხატის მსახურის მიერ დანით დაიჭრება შესაფერისი ლოცვა-ვედრების შესრულების შემდეგ).

ხატის გალავანში რამდენიმე ხე დგას. ამ ხეების ტოტებზე ჩამოკიდებულია მლოცველთა მიერ შეწირული მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაქრები, ვარდისფერი და წითელი ლენტები და სხვ.

ხატის გალავნის შიგნით მხოლოდ ჳევისბერები, დასტურები, ხატის მონები და ხატის მიერ „დაქერილი“ პირები შედიან.

ქატვევის ლაშარობას მორწმუნე კახელები სამ დღე-ღამეს დღესასწაულობენ: პეტრე-პავლობის მომდევნო ხუთშაბათიდან ორშაბათამდე. მამაპაპური ჩვეულების თანახმად, ხუთშაბათ საღამოდან შაბათ დილაამდე თამარის ხატთან უნდა დარჩნენ, ხოლო დანარჩენი დრო ლაშარში გაატარონ.

კახელ მლოცველთა უმრავლესობა ქატვეში ფეხშიშველია და თავზე მიტკლის ან მარლის თეთრი თავშლითაა წაკრული. კაცების ნაწილს, თეთრის ნაცვლად, წითელი ფერის თავშლები ახვევიათ. ამას გარდა თითქმის ყველა მამაკაცს წელზე, ქამრის ნაცვლად ან ქამართან ერთად, მიტკლის თეთრი ნაქრები შემოუკრავთ. ახალგაზრდა ქალებს და ბავშვებს მხრებზე გადადებული და მკერდსა და ზურგზე ცერად გაყოლებული აქვთ წითელი ან ვარდისფერი ლენტები, რომლებიც თეძოს თავთან გაუნასკვამთ. ზოგ შუახნისა და ნოხუც მანდილოსანს კაბის გულსპირზე სამკუთხი მოყვანილობის წითელი ნაქერი დაუკერებია. ზოგის გულმკერდს-კი ოთხკუთხი ფორმის წითელი ან თეთრი ნაქერი, ან ზოლებად დაქერილი და ბადის მსგავსად მოწნული ამავე ფერის „სამკაული ამკობს“. მკითხავეი თავით-ფეხამდე მიტკლის თეთრ სამოსშია გამოწყობილი. „ხატის დაქერილებს“ მიტკლისა მხოლოდ ჳედატნები აცვიათ. ამ მხრივ მათგან გამოირჩევა დარკო ა-შვილი, რომელსაც, თეთრი ფერის ჳედატნის გარდა, ხატის სახელზე შეთქმული ყვითლით დაფოთლილი წითელი ქვედატანი აცვია. აგრეთვე გამორჩევითაა ჩაცმული 17-18 წლის ვაჟი. მას შავი შარვლის ჳემოდან მიტკლის თეთრი მოკლე შარვალი და ამავე ნაქრის ხალათი გადაუცვამს და თავზე მიტკლისავე თეთრი, ნაქარევიად შებლანდული, ქუდი ხურავს.

ამ სამოსს და „სამკაულებს“ მლოცველები ხატში სტოვებენ. დღეობის განმავლობაში ვისაც როდის უნდა, მაშინ მოიშორებს მათ და წმინდად მიჩნეულ ხეების ტოტებზე დაჰკიდებს.

კახელ მლოცველთა შორის ორსულ ქალებსა და „დაქერილებსაც“ ვამჩნევთ. როგორც გავიგეთ, გუშინ და დღეს დილით ზოგი მათგანი ქადაგად დაცემულა.

ამჟამად კახელ მლოცველთა უმრავლესობა ხატის გალაენის მახლობლა-დაა შეჯგუფებული. „მებუზიკე“ ფშაველი გარმონზე უკრავს და სხვები რიგ-რიგობით ლექურს უვლიან. ყველაზე უკეთ და ყველაზე დიდხანს 23 წლის შილდელი დარიკო ცეკვავს. დარიკო შავგვრემანი, ფერმკრთალი, მუქი წაბლისფერთფალემა, ამავე ფერის ხუჭუჭთმანი, ეშხიანი ქალია. ის ფეხშიშველი ცეკვავს, მსუბუქად, შნოიანად და გატაცებით. უკანასკნელად მისი პარტნიორია მიტკლის ქუდა და მიტკლის შარვლიანი ვაჟი.

უეცრად დარიკო გან-გან წავიდა, წრე გაარღვია და პირალმა მიწაზე დაეცა. პირველი შთაბეჭდილება ისეთი იყო, თითქოს მან გრძნობა დაჰკარგა. მაგრამ

დაცემისთანავე დარიკომ მორთო ყვირილი და გორვა დაიწყო. ასე გორვით ის ხატის გალაენის ჩრდილოეთის კიდეს მიაღდა და იქ გაიჭიმა თავით ჩრდილოეთისაკენ და ფეხებით სამხრეთისაკენ. დარიკოს მუხლებზე შალი წააშარეს. მან დაიწყო სწრაფად თავის აკეთ-იკით ქნევა და ძახილი: „ეეი, ეეი, ტანჯულო, ტანჯულო, შვილო, შვილო“ და სხვ. დარიკო ქადაგობდა. მას თითქოს ხატები ალაპარაკებდნენ თავის ცოდვებს და მისივე პირით ემუქრებოდნენ. „აბა რა გეგონა, განა შეგარჩენდი ძელი კეშმარიტის დანგრევას, ჩემ საბრძანებელში ძელების შეყრას, ნეკრესის დახურვას... ეეი, ეეი, ტანჯულო“ — ყვიროდა დარიკო, თან თრთოდა, ბეჭებს ნერვიულად ჭიმავდა, თავს მიწაზე ახეთქებდა და მთელი ტანით იკლავებოდა. ასე გასტანა რამდენიმე ხანს და, ბოლოს, დაყუჩდა. მორწმუნენი შიშით მიჩერებოდნენ გაფითრებულ, თვალდახუჭულსა და გაუნძრევლად მიგდებულ დარიკოს. მისმა ღედამ, გამხდარმა და ტანმალაშმა 60 წლის ნინომ, რომელსაც სახეზე მოკრძალებასა და შიშთან ერთად სიკერპის ბეჭედი ესვა, წამოავლო ხელი ფანდურს და საცეკვაო დაუკრა. შემდგომ გავიგეთ, რომ ფანდურზე დაკვრას უნდა გამოეწვია „ანგელოზების“ გამხიარულება, რასაც ქადაგად დაცემულის წამოდგომა და ლექურის თამაში მოჰყვებოდა. მაგრამ დარიკო არ ინძრეოდა. ნინომ ფანდური ჩააჩუმა და ნელის ხმით გალობა დაიწყო.

ძველად ქადაგად დაცემის დროს შემდეგ საგალობელს მღეროდნენ:

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
გამარჯვებულო ჩვენო ლაშარო,
იავ ნანინაო.

ია და ვარდი გაშლილი ჰქონდეს,
ია-ვარდ გაშლილი გებძანებოდეს ლაშარსა.

ნანა და ნანა, იავ ნანას გეტყვი,
გაუმარჯოს შენ სიძრიელეს,
ჩვენ სათავეში იარეო.

გაუმარჯოს შენ სიძრიელეს, გადმოხედვე,
პატარები არიან შენი ტანჯულები.

გებზეწებით, გევედრებით, იავ ნანინაო,
გადმოჰხედე, დამწუხრებული პატარა ქორფები არიან,
გაუმაძღრები არიან, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანას გეტყვი,
ჩვენო დედა ღვთიშობელო,
იავ ნანინაო.

დედა, დედა ღვთიშობელსა,
მფარველი ხარ ტანჯულების,
პატარა ქორფებზედა ია-ვარდი გეფინოსა.

ნანა და ნანა, გაუმარჯოს თამარ დედოფალს!
იავ ნანით მოეიხსენიოთ,
იავ ნანინაო.

გაუმარჯოს ჩვენ თამარ დედოფალს, სათავეში რომ ბრძანდება,
ტკბილათ და შაქრათა, ია-ვარდ გაშლილი დამტკბარიყოს,
იავ ნანინაო.

გადმოჰხედე, გადმოჰხედე ტანჯულებსა,
პატარები არიან, დამწუხრებული,
იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
გამარჯვებულო ჩვენო ნეკრესო გავაზისთაველო,
შენი სახელს კირიმეო.

ნანა და ნანა, იავ ნანა!
გაუმარჯოს წყაროს თავსაცა,
ფშველების თავში რომ ბრძანდება, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
ალავერდო, შარიანო და გამარჯვებულო,
იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ჩენო დედა ბარბარე,
ქვეყნის გადმომხედავო, ყველას მფარველო,
ყველა დამწუხრებულებისა, იავ ნანინაო.

გაუმარჯოს, გაუმარჯოს დედა ბარბარეს,
გადმოჰხედეყე, ძალიან დამწუხრებულები,
პატარა ქორფები არიან, იავ ნანინაო.

საკმარისია იავ ნანით მოგიხსენოთ,
საკმარისია პატარა ქორფებმა გაიხარონ
თავის ტოლ-ამხანაგებში, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
ჩენო მინგრეულ-მონგრეულო ძელო ქეშმარიტო ღვთაება,
იავ ნანით მოგიხსენოთ, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
გადმოჰხედე ტანჯულებსა, ტანჯულები არიან
პატარა ახალგაზრდები, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
სამას და სამოცდასამ წმინდა გიორგის
გაუმარჯოს, იავ ნანინაო.

გაუმარჯოს იმათ ია-ვარდ გაშლილ გზაერობას,
ტანჯულებს უღელი აერთოთ,
იავ ნანინაო.

გაუმარჯოს, გაანთავისუფლოს,
იმით ტანჯულებს უღელი აერთოს,
იავ ნანა, იავ ნანინაო“.

ქადაგად დაცემის მომენტიდან დარიკოს ირგვლივ ხალხი ნახევარწრედ არის შემოვლებული ისე, რომ თავისუფალი არც ხატის გალავნისაკენ მოუღის. მონაწილეთაგან ზოგნი მიწაზე სხედან და ზოგნი მუხლის თავებზე, ან ზეზე დგანან.

გალობა დამთავრდა და დარიკო ჯერ კიდევ გაუნძრევლად ეგდო, როდესაც წრეს მოსწყდა, დარიკოსაკენ რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა და მახლობლად დაეცა მეორე „დამიზნებული“ შილდელი ელიკო. მასაც მუხლებზე შალი წაათარეს. ელიკო ფართხალებდა, თავს მიწას ახლიდა, მხრებს ნერვიულად არხევდა და გაიძახოდა: „ეეი, ეეი, ლაშარო, ხევსურთ ბიჭო“... შემდეგ დაბალი ხმით განაგრძო რალაციის ბუტბუტი, რამდენჯერმე დაიკენესა, ამოიოხრა და, ბოლოს, დაიწყო ხატის სახელით გაბმულად ლაპარაკი ვითომ ხატები მას თავის ცოდვებზე ალაპარაკებდნენ. ჩემს გვერდით მდგომი ცრურწმენით გონებადასშული კახელი მამაკაცები მიხსნიან—ამას დარიკოზე ნაკლები ცოდო აქვს ჩადენილი. ხატები პირდებიან მალე გაგანთავისუფლებთო. ელიკოს პირით გავიგეთ, რომ მისი ბიძა ხატებს „დაუქვრიათ“. აი ორი დღეა რაც ის კაცი დაცემულა. ჯერ გაჰყვიროდა თურმე თავის ცოდვებზე (ის დასცინოდა თავის ძმისწულსა და სხვა დაქვრიოლებს—გიყვები ხართო და ლაშარობაზე არ უშვებდა), დღეს დილიდან კი გაუნძრევლად დევსო.

მცირე ხნის შემდეგ ჩვენც გავიგონეთ ელიკოს წამოძახილი: „ბიძა შენი გაუნძრევლად დევს, მაშ რა ეგონა, შევარჩენდი განა“.

ელიკოს ქადაგობა არ იყო დარიკოს ქადაგობის მსგავსად მკვევრმეტყველური და ხანგრძლივი. ის ხშირად ერთსადანიმავე სიტყვებს იმეორებდა გაბმით, მონოტონური ხმით. განსაკუთრებით ხშირად ყვიროდა: „ეეი, ეეი, ლაშარო, ხევსურთ ბიჭო“ და თან ოხვრასა და კვენასს აყოლებდა. ბოლოს, ერთი უსიტყვოდ რალაც წაიღილინა, გაჩუმდა და მარჯვენა ხე-

ლი ჰაერში ასწია. მას სასწრაფოდ ხელში ფანდური ჩაუდეს. საკრავი თავისკენ მიიზიდა, გულზე დაიდო და დაუწყო დაკრა. ასე უკრავდა რამდენიმე წუთს თვალდახუჭული. შემდეგ ფანდურს ხელი უშვა და მიიბნინა. სრული სიჩუმე ჩამოვარდა მიწაზე გაქიმული ორი „დამიზნებულნი“ ქალის ირგვლივ. ბოლოს, დარიკო შეინძრა, წამოიწია. მას დედა მისი დასწვდა და წამოსვა. დარიკომ აწეწილი თმა გაისწორა, შუბლზე ხელი გადაისვა და თავი დახარა. დედამ დაუძახა — ადე, ადე, დარიკო, და თან წამოაყენა. ამ დროს ფანდურზე ლეკური დაუკრეს. ფეხზე ამდგარმა დარიკომ წყნარად მიიხედ-მოიხედა, გასწორდა წელში, გაშალა ხელები და მსუბუქად და ნელი ნაბიჯით ცეკვა დაიწყო. მის მიერ ერთხელ წრის შემოვლის შემდგომ ელიკოც შეინძრა, თვალები გაახილა, გაიღიმა. სხვებმაც გაიცინეს, მიუახლოვდნენ და მხიარულად წამოაყენეს. ელიკო ჩემს პირდაპირ მდგომ წრის ხალხს შეუერთდა. ერთი წუთით მისი თვალები ჩემსას შეხვდა. მან მორცხვად და დაბნეულად გამიღიმა, უეცრად გვერდზე მიტრიალდა, ერთ-ერთ ამხანაგს რალაც წასჩურჩულა და ორივენი ურმებისაკენ გაიქცნენ. ცოტა ხნის შემდეგ ელიკო და მისი ამხანაგი უკანვე დაბრუნდნენ—ელიკოს კაბა გამოეცვალა და ფეხსაცმელი ჩაეცვა.

დარიკო კი განუწყვეტლივ ლეკურს უვლიდა. მან რიგ-რიგობით აცეკვა ყველა იქ მყოფი—მოხუცი, ახალგაზრდა, ქალი და კაცი, მათ შორის მკითხავი, ორსული ქალები და სხვ.

ამით დასრულდა „ლხინი“. მლოცველები დაიშალნენ და თავ-თავის ურმებისაკენ გაეშურნენ. მალე ხეების ჩრდილში სუფრები გაიშალა და ხალხი სასამხროდ დალაგდა. ფაფალა გარდაუხაძემ და მე წყლის დასალევად ღელესაკენ მივაშურეთ.

წყლიდან მონაბერმა გრილმა სიომ ცოტა ხნით ადგილზე დაგეაყოვნა, ქვაზე ჩამოესხედით და ერთმანეთს ახლად მიღებულ შთაბეჭდილებებს ეუზიარებდით. ამ დროს ჩვენთან მოვიდნენ ჯერ ელიკო თავისი ამხანაგი მარგოთი და შემდეგ დარიკო. გაიმართა საერთო საუბარი, რომლის შედეგად შემდეგი გაირკვა. დარიკო ამჟამად 5 თვის პატარაძალია. რამდენიმე წლის წინათ მას სხვა ახალგაზრდებთან ერთად დავალება მიუღია სოფელში უტილ-ნედლეული შეეგროვებინა. გადაუწყვეტაით უტილ-ნედლეულისათვის თავი მოეყარათ „ძელი კემშარტის“ სახელობის გაუქმებულ და ნახევრად დანგრეულ ეკლესიაში, რომელიც სოფელ შილდაში მდგარა. გალავანში კი შევიტანეთ ნაყარ-ნუყარი, მაგრამ ვერც ერთი ჩვენგანი ვერ ბედავდა იგი ეკლესიაში პირველად თვითონ შეეგლო—გვიამბობს დარიკო. მაშინ გადავწყვიტე სხვებისათვის მაგალითი მეჩვენებინა, შევედი ეკლესიაში, დაუმიზნე ხატს ძვლები და ვესროლეო. ერთი კვირის შემდეგ დარიკოს ცული სიზმარი უნახავს, მალე მადაც დაჰკარგვია, გამხდარა, ბოლოს მოსვლია ის, რაც შემდეგში ხშირად ემართებოდა და დღეს ჩვენ თვალწინ დავმართა. ხატისა არაფერი მწამდა—განაგრძობს დარიკო, ვიდრე „ძელ კემშარტში“ ძვლებს შევეყრიდი, ამ შენობის მინგრევე-მონგრევაში და ნეკრესის ეკლესიის დაკეტვაში მხურვალე მონაწილეობას ვიღებდიო. შემდეგ გაუბედავად დასძინა: ხატისა არც ეხლა მწამს რამე, ჩემი ბრალი არ არის, რომ ასე შემართებო, აქ მღვთომმა მარგომ მას სიტყვა გააწყვეტინა და ჟინიანად წამოიძახა: ხატე-

ბიცა მწამს, ღმერთიც მწამს, ვინც რა უნდა თქვას, მე მაინც მწამდა, მწამს და ვიწამებო. ამაზე მესამე ამხანაგმა, ელიკომ, ნერვიულად გაიცინა და უპასუხა—ძალიანაც რომ გწამს, აკი იმისათვის არ დაეცემა და ყვირილს არ გააბამ ხოლმეო? ამხანაგებს გაეცინათ. მე და გარდაფხაძემ კი გაკვირვებით შევხედეთ მარგოს. ბაასის შედეგად გაირკვა, რომ მარგოც „დაქერილი“ ყოფილა! შენ რალად „დაგამიზნეს“ მეთქი, შევევითხე.—ჩემი მშობლების ცოდო ჩემზე გადმოვიდა. ჩვენი სახლი რომ დგას იქ ხატის მარნები ყოფილა ძველად დაფლული და ჩემ დედ-მამას ზედ უვლიათ და „დაუღალაბათ“. ამაზე ხატი გამწყარალა და მე დამამიზნაო, მიპასუხა მან. ელიკოს კი ხატები იმიტომ სჯიან, რომ ის ურწმუნო იყო.

ჩვენმა საუბარმა კარგა ხანს გასტანა. ამ ხნის განმავლობაში განსაკუთრებულ ყურადღებას ელიკო იპყრობდა. ის წარა-მარა და უმიზეზოდ იცინოდა ან დარცხვენითად იღიმებოდა, ცქმუტავდა, ხშირ-ხშირად ადგილს იცვლიდა, ხან მარგოს ზურგს ეყრდნობოდა, ხან დარიკოს ეხვევოდა. ამავე დროს ის გულმოდგინედ უსმენდა საუბარს და თვითონაც ლაპარაკში ებმებოდა ისევ სიცილით, ან მორცხვად მოღიმიარე. ბოლოს, ელიკო მოულოდნელად პირაღმა დაეცა და აქადაგდა. ყველანი წამოვცვივდით. ელიკო რიყის ქვებზე გაიჭიმა და ლელესაკენ ხოხვა დაიწყო, თან ოხრავდა, კვნესოდა და გაიძახოდა—ეეი, ეეი, ლაშაროო, ხევსურთ ბიჭოო, ეეი, ეეი, ტანჯულო შვილო, ტანჯულო შვილო, შენი ბიძა დიდიდან გაუნძრევლად დევს, აბა რა ეგონა, დაუსჯელად იქნებოდა?! და ისევ ოხვრა, ისევ კვნესა. „შენ მალე გაგანთავისუფლებ... დარიკოს არ ვანთავისუფლებ, დიდი ცოდო მიუძღვის...“ მოკვივდნენ მლოცველები, მოიტანეს ფანდური. ყველა ლელავდა, რადგან ელიკო არ წყნარდებოდა, ქვებზე თავს ახლიდა და წყლისაკენ მიხობავდა. ერთ-ერთი დედაკაცი მის თავთან გაჩერდა, მაგრამ მახლობლად მდგომმა მანდილოსანმა მას ხელი წააელო, გვერდზე მისწია და ჩუმად უთხრა—აქეთ დადექ, შვილო, თავთან ნუ გაუჩერდები, იქნება ავი ანგელოზები ჰყავდეს, შენთვის ცუდიაო. მლოცველები ელიკოს ეტანებოდნენ, ტანსა და ფეხებს უჩერებდნენ—ემინოდათ წყალში არ ჩავარდესო. ბოლოს, ელიკო დაეუბრა, დაწყნარდა. მლოცველები მას გარშემო რკალივით შემოერტყნენ. თეთრ შარვლიანმა დაავადებულმა ვაჟმა ფანდურზე დაუკრა. ყველა ელიკოს მისჩერებოდა. განსაკუთრებით აშტერდებოდა მას იქვე ქვაზე ჩამომჯდარი დარიკო, რომელსაც გვერდზე დედა მისი ედგა და დაეინებით სთხოვდა—წავიდეთ, შვილო, აქედან, რიყია, ქვებია, ვაი თუ დაეცე, ნუ გამამწარებო. დედას სხვებიც წახმარნენ, მოჰკიდეს ხელი დარიკოს და წაიყვანეს. ელიკო კიდევ რამდენიმე წუთი გაუნძრევლად ედგო. შემდეგ თვალდახუჭულს გაეღიმა. ყველა გამხიარულდა, სიცილი დააყარეს. „ადე გოგო, ადე, რას დაგდებულხარო“, მიაძახეს და ზეზე წამოაყენეს. ელიკო იცინოდა. წყნარი ნაბიჯით დავტოვეთ სახიფათო ადგილი. ავიარეთ პატარა აღმართი და ახალი ამბავი შემოგვაგებეს: ხატის მახლობლად რუსის ქალი დაცემულიყო. ის ყვარლის მცხოვრები ყოფილა, ქართველზე გათხოვილი. მიწაზე ეგდო და უსიტყვოდ ღმუოდო. ცოტა ხნის შემდეგ დაწყნარებულა, შემდეგ თვლები გაუხელია, მშვიდად წამოშდგარა და ხალხში გარეულა.

ამ ამბავს რომ ვისმენდით, ურმების სადგომიდან ხმაური მოგვესმა. ხალხი იქით გაეშურა. ჩვენც გავყევით. შორიდანვე გავარჩიე მიწაზე გაქიშული ჩვენი ნაცნობი მარგო. მისთვის თავქვეშ მუთაქა ამოედოთ და მუხლებზე შალი წაეთარებინათ. ახლო მივედით. მარგოს ღრმა და ჩქარი სუნთქვა ჰქონდა. როგორც სხვა „დაქერილებს“, მასაც ქადაგად დაცემის დროს თვალეზი დახუჭული აქვს. მოშორებით კახელი მლოცველების ნაწილი შეკრებილა, გარმონზე უკრავენ და „ილხენენ“. მარგოს გულზე ფანდური დაადეს. მან ფანდურს ხელი მოჰკიდა და აწყობა დაუწყო. ფანდურის ხმა არ მოსწონს, სახე ეღრიჯება. ბოლოს, საკრავი შორს გადაისროლა და ხელები მიწაზე დაუშვა. „შეხედე ღელისაკენ რომ მამაკაცი მიდის, ის მარგოს ქმარია“, წამჩურჩულა ჩემს გვერდით მდგომმა შუახნის ქალმა და დასძინა: ის ვერ უყურებს ცოლის ასეთ დღეში ჩავარდნას და გაერიდება ხოლმეო. მალე მარგოს სუნთქვა დაუწყნარდა და სრულიად გაშეშდა. ხანი მიდის და მას სიცოცხლის ნიშანწყალი არ უბრუნდება, ფერმკრთალი და გაქიშული გდია. დამსწრეთ აღელვება დაეტყო.—მოშიჯათ ფანდური, მაგას ხელათვე ავახტუნებო—წამოიძახა ღიმილით ერთმა მანდილოსანმა. ამ ქალს თეთრწინწყლებიანი შავი კაბა აცვია, გულზე მიტკლის თეთრი „ბადე-სამკაული“ აქვს ჩამოკიდებული და თავზე შავი მოსახვევი ხურავს; 65 წლისა იქნება, ჯმუხია, შავგრემანი და შუატანზე დაბალი. მოუტანეს ფანდური. მან წრეში საჯდომი ქვა გამოანხა, ზედ მოთავსდა და ფანდურზე საცეკვაო დაუკრა. ჩემს გვერდით მდგომი კახელი ქალი მიჩურჩულებს—ამას კარგი ხელი აქვს, რაც უნდა ავი ანგელოზი ბრძანდებოდეს, მაინც გაამზიარულებს და დაცემულს წამოაყენებსო. ფანდურის დამკვრელთან ზის დაახლოვებით მისივე ხნის მკითხვეი სონია. სონიას თეთრი მიტკლის ქუქიანი კაბა აცვია და ასეთივე თავსაფარი ხურავს. ის საზარელი შესახედავია—ცხერიჩავარდნილი, ამოწირპული პატარა თვალებით, დაბალი და კოქლი. სონია, როგორც მან შემდგომ მიაშბო, სომეხია, იმპერიალისტური ომის დროს აღექსანდროპოლიდან გამოქცეული. 1918 წლიდან შილდაში ცხოვრობს. სრულიად უთვისტომოდ არის დარჩენილი, ოჯახი თავის სამშობლოში ამოსწყვეტია.

კარგა ხანია რაც ფანდური მოცეკვავეს იწვევს, მაგრამ მარგო არ ინძრევა. უეცრად ფანდურის კილო შეიცვალა, დამკვრელმა თავი მალა ასწია, თვალეზი ზეცას მიაპყრა და რიხიანი ხმით საშაიროს ყაიდაზე შემოსძახა. „ქადაგად დაეცა, აძრახდა“, მომესმა აქეთ-იქიდან ჩურჩული. მახლობლად მდგომმა ქალებმა ჩემსკენ წამოიწიეს და საიღუმლო ხმით განმარტებას მამღივეენ—ეს ქალი ხატის მონაა; ისეთ ანგელოზებს ჰყავთ დაქერილი, რომ მუდამ ფანდურზე ალაპარაკებენო. ამ დროს მარგო შეინძრა, თვალეზი გაახილა, მიიხედ-მოიხედა. მას მახლობლები დასწვდნენ და წამოაყენეს.

ფანდურზე ქადაგობა დიდხანს გაგრძელდა. ქადაგობის ტექსტს, სამწუხაროდ, ვერ ვიწერ.

ქადაგობა ლექსად აგებული იმპროვიზაციაა. ადგილ-ადგილ ლექსი მოიკოქლებს, ზოგჯერ ქადაგი რითმას ეძებს. ფანდურზე ლექსს აყოლებს მოლუშული, მრისხანე სახით. ჩვეულებისამებრ „ხატმა მასაც მისი ცოდვები აღიარებინა“. ქადაგობის ამ ადგილს დაერთო ჩემი მეზობლების ვრცელი განმარტება:

ეგ ქალი ხატებს არაფრად მიიჩნევდა. მოუკვდა ქმარი, დაეხოცა ვაჟკაცი შვილები. არ გატყდა. ვენახში ხატის ნიში ედგა და ის დაანგრია, ნიშის ადგილზე წაიხრია ჩაყარა. კაპუტია, მაგრამ ხატმა მაინც დაამიზეზა, თავის მონად გაიხადლა.

რელიგიური ექსტაზით შეპყრობილ ქადაგს იმ მომენტში, როდესაც ის ერთ ადგილზე მჯდომარე მთელი ტანით ზემოთ იწევდა და მოელვარე თვალებით ცაში ერთ წერტილს აკვირდებოდა, ირაკლი ქავთარაძემ ფოტოაპარატი დაუმიზნა გადასაღებად. ქადაგმა აპარატს თვალი მოჰკრა, უცებ თავი გაიქნია, ელვისებრი სისწრაფით მიწაზე დაეცა, დახუჭა თვალები და გაიკიშა. ამავე დროს ის განაგრძობდა ფანდურის დაკვრას და კიდევ უფრო რიხიანი ხმით ქადაგობის შაირს მოსთქვამდა. შემდეგ ფანდური შორს გადააგდო და დაიწყო საშინელი ბორკვა და ყვირილი. ხალხი შეინძრა, აქეთ-იქიდან დაიძახეს „შეჰკარით, შეჰკართო“. მძლავრი ტანის მოქნევით და არაჩვეულებრივი სისწრაფით ხატის მონამ ხატის გალავნისაკენ გორვა დაიწყო. გალავანმდე მანძილი საკმაოდ დიდია. გზაში აქა-იქ ქვები ყრია. ქადაგი ეხლება ქვებს, ზედ გადადის, მას მისდევენ ქალები, ქალებს ბავშვები და კაცები. ქალები ცდილობენ ქადაგის მსვლელობა შეაფერხონ, გზიდან ქვებს აცლიან, აწეულ კაბას და ქვედა საცვალს უსწორებენ და თან კივიან—ჩვენ ვერას გავხლებით, კაცებო, მოგვეხმარეთო. მიეშველენ კაცებიც, მაგრამ მოკრძალებულობისა გამო ხატის მონის შეჩერება ვერ მოახერხეს. მონა, რომელსაც გორგის დროს კაბა შემოეხა, მხოლოდ ხატის გალავნის წინ შეჩერდა. აქ მან დაიწყო ერთ ადგილზე ფართხალი, მხრების ძლიერად რხევა, თავის ქნევა, თვალების ტრიალი და საზარელი ლმუილი.

მლოცველები კვლავ ქადაგის გარშემო შეჯგუფდნენ და ნახევარწრედ შემოერტყნენ. ქადაგი განაგრძობს ფართხალს და ლმუილს. უეცრად მან ზედატა-

ნით წამოიწია, ხელები ხატისაკენ მიაპყრა და მერე ისევ მიწაზე დაეცა. ამ დროს წრეში დარიკო შევარდა, წრის შუაგულ ადგილზე შებარბაცდა და დაეცა. დარიკო თავს მიწაზე ახეთქებს, მხრებს კიშავს და მთელი ტანით იკლანება. აუტყდა საშინელი სლოკინი, რომელსაც თან სდევს გულ-მკერდის ქვედა ნაწილიდან უცნაური ბაყი-ბუყი. სლოკინსა და თავისებურ ბოყინთან ერთად მას ამოხდება ხოლმე გაბმული ხმოვნები და ნაწყვეტ-ნაწყვეტი სიტყვები: «ეე, ეე... ტანჯულო შვილო, ტანჯულო შვილო, ტანჯულო დედა... არ განთავისუფლებ... არ განთავისუფლებ... რა გეგონა ძელი ქეშპარტი რომ დაანგრე... ძელები რომ შეყარე... ნეკრესი ვარ... ეე, ეე... ვაწვალბე... გტანჯავ... თეთრი გიორგი... ალავერდი... ეე, ეე, ტანჯულო შვილო... ეე, ტანჯულო, ტანჯულო... ტანჯულოო... ლაშაროო»... და სხვ. ბოლოს, დარიკო დაჟუჟდა. ხატის მონაც წყნარად იწვა და თვალდახუჭული რაღაცას ბუტბუტებდა. დაუკრეს ფანდური. დარიკომ მიწის პირად მხრები აათამაშა თითქოს ცეკვავსო და ცოტა ხნის შემ-

დგ კვლავ გაშეშდა. მისმა დედამ „ნანა და ნანას“ სადიდებელი წამოიწყო. მას აპყენენ სხვები და დასაწყისში წყნარი მოძახილი მძლავრ მრავალხმიან გალობად გადაიქცა. დარიკო არ ინძრეოდა. გალობა დასრულდა და გამეფებული სიჩუმე ისევ ხატის მონამ დაარღვია. ის წამოვარდა ფეხზე ისე სწრაფად, რომ თავიდან თავშალი წასძვრა და მიწაზე დაეცა. ქადაგს თმა გადაპარსული ჰქონდა. კვლავ მესმის მეზობლის განმარტება: ამას ისეთი ძრიელი ანგელოზები ჰყავს, რომ თმას არ უჩერებენ; რომ არ გადაიპარსოს ცეცხლის ალად მოედებიან და დასწვამენო.

ერთმა ქალმა ხელი წამოავლო მიწაზე დავარდნილ თავშალს და მონას მიაწოდა. უკანასკნელმა დახედა თავის შავ თავმოსახვევს, დასწვდა მას გაბრაზებით და შორს გადაისროლა. მაშინ მეორე ქალმა თეთრი თავშალი მიაწოდა, მაგრამ ქადაგმა ისიც გადააგდო. თავშიშველი, შემოძარცული სამოსით, ზეცაში ხელებ და თვალებ აპყრობილი ხატის მონა მთვარეულის მსგავსი სულით ხატისაკენ გაემართა. მან გადააბიჯა გალაენის ზღუდეს, მივიდა სასანთლე-ნიშთან,

გამოიღო თაროდან სანთელი, დაანთო, მიაკრა თაროზე, პირჯვარი გადაისახა და მოუბრუნებლივ უკან-უკან წამოვიდა, თან პირჯვრის წერას განაგრძობდა. ასე გადმოაბიჯა კვლავ გალაენს, ერთხელ კიდევ პირჯვარი გადაისახა და გალაენის მახლობლად გაჩერდა. ამ დროს მას კვლავ თეთრი თავშალი მიაწოდეს, რომელიც მონამ თავზე წაიკრა და ბუტბუტით მიიხედ-მოიხედა. მან თვალი მოჰკრა მიწაზე დაგდებულ დარიკოს, მოწყდა ადგილიდან, მივარდა ამ ქალს და ფეხზე წამოაყენა, შემდეგ გაშალა ხელები და ლეკური დაუარა. საჩქაროდ ფანდური ააქლერეს. დარიკო მონას ვაჰყვა. თვალდახუჭულმა გაშალა ხელები, წყნარად აათამაშა ფეხები და დაუარა. მონამ წრეს ერთხელ შემოუარა, შეჩერდა გალაენთან, ნიშის

პირდაპირ ერთ ადგილზე ოდნავ ფეხები შეათამაშა, პირჯვარი გადაისახა, კვლავ გალაენის შიგნით შევიდა, სასანთლე-ნიშის წინ დაიჩოქა, წელი დახარა, თავი მიწაზე დაახეთქა, შემდეგ გასწორდა, კვლავ პირჯვარი გადაისახა, წამოდგა ფეხზე, ბარბაცით გარეთ გამოვიდა, ერთი წუთით კიდევ შეჩერდა გალაენთან, დაბნეულად მიმოიხედა და შემდეგ სირბილით დაეშვა თავქვე, ურმებისაკენ. სულ მალე ის უკან დაბრუნდა; მოდიოდა ისევ ბარბაცით და თან ხბო და ცხვარი მოჰყავდა. ერთ ხელში საბელით ხბო ეჭირა, მეორეში ცხვარი. უკან მამაკაცი მოსდევდა და ხბოსა და ცხვარს სახრით მოერეებოდა. ამოვიდა მონა თავის საკლავებით ხატში, მიიყვანა ისინი სასანთლე-ნიშთან, მამაკაცის დახმარებით ცხვარს და ხბოს შებლთან სანთლით ბალანი შეუტრუსა, რაღაც ლოცვა წაიბუტბუტა, პირჯვარი გადაისახა, შემდეგ იპავე მამაკაცის თანხლებითა და დახმარებით ხატის გალაენს სამჯერ გარს შემოუარა თავისი საქონლით, ბოლოს, საკლავები მამაკაცს გადასცა და თითით ანიშნა—ესენი გალაენის გარეთ, სამხრეთის მხარეს, მთის დავაკების კიდევ დაჰკალიო და თვით კი იქაურობას განშორდა. ასე გახსნა ხატის მონამ საკლავების დაკვლა-შეწირვის პროცესი ლაშარში. მას შემდგომ რაც მისი საკლავები დაიკლა, კახელმა მლოცველებმა დაიწყეს მორეკვა თავისი ცხვრებისა და უკანასკნელებს აკვლევინებდნენ იმ ადგილას, რომელზეც მონამ მიუთითა.

მთელი ამ ხნის განმავლობაში დარიკო ცეკვავდა. პირველად რამდენიმე წრე მან თვალდახუჭულმა შემოუარა. შემდეგ ცეკვას თვალახილული განაგრძობდა. როგორც პირველი დაცემის დროს, ისე ეხლაც ის დიდხანს ცეკვავდა,

მთელი ამ ხნის განმავლობაში დარიკო ცეკვავდა. პირველად რამდენიმე წრე მან თვალდახუჭულმა შემოუარა. შემდეგ ცეკვას თვალახილული განაგრძობდა. როგორც პირველი დაცემის დროს, ისე ეხლაც ის დიდხანს ცეკვავდა,

განსაკუთრებით დიდხანს თეთრ-შარვლიან ვაჟთან. „საწყალ დარიკოს ბევრი ცოდვები მიუძღვის ხატების წინაშეო“, ლაპარაკობენ წრეში. „ყველა ხატები პირდება გაგანთავისუფლებთო, მაგრამ თეთრი გიორგი არ ეშვება, ჩემი ქადაგი უნდა იყოო“, შეუბნებიან დარიკოს სოფლელები.—კაცო, რა მოხდა! კაცო, რა ამბავია! ასეთი არაფერი მინახავს,—ცბიერი პათოსით გაიძახის შეზარხოშებული ფშაველი „მებუზიკე“, რომელიც, თუ არ ვცდები, ერთადერთი ფშაველია ამ დღეს ლაშარში.

თეთრ შარვალ-ხალათა და თეთრ-ქულა 17-18 წლის ვაჟი, როგორც გადმომცეს, სოფლის სკოლის მე-6 კლასის მოწაფეა. ისიც ხატის მიერ „დაქერილი“ ყოფილა. ხშირად სკოლაში გაკვეთილების დროს ეცემა ხოლმეო. ავზნიანი ავადმყოფი უნდა იყოს, რადგან, მთხრობლების თქმით, მას ისეთი ანგელოზები ჰყავს, რომ არ ალაპარაკებენ, მარტო დღეს ადენენ პირიდან. მასწავლებლებმაც იციან, ყველამ იცის მისი მდგომარეობა, ექიმებთანაც დაჰყავთ, მაგრამ აქამდე ვერაფერმა უშველაო.

განცალკევებით დგას „დაავადებულთა“ მცირერიცხოვანი ჯგუფი. — ეს თავწაკრული ქალი, კაცი და ლენტებიანი გოგონაც, — გვეუბნება ერთ-ერთი ხნიერი მანდილოსანი — ხატის დამიზნებულნი არიან. კარგი, მაგრამ რატომ არის, რომ თქვენ. ხანში შესული მანდილოსნები, ჩვენ თვალწინ თავისუფლად დაბრძანდებით და თქვენი შვილები კი „დაავადებულნი“ არიან? — შეგვიტხეთ იქ მყოფ ქალებს ხუმრობით. ამაზე მათ სერიოზული ტონით გვიანასუხეს: დაილოცოს იმათი სამართალი, ხატებს ჩვენ აღარ უნდივართ; გამოგვიცხადეს — ახალგაზრდები გვინდაო, ახალგაზრდებს უნდა ვაწამოთ ჩვენი ძალაო. სამი კვირა არ იქნება რაც ერთი კაცი მოჰკლეს. ღმერთისა და ხატის იმას არაფერი სწამდა, ნეკრესი მიგვიკეტა, ძელი ქეშმარიტი მიგვივგრ-მოგვივგრა. დაიჭირეს ხატებმა, მიიყვანეს ეკლესიის კარზე და თავისი პირით ათქმევინეს — ეკლესია შენი ხელით ააგეო, თორემ არ გაგახარებთო. ბევრი იწვალა საწყალმა, ბევრჯერ ააძრახეს ხატებმა, მაგრამ არა და არ ვატყდა. გონზე რომ მოვიდოდა, ისევე ხატებს დასცილნოდა. იმისი ცოლი ხომ ქმრის აძრახების დროსაც კი გაიძახოდა — მიჩვენია ჩემი ქმარი პატიოსნად მოკვდეს, ვიდრე ამ უბედურ ყოფაში იყოს და სამარცხვინოდ იცოცხლოსო. აუსრულდა კიდევ თავისი ნატვრა. უკანასკნელად რომ დაიჭირეს, საწყალი კაცი ძელ ქეშმარიტში გაიქცა და იქ დაეცა. იყვირა, ილაპარაკა — შენი ხელით მოიტანე ქვა და საძირკველი დამიდგო, — მერე ჩაჩუმდა და, ჯვარი აქაურობასა, გათავდა.

ცეკვა დასრულდა. მოქანცული დარიკო წარბებშეკრული დგას. მის გვერდით ელიკო ილიშება. ვეკითხები დარიკოს — შენს გვარში, დედის ან მამის მხრივ, ყოფილა ვინმე შენსავეთ ავადმყოფი, თუ არა? თავი გააქნია, არაო. მაგრამ ცოტა ხნის საუბრის შემდეგ გაირკვა, რომ მისი ბიძაშვილი ერთხანს „ეცემოდა“, ეხლა კი მორჩენილიაო.

გაირკვა აგრეთვე ისიც, რომ „დაქერილები“ თურმე საქმელ-სასმელს ერიდებიან. დარიკო და ელიკო კი თითქმის სრულიად შამშილობენ — არ ვვინდა საქმელი, ვერა ვკამთო, გაიძახიან.

ჩვენც დავიქანცეთ. მძიმე და აღმაშფოთებელმა სურათებმა განვლო ჩვენ თვალწინ. სულ ხუთიოდე საათია რაც აქ ვართ და ამ მოკლე ხნის განმავლობაში რამდენი ამბის მოწამენი ვიყავით! ხალხის მონათხრობს რომ თავი დავანებოთ, დღეს ნახულიც საკმაოდ თვალსაჩინო ილუსტრაციაა იმის, რომ კახელ მორწმუნეთა ნაწილი უძველესი რელიგიური იდეების გადმონაშთებითაა შეპყრობილი და ამავე დროს, როგორც ჩანს, ფსიქო-ნერვული სნეულებითაც უნდა იყოს დაავადებული.

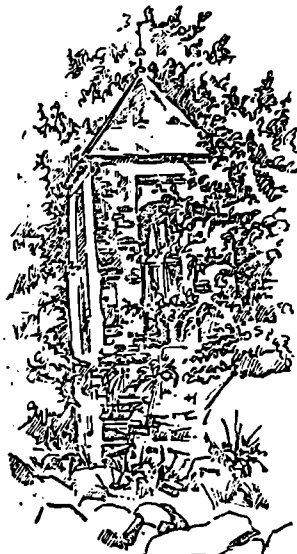
ჩვენს მიერ დამოწმებული მოვლენები ადამიანში სულების შესახლებისა და რელიგიური რჩეულობის უძველესი იდეების გადმონაშთებს უნდა წარმოადგენდეს. ეს გადმონაშთები დღეს ლაშარობაზე მეტად თვალნათლივ გამოძვლავნდა ე. წ. თეოფანიის მომენტებში, როდესაც ხატის მონას და „დაქერილებს“ ანუ „დამიზნებულებს“ ცხოველი სახით, ასე ვთქვათ, ხორცშესხმულად ხატი გამოეცხადა და მათი პირით ამეტყველდა. სულების თუ ღვთაებების ხილვისა და მათთან ურთიერთკავშირის არსებობის განცდები, როგორც ცნობილია, მორწმუნეთა შორის შესაფერისი ფსიქიკის მქონე პირებს ახასიათებთ, ისეთ სუბიექტებს, რომელნიც განსაკუთრებული ნერვულობით, ისტეროულობით, ჰალუსინაციებისადმი მიდრეკილებით გამოირჩევიან. სწორედ ასეთი ფსიქო-ნერვული ტიპები უნდა იყვნენ პატრევის ლაშარობაზე მოსული ხატის მონა და ხატის მიერ „დამიზნებული“ კახელები.

რელიგიის დარგში ამ მეტად საყურადღებო, თითქმის უნივერსალური კონცეფციის—სულების შესახლებისა და რელიგიური რჩეულობის—გადმონაშთები ლაშარობაზე მოცემული ფაქტებით არ ამოიწურება. მათი ფიქსაცია ჯერ კიდევ არის შესაძლებელი კახელებისა და ქართლებების ძველ ყოფაში და აქა-იქ შემორჩენილ სახატო დღეობებზე, მათგან ყველაზე უკეთ დღეობა თეთრ-გიორგობაზე.

მზე დასავლეთის ჰორიზონტს მიაღდა. მახლობელი არე-მარე მოიღუშა და წვიმის რამდენიმე წვეთიც დაგვეცა. ექსპედიციის ხელმძღვანელი მოგვიწოდებს წასვლას. გამოვეთხოვეთ კახელებს, შევსხედით ცხენებზე და თამარის ხატი-საკენ გავეშურეთ.

სალამოა. კვლავ „თამარ დედოფლის“ ხეივანში ვართ. ჩვენს აქ პირველად ყოფნის შემდგომ მლოცველთა რიცხვი გაზრდილა. ხეივნის გასწვრივ ფშაველი ლამისმთველები განლაგებულან. ხეების ქვეშ გაშლილია სუფრები. აქეთ-იქიდან მოისმის მუსიკის ხმა და სიმღერები. შევაჩერეთ ცხენები და იქვე მდგამ რამდენიმე შეზარხოშებულ ფშაველს ვთხოვეთ ხატში ასავალი გზა ესწავლებინა. არ ვიცითო, გვიპასუხებენ სიცილით. ცხენები მთის აღმართისაკენ წავრეკეთ, გადავწყვიტეთ გზა დაუხმარებლად გავეცვლია. ჩემ ცხენს წინ მთვრალი ფშაველი გადაელობა. ცხენს მოეცალე და ხატი საით არის მიჩვენე მეთქი, ვუთხარი.

გვერდზე წაბარბაცდა და თავი გაიქნია—ხატისა არა ვიცი რაო. მთიელ კაცს ტყუილის თქმა ეკადრება, ფშაველო?—შევეკითხე ხუმრობით. ამის გაგონებაზე წელში გასწორდა და მტკიცე ნაბიჯით ბინდში ოდნავ შესამჩნევ ბილიკზე გადავიდა—გამომყევ გზას გიჩვენებო, და რატომღაც დაო მარო მიწოდა. ავეყვით ამ წვრილ, საცალფეხო ბილიკს და ავედიო ქატჭეურჯის გორაკის დავაკებაზე.

ქატჭეურჯის გორაკის ფერდობები და დავაკების კიღურები დაფენილია ხშირი ტყით, რომელიც შესდგება (ფშაური ტერმინოლოგიით) კირცხილას, დგნალის, თელას, იფნის, კემერჩხალის, მსხლისა და მაჭალო ვაშლის ხეებისაგან. ამ გორაკს სამხრეთით და აღმოსავლეთით მდინარე სოფლოვნისწყევი ჩაუდის, დასავლეთით იორი და მის გადაღმა ამართული მაღალი მთა კორსავეი საზღვრავს, ჩრდილოეთით შედარებით დაბალი, ტყით შემოსილი მთებია, რომელთა

ერთ-ერთ მახლობელ დავაკებაზე ქატჭევის ლაშარის ჯვარი მდებარეობს.

ლაშარის ჯვარის ანუ ხატის მსგავსად, „თამარ დედოფლის“ სალოცავი საზარის, სასანთლისა და მათ ირგვლივ წრედ შემოვლებული ყორის გალავნისაგან შესდგება. ხატის კომპლექსს ეკუთვნის აგრეთვე ქატჭევის „წმინდა“ ტყე და გალავანში მოთავსებული ხეები, რომელთა ტოტებზე ჩამოკიდებულია ფშაველების მიერ შეწირული აბრეშუმის ფერადი—თეთრი, ყვითელი, წითელი და ერთი შავი ფერის—„საკადრისები“, კახელ მლოცველთაგან დატოვებული მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაჭრები, თავსაფრები და ვარდისფერი და წითელი ლენტები.

თამარის საზარე-ნიში საესებით ისეთივეა როგორც ლაშარისა, ოღონდაც აქ ნაგებობათა კომპლექსი (საზარე, გალავანი) უკეთ არის დაცული, ვიდრე ლაშარში. როგორც ქვეისბერები ვაღმოგვეცემენ, ქატჭევის თამარისა და ლაშარის სალოცავი ძეგლები ერთდროულად ყოფილა აგებული ამ 30 წლის წინათ¹.

¹ ნ. ხ. ხ ა ნ ა შ ე ი ლ ის აღწერილობის მიხედვით, მის დროს ქატჭეში მდგარა „სამონასტრო შენობა“, რომელიც „ფშაველის ჩვეულებრივს სასლ-კარს მოგავგონებთ; კალო-საბძელი, ფიცრული სადგური, ერთი პაწია ქვიტკირის მოაჯირიანი ოთახი და ქვემოთ შარა-გზის

თამარის ხატს უწინ თავისი ადგილ-მამული ჰქონია—თვით კატევეში სახ-ნავ-საძოვრები, სათიბები და სოფელ ახმეტაში ზვარი და მარანი. ამას გარდა მას თურმე მრავალი მსხვილფეხა, განსაკუთრებით მეწველი, საქონელი და ცხვრის ფარა გააჩნდა. ეს ქონება მლოცველების მიერ ყოფილა შეწირული. ხატის უძრავ და მოძრავ ქონებას პატრონობდნენ ხატის მსახურნი, კაცები და ქალები, რომლებიც მუდმივად კატევეშივე ცხოვრობდნენ. ქალები ხატის მსხვილ-ფეხა საქონელს უვლიდნენ და უმთავრესად ქალურ ხელსაქმეს მისდევდნენ. კაცები კი ადგილ-მამულს ამუშავებდნენ და მეცხვარეობდნენ, ხატის ცხვრის ფარას უდგნენ. რაც შეეხება ზვრებს ახმეტაში, მათ დამუშავებაში ხატის მსახურებს ივრისა და არაგვის ფშავლები ეხმარებოდნენ მორიგეობით, ყოველწლიურად თითოეული თემიდან გარკვეული რაოდენობის მუშა-ხელის გამოყოფის საშუალებით. ღვინოს იქვე ხატის მარანში აყენებდნენ. დღეობის დროს ხატის მსახურნი გაემგზავრებოდნენ ახმეტაში და იქიდან ღვინო მოჰქონდათ. ეს ღვინო ხმარდებოდა დღეობაზე მისულ მლოცველებს დღეეში, არაგვის ფშავში, სადაც „თამარ დღეუფლის“ მთავარი ხატია, და კატევეში (ივრის ფშავში) ¹.

ამ ათიოდე წლის წინათ კატევეს ხატს კიდევ გააჩნდა თურმე პატარა ადგილ-მამული, 10—15 ძროხა და 40-მდე წვრილფეხა საქონელი. იმ ხანად იქ მკვლელობა მომხდარა—ერთ კვეისბერს ნეორე კვეისბერი მოუკლავს. მას შემდგომ ხატის აღარც ერთი მსახური კატევეში აღარ სახლობს და ხატს აღარც საქონელი და მამული მოეპოვებაო, მოგვითხრობენ ფშავლები.

მორწმუნე ივრის ფშავლები და ერწოელები ლაშარობას პეტრე-პავლობის მომდევნო შაბათსა და კვირას იხდიან, თუმცა თითო-ოროლა ოჯახი კატევეში მოსალოცავად სიარულს პეტრე-პავლობის მეორე დღიდანვე იწყებს. არაგვის ფშავში-კი ეს დღეობა უფრო გვიან მოდის ², ყოველ შემთხვევაში მას შემდგომ, რაც თიანეთის რაიონში „იხინჯობას“ გადაიხდიან ხოლმე.

ჩვენ არაფერი გვსმენია კატევეს თამარის ხატის სპეციალური დღეობის შე-სახებ, რომელიც ნ. ხიზანაშვილის ცნობით თითქოს აღდგომის მესამე დღეს იცინა ³. დღეს, დღეობა ლაშარობის შაბათ საღამოს, მორწმუნე ფშავლები და ერწოელები თამარის ხატში არიან ამოსული. პირველად აქ მოსულან, აქ ათევენ ღამეს, სწირავენ ცხვრებს და ქაღებს, სეამენ არაყს და ქეიფობენ. ხვალ კი,

პირად სიბიჭვის ნიში“. როგორც ვსწავდეთ, ხიზანაშვილის დროს თამარის სალოცავის შენობათა კომპლექსი სხვაგვარი ყოფილა, ვიდრე ამჟამადაა. ე. წ. სამონასტრო შენობა დღეს აღარ არსებობს; სალოცავი ნიში-კი (ჯვრით, ნიშებით—სახარე და სასანთლე გალავნითურთ), როგორც აღვნიშნე, კატევერის გორაკზეა გაშენებული და არა ქვევით, შარაგზის პირად.

გარდა ამისა ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ აეტორი არას ამბობს კატევეში ლაშარის ნიშების არსებობაზე. ხიზანაშვილი ნაშრომიდან ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება თითქოს მის დროს (წარსული საუკუნის ოთხმოციან წლებში) ლაშარის ხატი კატევეში არ არსებობდა. იხ. ნ. ხიზანაშვილი (ურბნელი). ჩემის რეუელიდგან, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. II, 1940 წ., გვ. 96. 97 და შემდ.

¹ შდრ. ნ. ხიზანაშვილი, დასახელ. ნაშრომი, გვ. 95—101.

² ვაჯ-აფ შაველა, ლაშარობა, ეთნოგრაფიული წერილები გ. კიქოძის წინასიტყვაობით და რედაქციით, ტფ. 1937 წ., გვ. 142.

³ ნ. ხიზანაშვილი, დასახელ. ნაშრომი, გვ. 100.

კვირას, ნაშუადღევს გადავლენ ლაშარში, სადაც მლოცველთა უმრავლესობა საღამომდე დარჩება და შემდგომ დაიშლებიან.

საყურადღებოა, რომ დღეობაზე არც ერთი ხევისური არ მოსულა მიუხედავად იმისა, რომ ისინი სულ მახლობლად, არტნის ხეობის სოფლებში: ბაჩალსა, ბაზხისწყევსა, ხილიანასა და საშუბში, მოსახლეობენ. ფშავლები გვიხსნიან—თამარისა და ლაშარის ხატი ხევისურებს არა სწამთ და ამიტომ ლაშარობაზე არასოდეს არ მოდიანო. მაგრამ ვაჟა-ფშაველა საწინააღმდეგო ცნობას გვაწვდის: ხევისურები საგანგებოდ გადადიოდნენ ლაშარობაზე დასასწრებად არაგვის ფშავეში, სადაც ლაშარის მთავარი ხატია მოთავსებულიო¹. ამასთანავე მოვიგონოთ დღევანდელი ქადაგობა ლაშარის ჯვარში: კახელები ხომ ქადაგად დაცემის დროს ლაშარს „ხევისურო ბიჟოც“ ეძახიან. ხევისურების ლაშარობაზე არდასწრება ყოველ შემთხვევაში ბოლო ხნის ამბავი უნდა იყოს.

მლოცველი ფშავლების სარწმუნოებრივი წარმოდგენები და მათი ხატობა თვალსაჩინოდ განსხვავდება კახელ მლოცველთა სარწმუნოებრივი წარმოდგენებისა და ხატობისაგან კატევეში. ერთი მხრივ, ჩვენ თვალწინ ისახება მიტკლის თეთრ სამოსში გახვეული, თავზე თეთრი ან წითელი თავშუბლითა და წელზე, მხრებზე და ყელზე თეთრივე ნაქრებით ან ფერადი ლენტებით „შემკული“ კახელები, რომლებიც საკუთარ ჩარდახიან ურმებს ოთხი დღე-ღამის განმავლობაში მეტწილად ფეხდაფეხ ფეხშიშველნი მისდევენ. მეორე მხრივ, ჩვენ ვხედავთ თავით ფეხამდე საუკეთესო ტანსაცმელში გამოწყობილ ფშავლებს, რომლებიც კრელი ხალიჩის ასალითა და ხურჯინით დამშვენებულ ცხენებზე შემსხდარან, წინ შესაწირავი ჰქვდილა წაუგდიათ და თავმომწონედ კატევისაკენ მიეშურებიან.

ცრუმორწმუნე კახელი თავს იმართლებს—ჩემი მამა-პაპა არტნის ხეობიდან კახეთში გადასახლებულა, აქაური ხატი ამიტომ მამიზნეებს და ჩემგან სამსახურს მოითხოვს, თორემ ასე რომ არ იყოს აქ რა წამოძიყვანდაო. ფშაველი კი ეშმაკური ღიმილით და უდარდელად გვეუბნება—თქვენ თვეობით „დაჩაზე“ მიდიხართ ხოლმე, მე კი ჩემ თავს ორი დღით „ოტპუსკი“ მივეცი და კატევეში საქეიფოდ წამოვედიო.

რელიგიური ფანატიზმით შეპყრობილი კახელი მლოცველები მოკლე ხნით გაშლილ სუფრებს უსიცოცხლოდ უსხედან, საკმელ-სასმელს უხალისოდ შეექცევიან, ხატის სახელით ფანდურზე უკრავენ, ლეკურს უვლიან, მხოლოდდამხოლოდ ხატის საგალობელს მღერიან და ისიც სასოწარკვეთილების მომენტში, როდესაც ქადაგად დაცემულს, მათი რწმენით, ანგელოზებისაგან საფრთხე მოელის. ფშავლებს კი სუფრები აუღებლად წინ უფენიათ, ერთი მეორეს პატივობენ და უმასპინძლდებიან, თავშეუკავებლად სვამენ, ჰამენ, თვრებიან, უკრავენ გარმონზე და მხიარულობენ.

ამავე დროს მორწმუნე ფშავლები რელიგიურ წესებსაც ასრულებენ. კატეურჯის გორაკზე, „თამარის საბრძანებლის“ მახლობლად, მხოლოდ ჰევისბერები, დასტურები და მათი ჯალაბობაა დაბანაკებული. მლოცველები კი ქვევით, კატევის ხეივანში დაბინავებულან. მლოცველი ოჯახის წარმომადგენელი ერეკება გორაკზე თავის შესაწირავ ცხვარს, ამოაქვს საზედაშე არაყი და ქაღები,

¹ ვაჟა-ფშაველა, იქვე.

ყოველივე ამას დასტურებს გადასცემს და თვითონ გალაენის წინ ქუდმოხდილი გაჩერდება. დასტურები ქედილას გვეისბერს წაუგდებენ და ისიც სხაპასუხით ამბობს „სადიდებელსა“ და „ხუცობას“ და მსხვერპლს შუბლზე ანთებული სანთლით ბალანს შეუტრუსავს. ამის შემდგომ იგივე დასტურები (ორი კაცი) ქედილას ფეხებს გაუკრავენ და მიწაზე წააქევენ. გვეისბერი მარცხენა ხელით კისერს გადაუწვეს, მარჯვენაში დანას მოიმარჯვეს, მსხვერპლს ყელში გამოუსვამს და თავს წააგდებინებს. „გწყალობდეს, გწყალობდეს“, დიძახებენ ამ დროს დასტურები, დაკლულ ცხვარს განზე წაათრევენ და გაატყავებენ. უკანასკნელის თავი და შიგნეული გალაენის წინ რჩება და უამრავი ცხვრის თავებისა და შიგნეულის სუნი საკმაოდ დიდ მანძილზე არემარეს ეფინება. გვეისბერების ნაცვლად ქადების „დაკვლას“ აწარმოებენ დასტურები, რომელთა რიცხვი ტატვეში რამდენიმეა. ქადებს სასანთლე-ნიშის თაროზე ან მის მახლობლად „ჰკლავენ“. დასტური წაიბუტბუტებს „მოსაკსენებელს“, ქადას ჯვარედინად დანას დაუსვამს და ოთხ ნაწილად გასკრის. მამაპაპური წესის თანახმად, ცხვრის ბეკი ან კანკი და ქადის მეოთხედი ხატიონსა რჩება. უხვი შემწირველი ქადის დანარჩენ ნაწილსაც იქვე ხელზე ჩამოარიგებს, საზედაშე არაყით სავესე ბოთლს თავს წაუქევეს, ისედაც შეზარხოშებულ გვეისბერებსა და დასტურებს ჭიქით არაყს მიართმევს და, როდესაც ბოთლი გამოიცილება, გატყავებული საკლავითურთ ისევ ხეივანს უბრუნდება. ხატის გალაენთან მისვლა მხოლოდ იმ მანდილოსნებს შეუძლიათ, რომელთაც თვიური აღარ გააჩნიათ. დანარჩენი ქალები, რომლებსაც ხატში შესაწირავი მიაქვთ, გალაენის მოწორებით გაჩერდებიან ხოლმე.

ხატის მსახურთა შორის გამოირჩევა ზემოარტენელი გვეისბერი გაბრიელა. მას ყასაბივით წელზე თეთრი წინსაფარი გაუკრავს, ხელში ბასრი დანა მოუმარჯვებია და თავის ფუნქციებს გასაოცარი ოსტატობითა და სისწრაფით ასრულებს. გაბრიელა ყველაზე ვრცელ „სადიდებელსა“ და „ხუცობას“ ამბობს და ცხვარს ერთი მარჯვე დაკვრით თავს აგდებინებს. სიტყვის თავისებური ოსტატი და ნამდვილი ორატორია ღრმად მოხუცებული გვეისბერი სოფლიონიდან, მაგრამ მას ხატის მსახურთა შორის რატომღაც ავტორიტეტი არა აქვს. აღსანიშნავია აგრეთვე ქუმხვეელი დიმიტრი კ—შვილი, მეტად უმწყო გვეისბერი. დანარჩენ ხატიონთაგან ჩვენი ყურადღება მიიპყრეს მორცხვმა, სიტყვაძვირმა და მეტად მორწმუნე მედროშემ და დასტურმა პავლემ. უკანასკნელის ცნობით, მას სამი კლასის ცოდნა აქვს, პირველი იმპერიალისტური ომის დროს ტყვედ იყო გერმანიაში და ნავალია რუსეთის მრავალ ქალაქში. სამი წლის განმავლობაში პავლე გიჟად ყოფილა—თამარ დედუფალმა დამამიზეზა, მაგრამ მას შემდეგ რაც მისი დასტური ვაგხდი გონზე მოვედიო.

შეზარხოშებული ხატიონნი თავისუფალ დროს ჩვენთან საუბარში ატარებენ. საუბრის საგანი ხატების ძლიერება და მათი ბრძოლის აშკარება. ამ ნაწყვეტ-ნაწყვეტი ამბების შევსება და მათი საბოლოოდ ფიქსაცია ხვალისათვის გადავდევო, რადგან წვიმამ უხშირა, თავშესაფარი კი არსად ჩანს და ასეთ პირობებში წერა შეუძლებელია. დაღამდა კიდეც. გადავწყვიტეთ ექსპედიციის ბაზაში დაბრუნება და ხვალ დილით კვლავ ტატვეში მოსვლა. გამოვეთხოვეთ თამარის ხატიონთ,

შევსხედით ცხენებზე და ზემო-არტისაიკენ მიმავალ გზას დავადექით. კარგა ხანს თან გვდევდა ჯატკევის ლამისმთევლთა მხიარული ქრიაშული, მუსიკის ხმა, ცხვრების ბლავილი, ცხენების კიხვინი და... ნახულითა და განცდილით გამოწვეული ფიქრები.

ხატობისა და საზოგადოდ რელიგიის უარყოფითი ზეგავლენა ხალხის ყოფა-ცხოვრებაზე თავისთავად ცხადია. მაგრამ ეს ზეგავლენა ბარელებსა და მთიელებში (კახელებსა და ფშავლებში) აქ, ჯატკევის ლაშარობაზე, სხვადასხვა სახითაა წარმოდგენილი.

დღეობაზე მოსულ კახელებს თეთრი გიორგი, ალავერდი, ნეკრესი, ძელი ქეშმარიტი და სხვა სალოცავები, მათ შორის „ხევისურთ ბიჭი ლაშარიც“—კი წარმოდგენილი ჰყავთ ძლიერ და მრისხანე ხატებად, რომლებსაც ისინი „დაუქერიათ“ და თავის მონებად გაუხდით. ფშავლების მორწმუნე ნაწილიც ქედს იხ-

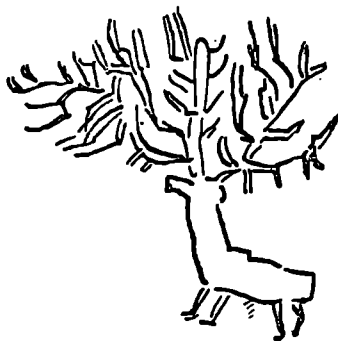
რის ხატების ძლიერების წინაშე, მაგრამ ისინი თავის თავს ხატების „ყმებად“ სთვლიან და არა მონებად. მათი ხატები, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს დანარჩენი მთიელებისა, „გმირული“ ბუნებით არიან დაჯილდოებული; ამ ხატების უმრავლესობა ავ სულეებსა და ავ ძალებს ებრძვის.

„ეეი, ეეი, ტანჯულოო, ტანჯულოო“ თითქმის განუწყვეტელი ისმობდა ლაშარში კახელი ქადაგ-დაქერილების გულშემზარავი ყვირილი. შეადარეთ ამას თამარის ხატში სოფლიონელი გვეისბერის მიერ დარბაისლურად ნათქვამი სიტყვები: „პირქუში ოქრომკედელია, კვირია კიდევ სხვა არის, სხვა ხატია. კოპალეზე თუ მკითხავთ, კოპალე გმირია, ის კერპებსა და დევებს ებრძოდა. კოპალე, ჩემო ბატონო, ისეთი გმირია, როგორებიც იყვნენ ყარაამანი, ამირანი, უსუფი და ბადრი. საქართველოსი რა მოგახსენოთ და საფშავლოში კი—თიანეთთან, ვერკველის უკან, ყვარას თავზე, ბაჩალის ფერდებში და სხვა ადგილებში—ყველგან დევთ-

ნასოფლარებია. ეს დევები სულ კოპალეს უბოცია. ემანდ ყვარას თავზე რომ დიდი მთა მოჩანს, იმას ქუდიელს ეძახიან. იმ მთის წვერზე კოპალე ასულა, იქიდან დაუნახავს ქუდიელის ფერდებიდან კვეში მიმავალი ბელელა მღევ-კერპი, ორკაპა ისარი უსვრია მისთვის და მოუკლავს. ამაზეა ნათქვამი:

„ქუდიელ ზევით ნასროლი,
სისხლის წყალ გამოდიოდო“.

სად არ უვლია კოპალას, რა გმირობა არ ჩაუდენია! აბა, კაცო, ამას ვინ მოსთელის“...

16 ივლისი. ლაშარობის კვირა დღეა. დილიდანვე თამარის ხატის კარზე მლოცველები ცხერებს მიერეკებიან და ქაღები, საზედაზე არაყი და სანთელი მიაქვთ. ჭატკევის ხეივანში და ჭატკეურჯის გორაკზე გუშინდელზე კიდევ უფრო მეტი სმა, ქეიფი, მხიარულება სუფევს და მეტი მთვრალი ხალხი ირევა. აქეთ-იქიდან ხშირად ისმის წამოძახილები: „გაუმარჯოს ღელეს აქიმ-ღელუფალს“, „გაუმარჯოს დიდ ჯელმწიფე თამარს!“.

მორწმუნე ფშაველთა წარმოდგენით, „თამარ, ღელეს აქიმ-ღელუფალი“ მკურნალია. როდესაც ფშაველი ავად გახდება მფარველობასა და შველას თამარისაგან მოელის, მას მიმართავენ ლოცვა-ვედრებითა და შესაწირავებით. მაშინაც კი, როდესაც ის ქალაქის აქიმის მიერ გამოწერილ წამალსა სვამს, თამარის სახელს ახსენებს—წამალი შემარგო, თან ვერცხლის აბაზიანს თავზე შემოივლებს და თამარის სახელზე შეინახავს. ამას „წამლის საცსარი“ ეწოდება. წლის განმავლობაში დაგროვილ წამლის საცსარს თამარის ღლეობაზე ხატში წაიღებენ და იქ შესწირავენ. თამარს განსაკუთრებით ადამიანის გაგიყებას და ჭკუაზე გადამცდარის მოკვეიანებას მიაწერენ. მოხუცი კვეისბერების თქმით, თამარ ღელუფლის მთავარი შესაწირავეი ძველად ძროხა იყო.

ამავე დროს ხალხში გავრცელებულია თამარ მეფის შესახები ნახევრად ისტორიული და ნახევრად ლეგენდარული ცნობები.

„ბრძანებდაო თამარ ქალი,
მამის სანეთო დამზადებული“,

შემოსძახა ფანდურზე ფშაველმა და ამას შემდეგი ამბები მოაყოლა. თამარი მღი-
დარი კელმწიფე ყოფილა. იმ დროს საქართველოს ბევრი მტერი ჰყოლია, მურგვ-
ლიე ურჯულო ყოფილა შემოკეული.

თამარ ნეფე სულ ეკლესიებს აშენებდა თურმე. ის იმდენი წმინდანი ყო-
ფილა, რომ ზღვებზე ანაფორა დაუგავ და ისე დავალა ზღვაზე და ჰაერში. მა-
შინ თამარს ზღვაში სამანად ისარ ჩაუგავ და ხმელეთი ჩვენკე დაუგდიაო.

თამარისა და ლაშარის ნათესაური დამოკიდებულების შესახებ ორი ვერ-
სია არსებობს. ერთი ვერსიით, რომელიც ისტორიულ ცნობებს უნდა ეყარე-
ბოდეს და ნაწილობრივ ხევესურულ ვარიანტს უდგება, თამარი და ლაშარი ანუ
ლაშა გიორგი დედა-შვილი იყო. მეორე ვერსიით კი ისინი და-ძმა თუ დამო-
ბილები ყოფილან.

ლაშარი წმინდა გიორგის მთავარი ხატის ადგილის სახელია არაგვის
ფშავეში. ამიტომ წმინდა გიორგი ლაშარობით მოიქცენიებო. წმინდა გიორგი
ლაშარისა თამარ ნეფის დროსა ცხოვრობდა და ის სულ ურჯულოებზე ლაშ-
ქრობდა, ქისტსა, ლექსა და სხვა მტრებსა სტეხდაო. ამისათვის საფშაველო იმე-
დოვანი იყო საქართველოზე.

ლაშარის გიორგის ლურჯა ცხენი ჰყოლია. ამ ცხენს მხრებზე მტრედივით
ფრთები სხმი და გიორგის თავისი ლურჯათი ხშირად ჰაერში უფრენია. ურ-
ჯულოებთან ლაშქრობის დროს კი ის ამ ცხენზე შეჯდებოდა ხოლმე და ლაშ-
ქარს წინ მიუძღოდა. ამეებს თურმე მარტო წმინდა კაცები ხედავდნენო.

საფშაველოსაც მაშინ თურმე ბევრი მტერი ჰყოლია. მათ შორის სახელ-
განთქმული ყოფილა ქისტების წინამძღოლი თილისძე¹. ერთხელ თურმე ის
ქურდულად მისულა ლაშარის ჯვარში სალოცავად. ამაზე ლექსად არის ნათქვამი:

ლაშარს მოიდა თილისძე,
გულდიდა დაჯდა ჯარია.
შამეხვიენეს ფშაველები,
როგორც ბატონსა ყმანია.
— შენ აქ არ მოგველოდა,
დიდი ჰქენ ცოდვა-ბრალია,
დასწვი, დასდავე ჯოშარა,
ცასა სწევდებოდა ალია,
გასწყვიტე დიაც-ყმაწვილი,
კალოდ გაჰლეწე მკვდარია.
— დადევით ფშაველი შვილებო
თუ გწამს ლაშარის ჯვარია.
სახვეწრად მამიყვანია
თეთრი ქორაი ჯარია.

¹ გადმოცემის ეს ვარიანტი წარსული საუკუნის ოთხმოციან წლებში ფიქსირებულთან
შედარებით განსხვავებულია. უკანასკნელის მიხედვით თილისძე თუშების წინამძღოლი იყო
და არა ქისტებისა. იმ ხანად თუშები ფშაველებს ებრძოდნენ და დაამარცხეს კიდევც. მოყვა-
ნილი ლექსიც ლიტერატურაში ცნობილი ლექსის ოდნავ შეცვლილსა და შევსებულ ვარიანტს
წარმოადგენს. იხ. ვ ა ქ ა-ფ შ ა ვ ე ლ ა, დასახ. ნაშრომი გვ. 144—147; ნ. ხ ი ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, კიდევ
ლაშარობაზედ, დასახელ. ნაშრომი, გვ. 105.

ვის უფრო ქებდეს თოფები,
ვის უფრო კრიდეს კმალია
ეგ მაშინ გავარიგოდეთ
როცა გამოვლენ მთანია...
უბისთავს დანათლებიან
თილისძის ცხენის ნალნია!

ნაშუადღევის 1 საათია. ხალხი სუფრების ალაგებას იწყებს და ლაშარში წასასვლელად ემზადება. თამარის ხატის კარის წინ ერთხელ კიდევ გვესმის ნაგვიანევად მოყვანილ შესაწირ ცხვარზე, სანთელზე და ქადებზე ტვეისბერის „ქ ს ე ნ ე ბ ა“:

„ღიდებთა და გამარჯვებითა ესენება თქვენ სახელსა! კმელზეთ, კორციელთანა ნუმც ჩამოგვეყრებიან შენ[ი] დაარსებულნი. წმინდა ანგელოზები ევ შენი მოწაფენია, სახელით გამარჯვებული თამარი დედუფალია. სახელით გამარჯვებული წმინდა გიორგი ლაშარის ჯვარია. რასაც მე თქვენ დიდებ-ქსენებას გაკლებდეთ, თქვენ თქვენს წყალობას ნუ დააკლებთ თქვენ ყმათა. თუ რამე ეხედვებოდეს ქუდოსან-მანდილოსნისთვისა, კაცისა და საქონისთვისა სასჯელი, საზიანო, საზარალო საქმე—თქვენავ გადაუფარეთ, წმინდაანებო ანგელოზებო; გადაუქარგეთ, გადააცილეთ, გაღეციეთ თქვენსა უწამებელსა, უყვარებელსა და გამგომობარესა.

რაც მე თქვენ, წმინდა ანგელოზებო, დიდებ-ქსენებას გაკლებდეთ—თქვენ ერთგულთ ყმათ წყალობას ნუ დააკლებთ, წყალობა ღმერთსაც, კვირაესაც გამოუთხოვეთ, თავადაც თავის წყალობით დაეხმარებით, წმინდა ანგელოზებო.

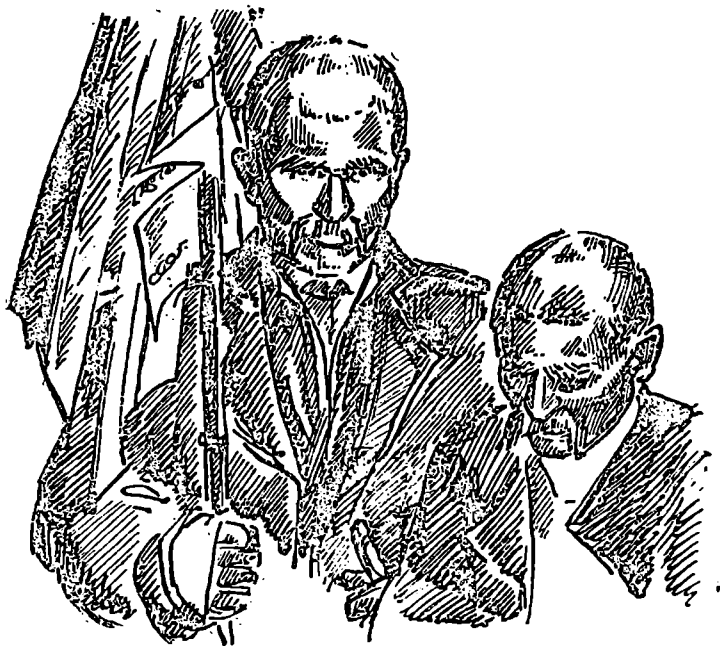
კვირა ცხოველო, ღვთის კარზე მდგომელო, პასუხის შემტანელო, წყალობის გამამტანელო, გამაუწერე უფალთანითა საკეთილო, სამშვიდობო ფურცელი და წყალობა.

ღირსად მიიღე, ღირსეულადა მოქსენებული სანთელ-კელაპტარი, შემოწირული მა ცხოვარი, ე დაქვერეთილი სეფე, დადგმული ბარძიმი! ღირსად მიიღეთ, სამეშელოდ, სამწყალობნოდა ამ შამამწირველთა პირთათვის“.

„გაუმარჯოს, გაუმარჯოს“, დაიძახეს დასტურებმა და ტვეისბერს წინ ცხვარი წაუქციეს დასაკლავად...

გავიდა ცოტა ხანი. დასტური პავლე საზარესაყენ გაეშურა და შვიდჯერ ზარს ჩამოჰკრა. ზარის ხმის გაკონებაზე ხატის კარის წინ შეჯგუფდნენ ხატის მსახურნი და „ფერჯისული“ დააბეს. მეორედ დაირეკა ზარი. ფერჯისულის საგალობელი შესწყვიტეს და საზარედან მედროშემ დროშა „გამოაბრძანა“. დროშას წინ ტვეისბერი დიმიტრი მოუძღვება. ხატის კართან დროშა შეაჩერეს და ტვეისბერმა მლოცველები დაამწყალობა. დამწყალობების ტექსტი მეტად მოკლე და ნაწილობრივ უჩვეულო შინაარსისა იყო. ტვეისბერი დიმიტრი მეტად ღელავდა, მას ხმა უკანკალებდა და წარა-მარა ერთსადამივე სიტყვებს იმეორებდა.

დამწყალობების შემდეგ ხატიონნი ლაშარისაკენ დაიძრნენ. წინ ტვეისბერი გაბრიელა მიუძღვით, რომელსაც შორი-ახლო მისი დასტური მისდევს სატვეისბრო შემოსავლით დატვირთული ცხენით. გაბრიელას უკან მედროშე დროშას

„მიაბრძანებს“, უკანასკნელს ხატის მსახურნი მისდევენ და, ბოლოს, მიჰყვებიან მლოცველები თავისი ჯალაბობით, ცხენებით და ბარგით. ზოგ მლოცველს თან შიჰყავს ცოცხალი ცხვარი ლაშარში დასაკლავად.

ხატის მსახურნი დროშას უკან მწკრივად გაწყობილნი მისდევენ და თან შემდეგი შინაარსის „ფერკისულს“ გალობენ:

„პირველად ღმერთი ვაჰსენოთ,
 ეგ უფრო დიდებულია.
 მემრ თამარ ნეფე ვაჰსენოთ,
 ეგ ღმერთთან წილდებულია.
 ლაშარის ჯვარიც ვაჰსენოთ,
 ეგ ყმაზე თავდებულია.

ბრძანებდა დამბადებელი:
 —მე დავდგი მიწა მყარია,
 ზედ გადაეხურე ზეცადა
 სინა, კიქა და რვალია;
 შიგ გაეაცინე მზე, მთვარე
 მავალი დღე და ღამეა;

მურგვალთ მოვარტყი სამი ზღვა
თეთრი, წითელი. შავია;
შიგ გაჟვინენ ღუნია
რჯულად ათასი გვარია.

ბრძანებდა მამა უფალი:
—თამარ განეფდეს ქალია,
დაიგდოს მამის საცელო,
შაირტყას მამის ვმალაია.

სახელით გამარჯვებული
თამარი დედუფალია!
ზღვასა გადაჰკრა ჩიქილა,
გადააქანა ზღვანია;
შუა ზღვას ჩაღვა სამანი,
სამანი, რკინის სარია,
ვმელეთი ჩვენე დიგილო,
—ღმერთო, მიპრავლე ყმანია!
ქრისტიანთ სალოცავადა
თვითო[ნ] ვმელგორზე ბრძანია.

პირდაპირ უღვა გორზედა
ლალი ლაშარის ჯვარია.
მიეშველების საყმრთა,
არ იყოს მისთვის ხანია
ნახანის გაემართება,
კოტორ გაჰყვება ნისლისა.

გაიგო ლაშარის ჯვარმა
ქისტეთს გაბევრდა ცხვარია,
გადაიკიდა მათრახი,
წელზე შაირტყა ვმალაია,
შაჰკაზმა თავის ლურჯაი,
ზედ თითონ შაჯდა ჩქარია,
შამაუარა საყმოსა,
ცხენ მოდის როგორც ქარია.

დალალდნენ ფშავლი შვილები,
იყრება მძიმე ჯარია,
შამოვდენ ლაშარის გორზედა
ქვეითნი, ცხენოსანნია.
წრავალთ ეკიდნა მვარზედა
სამკლავე, საფუტარია;
ყველას თან ეღვა საგზაო,
საჩქაროდ ნადულარია.

ხუცობდა ბერი ლუჯუმი.
 კმატკბილად მაუბარია.
 ჯერ თამარ ნეფე ავსენა,
 მემრ ლაშარისა ჯვარია,
 მემრე მკვდრებს უთხრა შანდობა,
 ვინც ველზე დარჩა მკვდარია.
 ჩამააყოლეს თასები,
 თამარის ნაჩუქარია!
 მიდიან დაჩქარებითა.
 საქმეა საწუთარია,
 წერჩევიან თარეშნი,
 ღმერთო, დასწერე ჯვარია!
 ცის ქუხილ გეგონებოდათ
 ცხენების ფეწის ჩქამია,
 გამაუძღვება ღროშაი,
 უერიალებდა ზარია.
 ჩაგროვდნენ მამსტის კალასა,
 არ სწედება წვიმის ცვარია.
 თოფი ძიუნას დაგვიკრეს,
 ოთხზე დაბრუნდა წარია!-

კალაზე მიმავალი პროცესია, ლაშარის ღელეზე რომ გადავიდა, შთისაკენ მიიქცა და ფერდობს აპყვა. ჳევისბერი გაბრიელა დაწინაურდა, შევიდა ლაშარის გალავანში, საზარეზე ახტა და ჳარის რეკა დაიწყო. დროშის წინამძღოლობით და „ფერკისულის“ გალობით პროცესიამ ლაშარის გალავანს სამჯერ წაღმა გარს შემოუარა და ხატის კარის წინ გაჩერდა. ამ მომენტამდე გაბრიელა განუწყვეტლივ ჳარს რეკდა. ხატის კართან მომღერლები „ფერკისულის“ გალობას განაგრძობდნენ. ისინი ნახევარწრედ იყვნენ გაჩერებული, პირით ხატისაკენ. მათ პირდაპირ, ხატის კარზე მედროშე დროშით იდგა, ხოლო შუაში დასტური პავლე მოექცა არაყით სავსე ლიტრიითა და ჳიქით ხელში. ის მღეროდა და თან მომღერლებს პირში არაყს ასხამდა. „ფერკისულის“ დამთავრებისას ყველამ ერთნმად შესძახა „ვაშა, ვაშა“. მედროშემ დროშა საზარეზე „ააბრძანა“ და შიგნიდან სვეტზე დააყუდა. მლოცველნი ხეების ჩრდილში დაბანაკდნენ, კელავ სუფრები გაშალეს და სმასა და მზიარულებას მიეცნენ. არაყის შესმას წინ უძღვის სიტყვები: „გავიმარჯოს ჩენო ლაშარის ჳვარო, პირველი შენ იყო და მეც სხეებით“.

დასტურმა პავლემ დაზარალებული ჳევისბერი განზე გაიყვანა, რალაც წასაჩურქულა და დაამშვიდა.

დროშა, რომლითაც ხატიონნი პროცესიას წინ მოუძღოდნენ, სახელდახელოდ გააკეთეს თამარის ხატიდან ლაშარში წამოსვლის წინ. თამარისადმი.

შეწირული ფერადი (თეთრი, ყვითელი, წითელი და ერთი შავი) „საკადრისები“, რომლებიც თამარის ხატის გალავანში ხეების ტოტებზე ეკიდა, ჩამოხსნეს, დროშის ტარზე ააბეს, შემდეგ ტარს ზემოდან პატარა ზარი ჩამოჰკიდეს და თავზე ოქროსფრად მოელვარე ლითონის ჯვარი დაამაგრეს. ასე გაჩნდა ლაშარობაზე ხატის დროშა.

კახელებისაგან კი გუშინდლის შემდგომ ლაშარს სხვაგვარი შესაწირავი შემატებია. ლაშარის „წმინდა“ ხეზე, გალავნის შიგნით, დარკოს თეთრი ზედატანი და ყვითლით დაფოთილი წითელი კაბა ჩამოკიდებული.

დღეს ჩვენ ექსპედიციას კახელები უკეთ შეხვდნენ, როგორც ძველ ნაცნობებს. ხატის საგალობლის „ნანა და ნანას“ შინაარსის თავისებურობის დადგენის მიზნით ჩვეიწერე „ბატონების ნანას“ კახური ვარიანტი, რომელაც სოფელ შილდას მცხოვრებმა თავლო ქუნაშვილმა მოგვითხრო კახელი მანდილოსნების თანადასწრებით.

ბატონების ნანა

იავ ნანა, ვარდო ნანა,
 ვარდო ნანინაო.
 აქ ბატონები მობრძანდნენ,
 იავ ნანინაო.
 შვიდი ჯამი მარგალიტი,
 ვარდო ნანინაო,
 შვიდ სოფელს გადავაფინეთ,
 იავ ნანინაო.
 იგრე შაველით ეზოში,
 ვარდო ნანინაო,
 ძალი არ შევაყფევით,
 იავ ნანინაო.
 იგრე გავალეთ კარები,
 ვარდო ნანინაო,
 კარი არ დავაქრიალეთ,
 იავ ნანინაო.
 იგრე აეხადეთ საბანი,
 ვარდო ნანინაო,
 ძილი არ შაურხიევით,
 იავ ნანინაო.
 იავ ნანა, ვარდო ნანა,
 იავ ნანინაო.
 ეს აკვანი ანწლისაო,
 იავ ნანინაო,
 შიგ იწოლეღა ცხრა წლისაო,
 იავ ნანინაო.
 იადონის შარანშია,
 იავ ნანინაო,
 ღვინო დგება ლალი ფრისა,
 იავ ნანინაო.

შიგ ალვი ხე ამოსულა,
 იავ ნანინაო,
 ნორჩია და ფრთებსა შლისა,
 იავ ნანინაო.
 ზედ ბულბული შემომჯდარა,
 იავ ნანინაო,
 უსტვენს თავისებურათა,
 იავ ნანინაო.
 მოუღბინეთ ჩვენს ავადმყოფს,
 იავ ნანინაო.
 როგორც მშვიდობით მობრძანდით,
 იავ ნანინაო,
 იგრე მშვიდობით წაბრძანდით,
 იავ ნანინაო.
 იავ ნანა, ვარდო ნანა,
 იავ ნანინაო.

სალამო ხანმა მოატანა და ჩვენ სოფელ ბაჩალში წასასვლელად გავემზადენით.

ლაშარიდან ბაჩლისკენ მიმავლებმა შევნიშნეთ ყორით ნაგები პატარა ოთხკუთხი ფორმის ნიში, რომელიც, როგორც შემდეგში გაირკვა, აქაური ხეესურების სალოცავი „პირქუში“ ყოფილა. ეს ნიში მოთავსებულია მდინარე იორის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე გორაკზე იმ ადგილას, სადაც იორს ბაჩლისკენი ერთის. აქედან აღმოსავლეთით, მდინარე იორის გასწვრივ, ფშავლების დიდი სოფელი ყვარა მდებარეობს; ხოლო ჩრდილოეთის მიმართულებით დაყვება ვიწრო საცალფეხო ბილიკი, რომელსაც ბაჩლის ხეობაში გადაეყვართ. ამ ხეობის სოფლებიდან პირველად გვხვდება ბაჩალი. იგი მთის კალთაზე გაშენებული პატარა სოფელია, სულ ოთხი მოსახლის შემცველი. ამათგან სამი მოსახლე ხეესურია და ერთი ფშაველი. ამ ათიოდე წლის წინათ ბაჩალი მხოლოდ ფშაველებსა სჭერიათ. ისინი აყრილან და ერწოსა და კახეთში გადასახლებულან. მათი ადგილ-მამული და საცხოვრებელი ბინები კი ბარისაჯოდან, ლულიდან და ბაქალიგოდან მოსულ ხეესურებს დაუქერიათ. ფშაველების გარდა აქაური ხეესურებიც მთიდან ბარისაკენ მოძრაობენ. ყოველ შემთხვევაში ერთ ბაჩლელ მოსახლეს უკვე მიუტოვებია თავისი შედარებით ახალი საცხოვრებელი ადგილი და ბარში ჩასულა. დანარჩენი ხეესურებიც აქაურ ადგილ-მამულს სწუნობენ და ბარისაკენ იყურებიან.

17 ივლისი. ვიყავით სოფელ კორსავეში. გაზომილ, ჩახატულ და ფოტოგრაფიულად გადაღებულ იქნა ფშაური სამეურნეო იარაღები და სახლისა და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსები.

სოფელი
ზემო
არტანი

გიორგი ვა
კთარას ძე
პაპიაშვილი
ვარდაიცი
1897წ

ძევი
ხასათლა
სამიუე ზედა
დასა დასა
ქვემო სხვა ჩაიხიოსა
მეცნილი

18 ივლისი. სოფ. ზემო-არტანი. დავათვალიერეთ „სასვევით გორა“, რომელიც სოფელს ჩრდილოეთიდან აკრავს. სასვევით გორის წვერზე რაღაც ნაგებობის ნანგრევია. ადგილობრივ მოსახლეობას იგი ხატის ნანგრევად მიაჩნია. მის გარშემო ქვაყუთის ტიპის სამარხები ჩნდება, რომლებსაც ფშაელები ძველ „აკლდამებს“ უწოდებენ.

ამავე მთის ზურგზე, აღმოსავლეთის მხარეს, ზემო-არტანის მიტოვებული სასაფლაოა საყურადღებო ფორმისა და მხატვრობის საფლავის ქვებით. ასეთია,

ზაგალითად, მამის იმედისძე ვასილის საფლავი. მიწის ზედაპირზე გრძელი ოთხკუთხე მოყვანილობის ყორის ნაგებობა, რომელსაც ზემოდან წარწერიანი გათლილი ქვა ადევს და თავთან ყორითე ნაგები პატარა სასანთლე-ნიში აქვს დადგმული. გათლილი ქვის სიგრძე 120 cm, სიგანე 40 cm, სიმაღლე 20 cm, ხოლო ყორითურთ საფლავის ძეგლის სიგრძე 60 cm, ნიშის სიმაღლე 19 cm, სიგანე 13 cm, სიღრმე 25 cm უდრის. თავთან ქვის კუთხეები მოკვეთილია ცერად და ზემო პირის კიდურებზე ამოღარული ზოლი მიყვება. თავთან ჯვარია ამოკვეთილი და ჯვარის ქვემოთ ჩაჭრილია შემდეგი შინაარსის წარწერა:

- 1 ესე საფლავ ქეშ განთ მამის იმედისძე
- 2 ვასილ ლეკთაგან მოკლული მზისაგან
- 3 გაუმადლარი თვალი დამრჩა წუთისოფელზედ,
- 4 მხილველნო შენდობა ბრძანეთ წელსა ჩყაბ.

თიანეთის რაიონის საფლავის ქვების ჩვეულებრივი. მხატვრობისაგან განსხვავდება გიორგი ქავთარასძე პოპიაშვილის ძეგლის მხატვრობაც. ძეგლის ზედაპირის ნახევარზე მიცვალბულის ბიუსტია ამოკვეთილი და დანარჩენ არეზე მოთავსებულია წარწერა, რომელიც მიცვალბულის სახელს, მამის სახელს, გვარს და გარდაცვალების თარიღს (1897 წ.) აღნიშნავს.

მიტოვებული სასაფლაოს მახლობლად, ჩრდილოეთის მიმართულებით, მთის კალთაზე დგას სალოცავი ნიში, რომელსაც „კიკიკურის ხატი“ ეწოდება.

კიკიკურის ხატიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით აღმართულ გორაკზე დგას „თაგვა თალლაურას“ ციხე და მის ქვემოთ, მთის დავაკებაზე დაბურული ტყე მოჩანს, რომელსაც „იფნიანთ ჯვარის“ ტყე ეწოდება, ხოლო „იფნიანთ ჯვარი“ — ჩვეულებრივი ტიპის სასანთლე-ნიში — ტყის შიგნითაა მოთავსებული. ამ ხატის დღეობა აღდგომის ხუთშაბათს მოდის ხოლმეო, გვიხსნის თანაჯგზავრი ფშაველი და თან დასძენს — „აღვილის დედის“ დღეობა კი აღდგომის სამშაბათს იცის. „აღვილის დედას“ ასეთი ლექსი აქვსო:

აღვილის დედა ჩიოდა
—სოფლის უფროსი კედებაო,
ნუ მოჰკლავ. დამბადებელო,
სოფლობა წაგვიხდებაო.

საყურადღებო თქმულება არსებობს ხალხში „თაგვა თალლაურას“ ციხის შესახებ. ეს თქმულება შემდეგი შინაარსისაა:

ყოფილა ერთი თავადი თაგვა თალლაურა, მეტად სასტიკი კაცი. ხალხს თურმე ის ძალიან ეჯავრებოდა.

ერთ დღეს თაგვა თალლაურა (ანუ თალლაური) მოყვრებთან წასულა. შინ ცოლი დაუტოვებია, ჩარგალელი ქალი, რომლისთვისაც დაუმარებია — ციხის კარი არავის გაუღოო. ციხე თურმე შიგნიდან რკინის ურდულით იკეტებოდა.

ამ დროს ივრის ხეობის ფშაველებს არაგვის ხეობის ფშაველებისაგან მაცნე მოსულიათ — დაგვეხმარეთ, ლეკები დაგვეხსენო. წასულან ივრის ფშაველები, დახმარებინან, ლეკები დაუმარცხებიათ და უკან გაუბრუნებიათ. აქაურებს უთქვამთ არაგვის ფშაველებისათვის — ეხლა თქვენ დაგვეხმარეთ, მრისხანე ბატონი გყავს და ის დაგვამარცხებინეთო. იმათაც დახმარება აღუთქვამთ, თალლაურის ცოლისძმის შვილი წამოუყვანიათ და ივრის ფშაველებს გამოჰყლიან.

თავა თალღაურის ციხის ზემოთ, ციხიდან ერთი კილომეტრის მანძილზე ადგილია, რომელსაც „ნაკოშკარი“ ჰქვია. იმ ადგილზე უწინ კოშკი მდგარა და იქ თალღაურს ცხერის ბინა ჰქონებია. კოშკიდან ციხემდე მილი ყოფილა გაყვანილი. ამ მილით თურმე ცხერის რძე ციხეში მოდენილა და თავგას ყველი შინ უკეთებია.

ფშაველთ ლაშქარი გადმოსულა ივრის ხეობაში და თალღაურას ციხის კარის მახლობლად ჩასაფრებულა. თალღაურას ცოლისძმის შვილი კი ციხის დაკეტულ კარს მისდგომია და დაუძახია:—მამიდავ, კარი გამიღე, შენი ძმის-შვილი ვარო. მამიდას ძმისშვილის ხმა უცენია და კარი გაუღია. გაღებულ კარში ფშაველთ ლაშქარი შეცვივნულა. თავგას ცოლმა რომ ძმისშვილის ღალატი ნახა, დაიძახა თურმე: „ძმისწულ მაუკვდეს მამიდასაო“ და ტყეში გაიქცა. ლაშქარს იჭაურობა აუწიოკებია, ყველაფერი მიუღეწ-მოუღეწია, ციხისათვის ცეცხლი წაუქიდებია და უკან გაბრუნებულა.

ზოდის თურმე თალღაურა თავის მოყვრებიდან სახლში. შორიდან ცეცხლის ალი დაუნახავს და მიმხედარა რაც უბედურება დატყდომია თავზე. გაქუსლა თურმე ცხენი და თან დაიძახა:

„გადააბიჯე ლურჯაო,
არხალს ხარ, განა არტანსა,
რა ფეწებს მიაბაკუნებ

რო ბერი კაცი არგანსა,
ვერა ხედავა, ტიალო,
ცეცხლი ეღება სახლ-კარსა-.

სწრაფად მიჭირლა სახლში და ცხენიდან არ გადმოსულა ისე დაუყვირია ტყი-
დან დაბრუნებული ცოლისათვის — დარჩა-ლა რამე კიდევო? „არაფერი, გარდა
ერთი კონა შვილდ-ისრისაო“, უპასუხია ჩარგალელ ქალს. თავგას მოუტანინებია
ეს შვილდ-ისარი, დაუზურგავს ცხენი და ლაშქარს დასდევნებია. მიეწია თურმე
თავგა ფშავლებს, ბეერი ფშაველი დასქრა, ოცი კაცი მოჰკლა და შემდეგ
დაიძახა:

„შასრულდა ოცი, აღარც ვკოცი,
შაგინდობ, შაბათის ძალო“-ო.

ეს უთქვამს და უკან გაბრუნებულა. გზაში ერთი ნაბდიანი მოხუცი შეხვედრია.
ზოგი ამბობს ეს კაცი კოკლი იყო, ზოგი კი — თავს იკოკლებდაო. „შე ძალო,
შენ რად გამოჰყევ ჩემ სამტროდაო“, დაუყვირია მისთვის თავგას. — წამომიყე-
ნეს ძაღადა, თემობამ გადასწყვიტა და მე რას ლა ვიქმოდ, უნდა წამოესული-
ყო, უპასუხია მოხუცს. „რახან ეგრეთა, უთხრა თურმე თაღლაურამ, არ მოგ-
კლაგო“ და თავის გზაზე წასულა. მოხუცი მინდადაურის გვარისა ყოფილა,
ელიზო მინდადაურის პაპა. მას ნაბდის ქვეშ შვილდ-ისარი ჰქონია დამალული.
შინისკენ მიმავალი თავგა რომ დაინახა თურმე გულმა ველარ გაუძლო, ესროლა
ისარი და მოჰკლა. სიკვდილის წინ თაღლაურას ცოლისათვის ანდერძი დაუტო-
ვებია, ქვაზე დაუწერია:

„შენ დიდი ხანი არ მიგლოო, მალე გათხოვდი, ჩემი ოქრო-ვერცხლი მი-
წაში შეინახე და ზედ მუხის ბოჯოლა¹ დარგეო“. ესლა იმ ადგილს, დასძინა
მთხრობელმა, „დიდმუხას“ ეძახიან, რადგან იქ დიდი მუხა დგას, ძალზე დაბე-
რებული. ხალხი ლაპარაკობს, თავგას ოქრო-ვერცხლი იმ მუხის ძირში არის
დამარხულიო.

¹ მთხრობლის განმარტებით: საწერე ტოტი.

19 ივლისი. სოფ. ზემო-არტანი. 26 წლის პავლე ბურდული შემდეგა შინაარსის „ფერვისულს“ გადმოგვცემს¹:

ვინა თქვა, ენამც გაჰვმება,
ქისტეთს გაბევრდა ცხვარია!
გაიგო ლაშარელამა
წელს შამოირტყა ვმალია,
შეჰკაზმა თავის ლურჯაი,
ოქროს უნაგირ დაადგა,
ყელზე ჩაუდვა ზარია.
შანაუარა საყმოთა,
მძიმე შაყარა ჯარია,
გამაარჩინა თარეში,
ღმერთო, დასწერე ჯვარია.
ნაურაზედა² შამაჩნდა,
არ დასწვდა წვიმის ცვარია,
მეიდანს ღელეს შამოვდენ
ქვეითნი, ცხენოსანნია.
ძიუნა პაპუჩელათი
ბაღლია, უმეცარია.
წინ-წინ მივარდა ბაკზედა,
არვინ უქირა მვარია.
თოფ დაჰკრეს ქისტის შვილებმა,
ოთხზედ შაჰყუდეს ვარია.
ვაჟ თქვენს ძიუნას, ქისტებო,
რო არა მექნას ცალია,
ვერ მოვიბრუნე ყელქრელი,
ვერ გამოვაველე თვალთა,
ჩემი ყელქრელის ტყვიასა
ვერ ვაფქვეინე ძვალთა.
წყემსიც ალასთან მოკვდება,
არ დაანება თავთა,
ცოდვით როგორა ვნახოდენ
აღაის დედა, დანია.
ემაგის მალექსებელი
ალევანში თუშის ქალია.
ქებით გაღექსეთ, ფშავლებო,
არ დამელიენენ ძმანთა.
სალექსოდ გამომიგზავნენ
თითო შიშაქი ცხვარია.

¹ ჩაწერილია ექსპედიციის წევრის ფაფალა გარდაცხადის მიერ.

² მთხრობლის განმარტებით: ადგილია ქისტეთს.

დღეს ქატკევის ლაშარობის მომდევნო ოთხშაბათია. თიანეთიდან ტელეფონით გვატყობინებენ—ხვალ დღეობა „იხინჯობა“ არისო. მაშასადამე ამაღამ სოფელ ებოტას კოპალეს ნიშთან ღამისთევია იქნება.

ნაშუადღევის 3 საათზე რაიონის ცენტრიდან ამოვიდა საპარგო ავტომობილი, რომელიც დავტვირთეთ საქართველოს მუზეუმისათვის შექმნილი კოლექციებით და ჩვენც ზედ მოვთავსდით. ეტოვებთ არტის ხეობას და ქვემო-თიანეთში ვბრუნდებით.

სოფ. ებოტა. ღამისმთევლებს ცუდი ამინდი დაუდგათ—ცა ღრუბლებითაა შეკრული და ცარავს. კოპალეს ნიშის გარშემო შეკრებილან ერწოდან, არტის ხეობიდან და თიანეთის მახლობელ სოფლებიდან მოსული მლოცველები. ხანში შესულ ქალსა და კაცს თავზე თეთრი თავსაფრები ხურავთ. ღამისმთეველნი გრძლად გაშლილ სუფრებს შემოსხდომიან და დროს ქამა-სმასა და საუბარში ატარებენ. ზოგ სუფრასთან დოლსა და გარმონს უკრავენ და ცეკვავენ მხოლოდ კაცები, შეზარხოშებულნი კახური ღვინით, რომელსაც აქვე თელაველი გლეხებისაგან ყიდულობენ. კახელები მოსული არიან ღვინითა და ხილით დატვირთული ურმებით. განმარტობით გაშლილია ე. წ. „კულუხის“ სუფრა. აქ კაცებს გარდა რამდენიმე ქალია, მათ შორის თეთრებში გახვეული და გულზე ჩამოკიდებული ჯვარით მოხუცი ქალი, ხატის მონა.

ხალხი უწინ „კულუხს“ უწოდებდა კოპალეს ხატის ზვარიდან მოწეულ იმ ღვინოს, რომელიც სოფელ ახმეტრიდან (სადაც ხატის ზვარი და მარანი იყო) კოპალეს სახელობის დღეობაზე მოსახმარებლად მიჰქონდათ. ამისათვის არაგვის ფშავიდან მოდიოდნენ ცხენოსანი ხატიონნი დროშით. ისინი ჩერდებოდნენ გზა-და-გზა ყველგან, სადაც კოპალეს ნიში იდგა, დროშის ზარებს აზრიალებდნენ და ამწყალობდნენ მორწმუნეებს, რომლებიც ხატიონთ გზაში ხვდებოდნენ ან ზარის ხმის გაგონებაზე ნიშთან იკრიბებოდნენ. ახმეტაში მიმავალ პროცესიას უერთდებოდნენ ხატის მიერ „ღამიზეზებული“ პირები და ისეთები, რომელთაც შეთქმული ჰქონდათ კულუხის წაღებაში მონაწილეობა მიეღოთ. ამრიგად გაზარდილი პროცესია განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი ახმეტრიდან დაბრუნებისას ხდებოდა, ვინაიდან კულუხის წამომღებთ დღეობა „იხინჯობაზე“ მიმავალი ხალხი უერთდებოდა. ახმეტაში ჩასული პროცესიის მონაწილენი იქაურ კოპალეს ნიშთან მოილოცავდნენ და ღამეს იქვე ათევდნენ, იქიდან შემდეგ კულუხით დატვირთულნი სოფელ ებოტისაკენ მიემგზავრებოდნენ, დღეობა „იხინჯობის“ წინა საღამოს იქაც კოპალეს ნიშთან ღამეს ათევდნენ, ხოლო მეორე დღით, მზის ამოსვლის ხანს, წინ გაუძღვებოდნენ იხინჯის კოპალეს ხატში მიმავალ მლოცველებს და მათთან ერთად დღეობა იხინჯობაზე კულუხის ღვინოს სვამდნენ და დროს ატარებდნენ. საღამოს, დღეობის დასასრულს, კულუხის ღვინო პროცესიის მონაწილეებს არაგვის ფშავში გადაჰქონდათ და იქაც ამ ხატის დღეობის მონაწილეებს ასმევდნენ.

ამჟამად კოპალეს ხატს ახმეტაში აღარავითარი ზვარი და მარანი აღარ გააჩნია, მაგრამ ხატიონნი მაინც მართავენ პროცესიას არაგვის ფშავიდან ახმეტაში, დღეობა იხინჯობის წინა ღამეს ებოტას კოპალეს ნიშთან ათევენ და იხინჯობაში მონაწილეობენ. ხალხიც დღეს „კულუხს“ ამ პროცესიას უწოდებს.

წელს არაგვის ფშაიდან გადმოსულია „კულუხის“ მონაწილე ხუთი ფშაველი, რომელთაც ადგილობრივი ხატის მონა ქალები და ხატისაგან „დამიზეზებული“ პირები შეუერთდნენ. ამბობენ „კულუხი“ დროშით არის მოსულიო, მაგრამ დროშა ჩვენ არ გვინახავს.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ წელს იხინქობაზე სადღესასწაულო ზეიმი და რელიგიური ზედამტყუნა შესამჩნევად მოისუსტებს. დამახასიათებელია ამ მხრივ შემდეგი ეპიზოდი: სოფელ ჟებოტიდან მოვიდა მლოცველთა ოჯახი, რომელმაც კალათით სანოვაგე და ცალკე გობით შესაწირავი ქადა მოიტანა. ოჯახის მანდილოსანმა ამოალაგა სანოვაგე, გაშალა სუფრა, შემდეგ ქადიან გობს წამოაგლო ხელი, აქეთ-იქით მიიხედ-მოიხედა და, საკირო პირი რომ ვერ დაინახა, მეზობლად დაბანაკებულ მლოცველებს შეეკითხა—სად არის ჯევისბერი, ქადა უნდა გავაპრევიანო. ამაზე მას უპასუხეს—ჯევისბერს სად ნახავ, ჯევისბერები აქ აღარ არიან. ემანდ სუფრასთან სანდრო ზის, მიდი და ქადას ის გაგიპრისო. დასახელებული სანდრო შუა ხნის კაცია და, როგორც გაირკვა, ის მხოლოდდამხოლოდ მორწმუნეთა რიცხვს ეკუთვნის და არა ხატის მსახურთა კასტას. სანდრო ადგილიდანაც არ დამრულა, როგორც იჯდა სუფრასთან ისე დამჯდარმა მოტანილ ქადაზე რაღაც წაიბუტბუტა, შემდეგ ქადა ოთხ ნაწილად გასკრა და პატრონს დაუბრუნა.

ლამის 2 საათია. წვიმამ უმატა. თავშესაფარი არსადაა, მაგრამ მლოცველები არ იშლებიან. სველდებიან მლოცველებიც და მათი სუფრებიც, რომლებზეც ანთებული კრაქი ან სანთელი ბეჭუტაეს. იგი ძუნწად ანათებს სუფრაზე დაყრილ პურისა და ყველის ნაჭრებს, შეწირულ ქადას, არაყს, თითო-ოროლა კიტრს და სხვა ბოსტნეულსა და ხილეულს.

20 ივლისი. დღეობა იხინჭობა. დილით მზის ამოსვლისთანავე ცხენოსანი მეკულუხენი იხინჭის მთისაკენ გაემართნენ. მეკულუხეებს დოლითა და ზურნით დანარჩენი ღამისმთელიღები გაჰყვნენ. აიკრიბნენ თელაველი გლეხებიც და თავისი სავაჭრო ორგანოებით იხინჭაში გადავიდნენ. ჩვენმა ექსპედიციამაც ემბოტაში ცხენის ურემი იქირავა და იხინჭის გზას დაადგა.

ყარყათუნის მთის ძირთან ჩვენს მეურმე შალვას ამ მთასთან დაკავშირებული შემთხვევა აგონდება. ამ სამი წლის წინათ, ამბობს შალვა, ყარყათუნის მთიდან ერთი უზარმაზარი მცურავი ჩამოვიდა, აი ამ ვაკეს ივრის გასწვრივ დაადგა, ყანებზე გადავიდა და იხინჭის წმინდა გიორგში რომ მივიდა, გაქრა. ხალხმა თქვა—ეს ალბათ რილაცის ნიშანი არისო.

საგულისხმეოა ხალხური თქმულება თიანეთისა და მდინარე იორის წარმოშობის შესახებ, მიუხედავად იმისა, რომ მის ძველ ფენას ახალი პერსონაჟები (მღვდელი და დიაკვანი) შემატებია. ამ თქმულების მიხედვით, ოდესღაც იხინჭის მთაზე დევებს უცხოვრიათ, რომლებსაც თურმე კოპალე ებრძოდა, მაგრამ ვერ იქნა და ვერ სძლია. იმ დროს თიანეთის დავალება სულ წყლით ყოფილა ავსებული. ხალხი თურმე საცხოვრებლად მთის ფერდობებზე იყო შეფენილი. მცხოვრებთა შორის ერთი და-ძმა, თინა და იორამი, იყვნენ. ერთხელ მღვდელს კერაში ცეცხლი ჩაქრობია. გაუგზავნია დიაკვანი დევებთან და დაუბარებია—დევებს ცეცხლი გამოართვი და მომიტანეო. წასულა დიაკვანი იხინჭის მთაზე, დევებისთვის ცეცხლი გამოურთმევია და ამ დროს ყური მოუკრავს მათი საუბრისათვის. ერთი დევი ეუბნება თურმე მეორეს: ხალხი უქკუოა. ხალხს რომ კუუა ჰქონდეს იორამსა და თინას დაჰკლავდნენ და წყალში ჩაავადებდნენ,

მაშინ ბოკონი გაიხსნებოდა, ვაკეში დაგროვილი წყალი წაიღოდა და კოპალეც ჩვენ გვაჯობებდაო. დიაკვანს ეს ნალაპარაკევი აუკრფთია და მღვდლისათვის გადაუტია, მღვდელს კი ხალხისთვის უცნობებია. მაშინ ხალხს გადაუწყვეტია დევების ნათქვამი შეევსრულოთო. თინა და იორამი დაუკლავთ და წყალში ჩაუყრიათ. მაშინვე ბოკონი გახსნილა, იქიდან წყალს გასავალი გაჩენია, ვაკე თანდათან წყლისაგან დატლილა, მისგან მხოლოდ მდინარე-ლა დარჩენილა და მიწა გამოჩენილა. იმ დროს კოპალესაც დევებისათვის უჯობნია და სულ ამოუ-
ულეტია. ხალხი მთის ფერდობებიდან ბარად ჩასულა და იქ დასახლებულა. ასე გაჩენილა თიანეთი და იორი. თიანეთი იმ ადგილს თინასაგან დაერქვა, ხოლო იორი (მდინარეს)—იორამისაგანო.

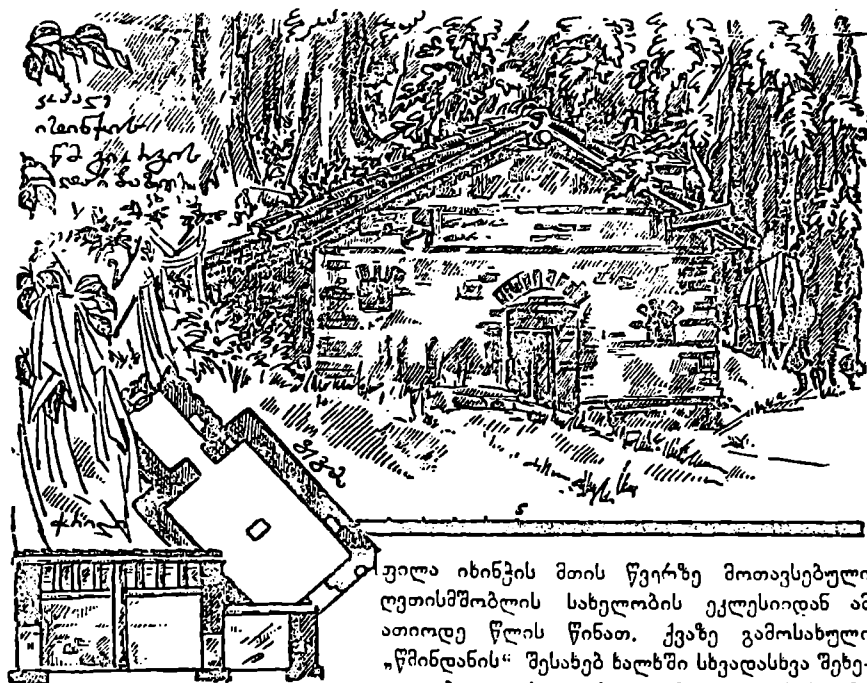
იხინჭის გორა მდებარეობს მდინარე იორის მარცხენა ნაპირზე, ქვემო-
თიანეთიდან 10—12 კილომეტრის სიშორეზე. ამ მთის ფერდობზე მოთავსე-
ბულია რამდენიმე ნაშთი ქრისტიანული საკულტო ძეგლისა და მათ შორის
წარმართული სალოცავი—კოპალეს ანუ იხინჭის წმინდა გიორგის ხატი.

ამ ხატის ირგვლივ გაშლილი ვაკე ადგილები მდინარე იორამდე ოდესღაც
კოპალეს საყანე მამულს წარმოადგენდა. ამ მამულში ითესებოდა ხატის პური
და ქერი, რომლისგანაც ღლეობა იხინჭობისათვის არაყი იხდებოდა და სახალ-
ხოდ იხარჯებოდა.

იქვე ყანებში, ხატის მისავალთან მდგარა ქერისა და პურის შესანახი
ხატის ბეღელი, გომური და საბერო—ქვითკირის შენობები, რომელთაგან ღღეს
ნანგრევებილა გადარჩენილი.

კოპალეს ხატს გააჩნდა კურატები (ანუ კურეტები) და ცხვრის ფარა,
რომელსაც ზამთრობით შირაქში ერეკებოდნენ. ბოლო ხანებში კურეტს შე-
წირვის შემდეგ შემწირველი სახლში აბრუნებდა და 2—3 წლის განმავლობაში
განსაკუთრებული ყურადღებით უვლიდა, გადაჰარბებით კვებავდა, უღელს არ
ადგამდა და არ ამუშავებდა. ხატისათვის შეწირულ ამ მოზვერს ყველა მოწიწებით
ეპყრობოდა, ყანაში რომ შესულიყო და ყანა ამოეგდო მას ვერავინ გაუბედავ-
და სახრის დარტყმას და გამოგდებას. სამი წლის შემდეგ მორწმუნე მოსახლეს
კურეტი კვლავ ხატში მიჰყავდა და იქ სათანადო ლოცვა-ვედრების შემდგომ
კვეისბერს დააკვლევინებდა.

კოპალეს მთავარი სალოცავი შენობები—დარბაზი და საზარე, იხინჭის მთის
ფერდობზეა მოთავსებული. დარბაზი წარმოადგენს ქვითკირის მოგონი შენობას
ფასადით დასავლეთის მხარეს, ორწახნაგოვანი სახურავით, რომელიც კრამი-
ტითაა გადახურული. კოპალეს დარბაზს აღმოსავლეთით აკრავს მიწაში შე-
თხრილი პატარა სენაკი, თალისებურად გადაყვანილი ქვით. დარბაზთან იგი
დამალი კარით არის შეერთებული და სრულიად ბნელია. კარის პირდაპირ
კედელში დატანებული აქვს თარო, რომლის მარჯვენა კუთხესთან კედელშივე
ჯვარის ოთხი გამოსახულებაა ამოკვეთილი. ამ კედელზე მიუდებულია (პირდა-
პირ მიწაზე მოთავსებული) ბრტყელი სიპი ქვა. სიპის სიბრტყეზე ზეთის ფერადი
საღებავებით დახატულია შუახნის ჯმუხი ქალის სახე, რომელსაც თავზე ვარ-
დისფერი, ცისფერი (თუ გადახუნებული ლურჯი) და შავი თავსაფრები ხურავს.
ამ გამოსახულებას მორწმუნეები ხატს უწოდებენ. ეს „ხატი“ ჩამოტანილი ყო-

ვილა იხინკის მთის წვირზე მოთავსებულ ღეთისმშობლის სახელობის ეკლესიიდან ამ ათიოდე წლის წინათ. ქვაზე გამოსახული „წმინდანის“ შესახებ ხალხში სხვადასხვა შეხედულება გავრცელებული. ზოგიერთების აზრით, რომელსაც ჯვეისბერგის ნაწილიც იზიარებს, იგი სურათია „კოპალეს დედისა“, რომელიც, იხინკის გორაზე რომ ნაცხეარი და ეკლესიაა, იქ მარხიაო. სხვები კი ამ ხატს უწოდებენ „კოპალეს ღეთისმობელს“, „დედა ღეთისას“, „დედა მარიანს“, ან „მარიამ ღეთისმობელს“. არსებობს აგრეთვე ისეთი აზრიც, თითქოს იგი ხატის მონა ქალის სურათია. თვით სენაკს, სადაც ეს „ხატია“ დასვენებული, ჯვეისბერგა სოსიკო ტ-შვილმა „სასუფიეველი“ უწოდა.

ღარბაზის ფასადზე გარედან ბრტყელი ფიცრის საჯდომია მიდგმული და მის წინ ათიოდე ნაბიჯზე მიწა ხელოვნურად დევაკებული და დატკეპნილია. ამ დევაკების ნაპირებზე დგას იფნის, რცხილისა და თელის ხეები, რომელთა ტოტებზე მლოცველთაგან შეწირული მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაჭრები და „საკადრისებია“ ჩამოკიდებული.

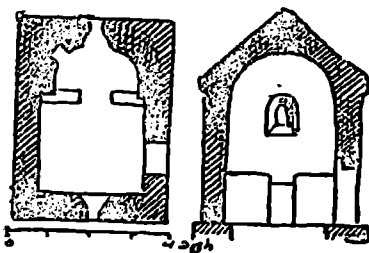
კოპალას ღარბაზის გვერდით საზარე-ნიშია, უზაროდ. ამ რამდენიმე წლის წინათ ეს ზარი ახალსოფლის მასწავლებელს წაუღია და სკოლისათვის გამოუყენებია. საზარე ჩვეულებრივ ფშაური ტიპისაა: ძირიდან ქვიტკირით ნაგები, ყუთის მოყვანილობისა, რომელზეც აგურის ოთხი სვეტია აღმართული. სვეტები ერთმანეთს კამარებით უკავშირდება და ზემოდან მას კრამიტის ოთხწახნაგოვანი სახურავი ხურავს. სახურავის თავზე აღმართულია მოგრძო და ოთხწახნაგოვანი

ალიზის წოწოლა, რომელშიც რკინის ჯვარია დამაგრებული. საზარე გარედან კირითაა შელესილი.

დარბაზის უკან ეკლესიის ნანგრევია, რომლის საკულტო დანიშნულება დღეს აღარავის ახსოვს.

კოპალეს სალოცავის პირდაპირ, ჩრდილო-დასავლეთის მხარეს, მცირე ხევის გაღმა, გორაკის ფერდობზე თამარისა და ლაშარის ხატები მდებარეობს.

ლაშარის სალოცავი გრძელ ოთხკუთხი ფორმის მშრალად ნაგებ გალავანს წარმოადგენს. გალავნის შიგნით, აღმოსავლეთის კუთხეში, მშრალადვე ნაგები ოთხკუთხი მოყვანილობის სასანთლე-ნიში დგას. ნიშის სამხრეთის კედელში

დატანებულია თარო, რომელშიც ჭვეისბერები მლოცველების მიერ შეწირულ სასანთლებს ანთებენ და ქადებს „ჰკლავენ“. ნიშის გვერდით ამოსულ კუნელის ტოტებზე ჩამოკიდებულია ირმის რქები, თეთრი ფერის ნაქრები და რკინის უღელი.

ლაშარის ჯვარის მახლობლად დგას პატარა ბაზილიკი ქვის კანკელით, შიგნიდან და გარედან კირით შელესილი. ეკლესიას ყორით ნაგები მრგვალი, ამჟამად ნახევრად მორღვეული, გალავანი არტყია. მის გვერდით, აღმოსავლეთის მხარეს ხეებზე (კუნელა) შეწირული თეთრი ნაქრები და სასანთლის რგოლებია („თვალის კაკლები“) ჩამოკიდებული. ეს კომპლექსი „თამარ მეფის ხატს“ წარმოადგენს.

ამ ხატიდან რამდენიმე ნაბიჯის სიშორეზე, ჩრდილოეთის მხარეს, მდებარეობს „თამარ მეფის კალო“—პატარა მრგვალი დავაკება გორაკზე. მორწმუნეთა აზრით, ამ „კალოზე“ თამარი, ლაშარი და კოპალა გამოდიან და თამაშობენ ხოლმე. უწინ დღეობის დროს ხატიონნი აქ „ფერკისულს“ აბამდნენ.

თამარისა და ლაშარის სალოცავების ასწვრივ მთაზე მოთავსებულია ერთმანეთის მახლობლად ორი პატარა ბაზილიკის ნანგრევი. ამგვარივე ნანგრევები, ადგილობრივი მოსახლეობის ცნობით, იხინკის გორაზე მრავალია.

„იხინკობა“ აღდგომის მეცხრე კვირას აუცილებლად ხუთშაბათ დღეს მოდის ხოლმე. ჭვეისბერების თქმით, ეს დრო არ ასდებდა 7-10 ივლისს ძვ. სტილით. თუმცა იხინკობა იერის ხეობაში კოპალეს მთავარ დღეობად ითვლება, მაგრამ მორწმუნე ფეხელები ამ დროს ლოცულობენ და შეაწირავენ სწირავენ იხინკის გორაზე მდებარე თამარისა და ლაშარის ხატებსაც. როგორც ვაირკვა, წელს ხატობაზე ნაკლები ხალხია მოსული, რაც ყველაზე მეტად თე-

ლაველ გლეხებს აწუხებს, რადგან მათ გაუყიდავი რჩებათ ღვინო, ხილი, თევზი, ხინკლები, რომლებსაც იქვე ხარშავენ, და სხვა. საეკპროდ ჩამოუზიდათ აგრეთვე ნამგლები და თელაველ სომეხ მოქალაქეს უამრავი ფანერის უმსგავსო კოლოფები და ყუთები, რომლებსაც სკივრებს უწოდებენ.

ლაშარის და თამარის ხატებს პატრონობენ უმთავრესად ჩვენი ნაცნობი ქატკვეელი ჯევისბერი გაბრიელა და მისი დასტური. ისინი არ შორდებიან ამ ხატებს, ხედებიან მლოცველებს და ქალებს „უკლავენ“. წელს იხინქობაზე საკლავი საქონელი ნაკლებია. უმთავრესად ქალებს, არაყს და სანთლებს სწირავენ. მლოცველთა შორის კახების, ფშაველებისა და ერწოელების გარდა მოსული არიან ხევსურებიც, რომელნიც დანარჩენი მლოცველებისაგან განცალკევებით დგანან. ერთ-ერთი მოხუცი ფშაველი ქალი იგონებს ძველ დროს და გვეუბნება — დალოცოს კოპალე იხინქისამ, თამარ დედუფალმა და ლაშარის გიორგიმ ჩვენი მთავრობა! ის რომ არ იყოს ხევსურები აგვიკლებდნენ. უწინ ქისტებს ჩვენსკენ გზას ხევსურები ასწავლიდნენ, წინ მოუძლოდნენ და ორივენი გვაწიოკებდნენ ხან ერთად და ხან ცალცალკეო. მოზარდი თაობაც კი კუთხური მედიდურობის გრძნობით ყოფილა გატლენთილი. ფშაველი ბავშვი იწყენდა თურქე თუ მას შეცდომით კახელად შეიცნობდნენ, კახის ბავშვი კი დასცინოდა ფშაველს — ერთი ამის კროლა თვალებს უყურე, ეს კახი როგორ იქნებაო, ხოლო ხევსური გულდიდობდა და დამოუკიდებლად ეჭირა თავი.

იხინქობაზე ჭიდაობა გაიმართა. ფშაველმა ხევსური დასცა. ხევსური გაშმაგდა, როგორ თუ ჩობანმა შეტობა გამიბედაო. ის სასიკვდილოდ არ დაინდობდა მოწინააღმდეგეს, რომ ამ დროს გვერდით წესრიგის დამცველი მილიციელები არ სდგომოდნენ.

იხინქობა ჩხუბითა და აყალმაყალით არის სახელგანთქმული. როგორ შეიძლება ამ დღეობამ ისე გაიაროს, რომ კაცი არ დაიჭრას და სისხლი არ დაიღვაროსო, გაიძახიან მლოცველები. მაგრამ წელს იხინქობაზე მრავალი წარმომადგენელია რაიონული ხელისუფლებისა

— აღმასკომის, შინსახკომის, მილიციისა. ისინი აფრთხილებენ დამსწრეებს — ჩხუბი

ქახური
(დოქტორ იხინქია)

— აღმასკომის, შინსახკომის, მილიციისა. ისინი აფრთხილებენ დამსწრეებს — ჩხუბი

არ იყოსო და თხიზლად ადევნებენ თვალყურს წესრიგის დაცვას. მიუხედავად ამისა წლებადღელ იხინკობასაც ერთი მთერალი ფშაველი დაიკეპნა. ინცინდენტის ადგილზე სწრაფად მოსულ მილიციელებს სახე-დასისხლიანებულმა ფშაველმა და მაყურებლებმა განუცხადეს—ეხუმრობდით და აჲ დროს ერთი ჩვენგანი დაიკაწრაო. საზოგადოდ დღეობა იხინკობას დაკერილი ან მოკლულის ოჯახი არ იჩივლებდა თურჲე და არ გასცემდა დამზარალბელს—ამას ხატი კრძალავსო.

კობალეს დარბაზში თავი მოუყრიათ ჳევისბერებსა და ხატის მონა ჳალებს. უკანასკნელებს თავზე თეთრი თავსაფრები ხურავთ, ტანსაცმელიც მიტკლისა აცვიათ და მკერდზე ჳჯარი აქეთ ჩამოკიდებული. დანარჩენი ჳა-

ლები დარბაზში ვერ შედიან—იქ შესვლა ხატისაგან აღკვეთილი გვაქვსო. მონა ჳალი უმრავლეს შემთხვევაში მკითხვე - ჳადგიც არის, ხატის ნებასურვილის მამულავენბელი. აგერ გამოვიდა დარბაზიდან ერთი მათგანი და მოხუცი მამაკაცის თანხლებით გამოეშურა ჩემს მახლობლად მდგომ ჳალი-საყენ, რომელსაც გვერდით ორი ბაეშიე ამოსდგომია. მონა ჳალი მოხუცია და ძლიერ მთერალი. მოგვიანლოვდა თუ არა, მან მიწაზე ჩაიკეცა და მრისხანე ხმით შეეკითხა ახალგაზრდას—ეინ ხარ, რა დავმართიაო? ეს ჳალი აღელვებით უამბობს: „დედი, წუხელი ოორზე გადმოვდიოდი, იმ ტიალ ოორისა ძალზე მეშინია. წყალში რო შეველით, თვალი ამიჭრიალდა და ეს ბალები კინალამ წყალში ჩამიცვიდნენ, კინალამ დამელუპნენ. დედი, გამიგე რა მიზეზია, მე თვალ-დამდგარს ხატი ხომ არას მიწყრებაო“. ამის გაგონებაზე მონა ჳალმა ხმამალა

დღიური

შეუტია—კერპნი ხართ, გაუტეხელნი ხართ! როცა გაგიპირდებათ მაშინ მოხვალთ. ისე არც ხატი გაგონდებათ, არც ღმერთი. ხატი მაინც ბევრს ითმენს თქვენგან, დაილოცოს იმის სამართალი! აი იქ მიდი და ქადა დაჰკალიო—თან თამარის ხატზე მიუთითა, შემდეგ რის ვაი-ვაგლახით ფეხზე წამოდგა და ბარბაკით კვლავ დარბაზისაკენ წავიდა. ეს ცრუმორწმუნე ქალი კი თავქვე დაეშვა, თამარის ხატისაკენ. მას ხელში შესაწირავი ქადა ეჭირა, ხოლო ბავშვებს—ერთს თაფლის სანთელი და მეორეს საზედაზე არაყით სავსე ბოთლი.

მლოცველთა უმრავლესობამ საკლავებისა და ქალების შეწირვა შეადღემდე მოათავა, რის შემდეგმ გაშალეს სუფრები სოფლების, ნათესაური ჯგუფებისა და ცალკეული ოჯახების მიხედვით და ქამა-სმასა და მოლხენას მიეცნენ. გახურდა დოლისა და გარმონის დაკვრა და ცეკვა-თაშაში. ხატიონნიც კოპალეს დარბაზს განშორდნენ და მიაშურეს თავ-თავის ოჯახების სუფრებს, რომლებიც დარბაზის მახლობლად იყო გაშლილი.

დარბაზისა და საზარეს გვერდით, ხეების ჩრდილში, მეკულუხეთა ბანაკია და მათაც სუფრა აქვთ გაშლილი. მეკულუხენი არაყს ეძალებიან და წყნარად საუბრობენ. მათ ემსახურებთ რამდენიმე მოხუცი მანდილოსანი, მათ შორის ხატის ორი მონა ქალი. „კულუხის“ პროცესიის მონაწილენი გამოწყობილი არიან ტყავებში, ნაბდებში და თავზე ბოხოხა ქუდები ხურავთ. იქვე ბალახის საძოვრად მათი ცხენებია მიშვებული. მეკულუხეებს დიდი სასიარულო გზა უძევთ, მთის გადასავალი აქვთ დასაძლევით და ამიტომ შესაფერისად მოკაზმულან.

შე რომ დასაფლავისაკენ გადაიხარა, მლოცველები სუფრებიდან წამოიშალნენ და დაიწყეს შინ წასასვლელად მზადება. საღამოს 6 საათზე მეკულუხენიც დაიძრ-

ნენ, ცხენებზე ხურჯინები გადაჰკიდეს და შეუდგნენ გზას „თამარის კალოსაკენ“. მეკულუხენი „კალოზე“ ააცილეს ადგილობრივმა ჯვეისბერებმა, დასტურებმა, ხატის მონებმა და ზოგიერთმა მლოცველმა. პროცესია „კალოზე“ შეჩერდა. მისმა ერთმა წევრმა ამოალაგა ქადის ნაჭრები, ჩამოასხა არაყი და დაიწყეს ერთმანეთის დალოცვა იხიწვის ხატების სახელით. არაყი რომ შესვეს მეკულუხეებმა განაცხადეს—მაპაპაური წესის მიხედვით ეხლა აქ ფერხული უნდა დაგვება, მაგრამ გვიან არის, ჩვენ კი შორი გზა გვაქვს სავალი და ამიტომ გვეშურისო. გამცილებლები დაეთანხმნენ, ფერხულის ნაცვლად კიდევ ერთხელ არაყი შესვეს სათანადო ლოცვა-ვედრების წარმოთქმით, დამხდურები და წამსკლელები ერთმანეთს გადაეხვივნენ, ერთერთს გზა დაულოცეს და განშორდნენ. მეკულუხენი ჩრდილოეთისაკენ დაიძრნენ, გამცილებლებმა კი პირი-

იბრუნეს თიანეთისაკენ და ვაკეზე დაეშვნენ. ასე დამთავრდა წელს იხინკობა. სხვა დროს დღეობის დასასრულის ეამს მეკულუხენი, ადვილობრივი ხატიონნი და მლოცველები, „თამარის კალოზე“ ასვლამდე, იხინკის მთის წვერზე აღი-
ოდნენ და იქ „კოპალეს დედის საფლავს“ და კოპალეს მთავარ სალოცავს (იერის ფშავლებისას) მოილოცავდნენ ხოლმე. წელს რიტუალის ეს მომენტიც გამორტოვებულ იქნა.

როგორც გადმოგვეს, იხინკიდან მეკულუხენი შემდეგი მარშრუტით მიმ-
გზავრებიან: პირველად შიელენ სოფელ ბაჩალში, სადაც ორი ხატი აქვთ მოსა-
ლოცავი, შემდეგ—ბელელთანაში, სადაც სალოცავი „დევის სკამია“; იქ ღამეს
გაათევენ და დილას აჩვენებინ გზას ფადლაურას მწვერვალისაკენ, ფადლაურას
მწვერვალით გადავლენ ჭიჩოში, ჭიჩოდან მათურაში და, ბოლოს, მიაღვებიან უძე-
ლაურთკარს, სადაც კოპალეს მთავარი ხატია და ამ ხატის დღეობა იმართება
ამ დროს არაგვის ფშავში. იქ „კულუხის“ პროცესიის მონაწილე იერის ფშავ-
ლები ხატს მოილოცავენ და შემდეგ უკან, შინისაკენ ბრუნდებიან. პროცესიის
დანარჩენი წევრები კი (არაგვის ხევის ფშავლები) ხევსურეთის გზას დაადგე-
ბიან, ჯაჯაბოში გადავლენ და ხევსურეთის ისეთ სოფლებს შოიელიან მოსალო-
ცავად, სადაც კოპალეს სახელობის ხატები მოიპოვება.

21 ივლისი. ქვემო-თიანეთი. დილიდანვე ვეწვიეთ 51 წლის მარტია მიხეილისძე ჯაშიაშვილს, საფლავის ქვების პირველ ოსტატს თიანეთის რაიონში. 33 წელიწადია რაც ის ამ ხელობას ეწევა. მარტიას გადმოცემით ამაზე აღრე თიანეთის რაიონში საფლავის ქვებს არაეინ არ აკეთებდა და ადგილობრივი მოსახლეობა ამგვარ ძეგლებს მაშინ თელავიდან და თბილისიდან ეზიდებოდა.

მარტია ჯაშიაშვილი კახელია, თელავის მახლობელ სოფელ ვარდისუბანში დაბადებული. ის თურმე ერთი წელიწადი ამ სოფლის სკოლაში სწავლობდა. ამის შემდეგ წერილშიელსა და ლარიბ მამა მისს სწავლისათვის თავი დაუნებებინებია, 9 წლის მარტია თელავში წაუყვანია და მიუბარებია მოჯამაგირედ კერძო ოჯახში, სადაც მას 4 წელიწადი დაუყვია. 13 წლისა რომ შესრულებულა, მამას მარტია შეუკედლებია ქურციკაშვილის ოჯახში იმისათვის, რომ ქურციკაშვილს მისთვის თავისი ხელობა, მეჭურჭლეობა, შეესწავლებინა. აქ ქურციკაშვილის შეგირდობისა და მოჯამაგირეობაში მარტიას დაუყვია 5 წელიწადი, რის შედეგად ქაშანური ჭურჭლის მოხელება შეუთვისებია. მაგრამ ამ ხელობას ის საბოლოოდ ვერ დაუქმეყოფილებია და 18 წლის მარტია გადასულა

ქურციკაშვილის ძმასთან, სოსიკოსთან, რომელიც საფლავის ქვების მოხელე ყოფილა. ამ დროს თელავში თურმე საფლავის ქვების მკეთებელი სამი ოსტატი ცხოვრობდა, რომელთაგან მარტიას უმჯობინებია სოსიკო ქურციკაშვილს მიბარებოდა შეგირდად, ვინაიდან ის საუკეთესო ქვის მთლელი ყოფილა და ამასთანავე მარტიას ნათლიაც.

ქვის დამზადების საქმე მარტიამ ექვს თვეში შეისწავლა, მაგრამ სოსიკოსთან დაჰყო 4 წელიწადი და მას უსასყიდლოდ ეხმარებოდა როგორც შეგირდი. სამაგიეროდ მარტია ცხოვრობდა ქურციკაშვილის ოჯახში და საქმელსასმელით უზრუნველყოფილი იყო. ამ ვადის შესრულების შემდეგ ჯაშიაშვილმა მიიღო ქარგლის სახელწოდება და გადაყვანილ იქნა ქვის სამუშაოზე თიანეთში. მისი თიანეთში გადაყვანა შემდეგ გარემოებას გამოუწვევია.

სოსიკო ქურციკაშვილს ერთი ამხანაგი ჰყოლია სოფელ თეგერანებიდან (ყ. თიანეთის მაზრა), გვარად თეგერაშვილი. თეგერაშვილი შეძლებული კაცი ყოფილა. ის თურმე თელავში ცხოვრობდა, ღვინით ვაჭრობდა და სოსიკოს წარმოებაში ფულად დახმარებას უწევდა. 1910 წლის ახლო ხანებში თეგერაშვილს რუსეთის პოლიციამ დევნა დაუწყო. მას აბრალებდნენ ძველი (1905 წლის) რევოლუციონერების მფარველობასა და შენახვას და მოითხოვდნენ მისგან ამ რევოლუციონერების გაცემას. თეგერაშვილი კარგა ხანს აცდენდა პოლიციას, მაგრამ ბოლოს გაუგეს თვალთმაქცობა და დაქერა დაუპირეს. მაშინ თეგერაშვილმა სასწრაფოდ ლიკვიდაცია უყო თავის სავაჭროს თელავში და საცხოვრებლად თიანეთში გადასახლდა. სოსიკო ქურციკაშვილმა მას თან ახალგაზრდა მარტია გააყოლა. ქურციკაშვილმა და თეგერაშვილმა თიანეთში დააარსეს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ფილიალი თელავის საფლავის ქვების სახელოსნოსი და ამ ფილიალს ორი წლის განმავლობაში მარტია უძღვებოდა. ის, როგორც ამხანაგობის ქარგალი, თეგერაშვილისაგან ჯამაგირს იღებდა. ამ ხანად მარტიას ცოტაოდენი ფული დაუგროვებია, ორი წლის თავზე ქარგლობისათვის თავი დაუნებებია და დამოუკიდებელი მუშაობისათვის მიუყვია ხელი. ამიერიდან მარტია ჯაშიაშვილი ქვის მთლელი ოსტატი გამხდარა.

თიანეთში საბოლოოდ დასახლების შემდგომ მარტია ფიქრობდა თავისი ძველი ხელობა, ქაშანური ქურჭლის კეთება, განეახლებინა, მაგრამ თიანეთის რაიონში სათანადო ნიადაგი (თიხა) არ აღმოჩნდაო. ამიტომ მან ისევ საფლავის ქვების ოსტატობას მიჰყო ხელი. საფლავის ქვის ოსტატი, ისევე როგორც ქურჭლის მოხელე, დასამუშავებელ მასალას თვითვე სჭრის და საბადოებიდან ეზიდება. საზოგადოდ ქვის მოხელეობა მძიმე საქმეა და მას მარტოხელა კაცი ვერ აუღის. ამიტომ მარტიამ დამოუკიდებელ მუშაობაში ფეხი მოიკიდა თუ არა ვარდისუბნიდან თავისი უმცროსი ძმა გაიწვია, თიანეთში თავისთან დაასახლა, თავისი ხელობა შეასწავლა და ამგვარად მუდმივი დამხმარე ცოცხალი ძალა გაიჩინა. ამ მუდმივი დამხმარე ძალის გარდა დრო გამოშვებით, მაშინ, როდესაც მუშაობა ქვის საბადოებში წარმოებდა, მარტია სხვა მუშა-ხელსაც იხმარიებდა, ქირით.

პირველ ხანებში საფლავის ქვად გამოსადეგ მარაგს ოსტატი ეზიდებოდა გლდანის მახლობლად მდებარე სოფელ მამკოლიდან, რომელიც თიანეთს და-

ახლოვებით 40 ვერსით შორავსო. შემდეგში მარტიამ მიაკვლია საფლავის ქვის საბადოს თელავის რაიონში, ადგილ ილდაკანში, რომელიც თიანეთიდან 15-დღე ვერსით არის დაშორებული, ახმეტაში მიმავალი გზის პირად ძეგს, და ამ ქვის ექსპლოატაციას მიჰყო ხელი.

მარტიას თქმით, მამკოდისა და ილდაკანის ქვები განსხვავებული ჯიშებია. მამკოდის ქვა ფერად ორი ჯურაა: მტრედისფერი და მოყვითალო. ამ ჯიშის ქვა იმით ყოფილა კარგი, რომ იგი „ფიცხი არ არის, მალე არ ტყდება და ბანდია: ამ ქვიდან როგორი ქანდაკებაც გინდა, ისეთს გამოიყვან და საღებავებსაც კარგად იღებსო“. ილდაკანის ქვა კი, პირიქით, სამუშაოდ ძნელია, „ძალიან ფიცხია, შუშასავით იბზარება და იმტვრევა, ფერად ჭრელია—გარედან მოყვითალო და შიგნიდან მოლურჯო“. ილდაკანის ქვა უფრო მძიმეც ყოფილა მამკოდის ქვაზე. სანიმუშოდ რომ ავიღოთო, განმარტავს მარტია, ერთიდაიგივე ზომის ქვები, ერთი ილდაკანიდან და მეორე მამკოლიდან, თუ ილდაკანის ქვა 60 ფუტს აიწონის, მაშინ მამკოდისა დაახლოვებით 50 ფუტამდე იქნებაო. ვარდა ამისა მამკოდის ქვა ოსტატისათვის გაცილებით უფრო საადვილო ბუნებრივ პირობებში ყოფილა მოცემული, ვიდრე ილდაკანისა. იგი თურმე მიწის ზედაპირზეა, კლდიდან იჭრება და ადამიანის დაუხმარებლად ვაკეზე მიგორავს. ილდაკანის ქვა კი შიწით დაფარულია. მის ამოსაღებად ოსტატს უხდება ნიადაგის ჩაქრა ორი მეტრის სიღრმეზე, რის შემდეგ მოჭრილი ქვა რის ვაი-ვაგლახით მიწის ზედაპირზე ამოაქვთ. ამ საქმისათვის გადაკარბებული მუშა-ხელი და შრომის გაწვევა საჭირო. ერთი სიტყვით, მამკოდის ქვა ყოველმხრივ უკეთესი ყოფილა ილდაკანის ქვაზე და ოსტატისათვის დასამუშავებლად უფრო ადვილი. მაგრამ ილდაკანის საბადო თიანეთელ ქვის მოხელეს თავისი სიახლოვით იზიდავს.

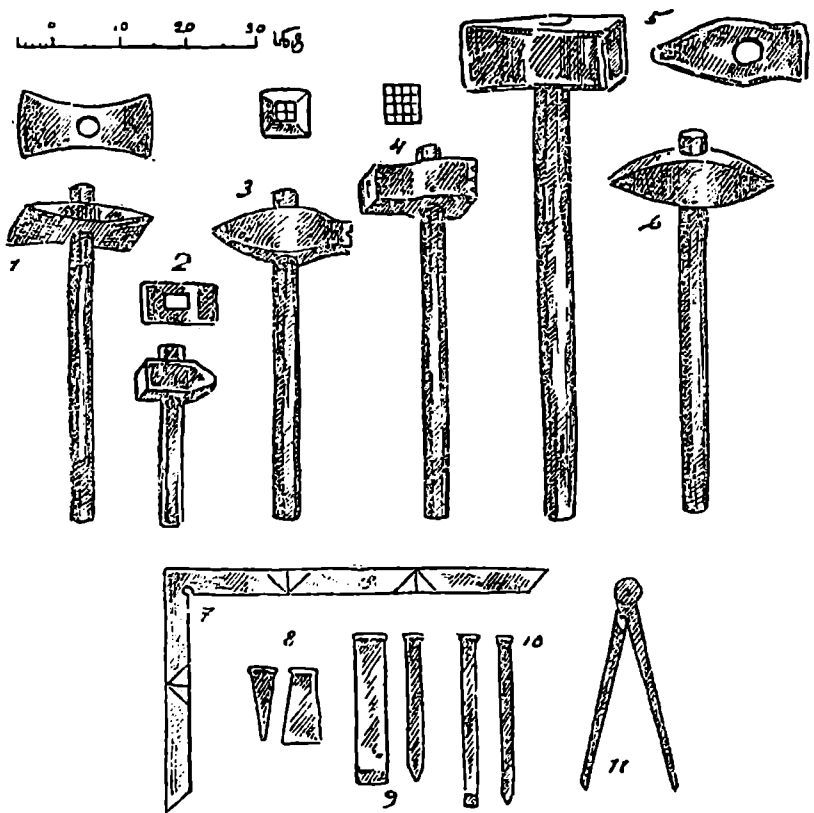
მამკოდაში მგზავრობას—ურმით წასვლასა და იქიდან ქვის მოტანას, სულ უკანასკნელი სამი დღე-ღამე მაინც დასჭირდება მაშინ, როდესაც ერთ დღეში ოსტატი ილდაკანში ჩავა, იქ ქვასაც მოსჭრის და მის თიანეთში მიტანასაც მოასწრებს.

საფლავის ქვის ზიდვა მხოლოდდამხოლოდ ურმის საშუალებით ხდება. ერთი ურეში საშუალოდ 50-60 ფუთიან ქვას დაიდებს. იმისდა მიხედვით თუ როგორია მოთხოვნილება—დიდი საფლავის ქვისაა, თუ პატარის—ოსტატი თითო ურმით ეზიდება 40-50 ფუთიან ქვას, ან ორ ცალს 20-20 ფუთიანსა და ან ოთხ ცალს 10-10 ფუთიან ქვებს.

საბადოებში წასვლა, იქ ქვის მოჭრა და მოტანა შემდეგი წესით სრულდება: ილდაკანსა ან მამკოდას მიმავალი მოხელე შეაბამს ურემს და დატვირთავს მას საჭირო სამუშაო იარაღებით—ბარით (თუ ილდაკანში მიდის), „სათხრელი და სათლელი (წვერიანი) წერაქვით“, „სახეთქი სოლებით“, „ლამფარებით“, „უროთი“, „რკინის კეტებით“ და სხვა ხელსაწყოთი, და თავის გამოსაკვებად საჭირო რაოდენობის სურსათ-სანოვავით.

ილდაკანში მისული ოსტატი იწყებს უწინარეს ყოვლისა ბარით ნიადაგის ზედაპირის გადახსნას და მიწის ჩათხრას კლდის გამოჩენამდე. შემდეგ შეუდგება შიშველი კლდის „ჩაქრას“. მამკოდის საბადოებშიც და ილდაკანისშიც

კლდის ჩაქრა ხდება „სათლელი წერაქვით“, რომელსაც აქვს „ტარი“, ფოლადის „წვერი“ და რკინის „ყუა“ („ყუა“ რკინისა კეთდება და არა ფოლადისა, ვინაიდან ფოლადი ფიცხია და წყალში ნაწრთობი მალე ტყდება. „ყუა“ გამძლე უნდა იყოს, მას მუშაობაში დიდი ძალა ადგია). კლდის ჩაქრილ ადგილებში ოსტატი „ლამფარებსა“ და „სახეთქავ სოლებს“ არკობს. „ლამფარები“ მსხვილფეხა საქონლის, უმთავრესად კამეჩისა და ხარის, ძველ ნალებს ეწოდება. „ლამფარები“ სოლების დასამაგრებლად იხმარება. მათი შემწეობით სოლები კლდე-

ში მაგრად იქედება და დარტყმის დროს აღარ ამოცევივა. ჩაქრილი კლდის ყოველ თითო მეტრის სიგრძეზე 8-10 სოლია საჭირო. სოლს ზემოდან „უროს“ არტყამენ იმ დრომდე, ვიდრე ჩაქრილი კლდე არ გასკდება. „უროს“ აქვს „ტარი“, „ნარიკი“ და „პირი“. კლდიდან მოხეთქილი ნაწილი ადამიანის დაუხმარებლად მიწაზე ეშვება.

ამ მომენტამდე მუშაობის პროცესში ჩაბმულია ჩვეულებრივ ერთი პირი— თვით მარტია ან მისი ძმა. რამდენიმე კაცის ხელი საჭირო ხდება მოკრილი ქვის ვაკეზე გადასატანად. ამ საქმისათვის და ურემზე ქვის დასადებად ოსტატი ქირით გარეშე პირებს იხმარებენ. ისინი ქვას „აკინას კეტებით“ ეზიდებიან. ვაკეზე, მოხერხებულ ადგილას ქვის მოთავსების შემდგომ ოსტატი იწყებს ამ ქვის „გაკობიტებას“— „სათლელი წერაქვით“ ზედმეტი ნაწილების გაცლას. ის უნდა დააყენოს საფლავის ქვის ჩვეულებრივ ზომაზე. საფლავის ქვის ზომა თიანეთის მოხელეებისათვის არის: სიგრძე—2 არშინი, სიმაღლე—3 ჩარეჭი და ბოლო—2 ვერშოკით ნაკლები. ამ ზომაზე დაყენებულ ქვას „გაკობიტებული ქვა“ ეწოდება. „გაკობიტებული“ ქვა ურემზე იდება. ის უკვე მზადაა შინ წასადებად.

საფლავის ქვის სპეციალური დამუშავება შინ (თიანეთში) ხდება. აქ მას პირველად „ბრტყელი კალმით“ „გათლიან და ჩაასწორებენ“, შემდეგ გათლიან, ე. ი. „სათლელი წვერიანი წერაქვით“ და ფოლადის „ბრტყელი კალმით“ ქვის უსწორო-მასწორო ამობურტულ ადგილებს ააცილიან, და კვლავ „ბრტყელი წერაქვითა“ და ფოლადის „ბრტყელი კალმით“ კუთხეებს გაუკეთებენ. კუთხეების სწორად გამოყვანისათვის „გონიო“ იხმარება. გონიო 3×2 ჩარეჭიანია და მთლიანად ფოლადისაა იმისათვის, რომ ხმარების დროს არ მოიხაროს ან, პირიქით, არ გაიშალოს. გათლილ და კუთხებზე გამოყვანილ ქვაზე ოთხკბილა „საეყეი წერაქვით“ მაღალ და დაბალ ადგილებს ასწორებენ. ამ სამუშაოს მოსდევს ქვის „დაეყევა“ თექვსმეტკბილიანი „საეყეი ჩაქუჩით“, რომელიც მთლიანად ფოლადისაა, შემდეგ „მოკოდვა“ ფოლადისავე „საკოდელით“ და, ბოლოს, „გახეხვა“ ქვის ნაქრით, რომელსაც „ქასური“ ეწოდება; დამუშავებულ ქვას წყალს გადაავლებენ და ქასურით ისე ხეხავენ. ამით თავდება ქვის ოსტატის მძიმე სამუშაოს მეორე ნაწილი. ქვა მზად არის მასზე წმინდა და სუფთა ხელობის შესასრულებლად—სახატავად და საწერად.

ქვაზე „დახატვა“ და „დაწერა“, ასოების გამოყვანა, თავის მხრივ შეიცავს ერთი მეორის მიმდევრო ორი სახის სამუშაოს. პირველია, ქვაზე სახეების ამოკვეთა და ასოების ამოღარვა; მეორეა, ქვის სხვადასხვა ფერის საღებავებით შემკობა.

ეს მუშაობა მოითხოვს შემდეგ იარაღებსა და ხელსაწყოს: ფოლადის „საწერ კალმებს“ და „ხელკვერს“, „კვერს“ ანუ „ხელის ჩაქუჩს“ (რომელსაც აქვს ფოლადის „ყუა“ და შეინდისგან გათლილი „ტარი“) გამოსახულებათა ამოსაკეთად და ასოების ამოღარვისათვის, ხოლო გასაფერადებლად—„ბატის ფთის ფუნჯს“, „ნაყიდ ფუნჯებს“, ნახშირს და საღებავებს, რომელთაგან თითქმის მუდმივად იხმარება წითელი, ყვითელი, შავი, თეთრი და „მტრედისფერი“— შავი და თეთრი საღებავების შენაერთი. ქვის შესადებად არეს ოსტატი პირველად მთლიანად თეთრად შეღებავს და შემდეგ სხვა ფერად საღებავებს ხმარობს.

აღნიშნულ ხელსაწყოსა და იარაღების გარდა ქვის მოხელე იხმარებს ადამიანის გამოსახულების სწორად გამოყვანისათვის ფოლადის „ფარგალს“ და სწორი ხაზების ნახშირით გასახაზავად „შიმშას“ (იარაღების სურათები იხ. გვ. 155)

მარტია ჯაშიაშვილი იცნობს საფლავის ქვების მოხელოების სამ სკოლას: თბილისისას, დუშეთისას და თელავისას; უკანასკნელის ტრადიციების გამგრძელებლად თავისი სახელოსნო მიაჩნია, რის საბუთად მარტიას სხვათა შორის ხალხური ანდაზაც-კი მოჰყავს. ნათქვამიაო, ამბობს ის, რომ „ნათლულს ნახევარი გვერდი ნათლისა აქვსო“. თელაველი სკოლის საუკეთესო ოსტატი კი ჩემი ნათლიაც იყო და მასწავლებელიც. ამიტომ ნახევარი გვერდი თუ მისმა ნათლობამ მომცა, მეორე ნახევარი მასთან შეგირდად ყოფნამ შემმატაო.

მარტიას შეხედულებით, დასახელებული სამი სკოლის მოხელოება ერთ-ერთისაგან საგრძნობლად განსხვავდება. თბილისის სკოლიდან, ზოგადად რომ ითქვას, კარგი ხელობის საფლავის ქვები გამოდისო. ამ სკოლის თავისებურება იმაში გამოიხატება, რომ სახეები ქვაზე ღრმად არის ამოკვეთილი, რის გამო სურათი მეტად რელიეფურია და ამიტომ მას მეტი სიციხოვლე ახასიათებს. სილამაზის გარდა ამგვარი ხელობით გაკეთებული მხატვრობა გამძლეც არის, ვინაიდან ღრმა რელიეფი დიდი ხნის განმავლობაში არ იშლებაო. მარტია ფიქრობს, რომ ამგვარი ხელობის განვითარებას ხელს უწყობს თბილისელი ოსტატების მიერ ხმარებული ქვის ჯიში: ის მეტის-მეტად „ბანდია“ და ოსტატს როგორც უნდა ხელში ისე მოსდევსო.

დუშეთური სკოლა მეტად სუსტიაო, გვარწმუნებს მარტია. ის მდარე ღირსების საფლავის ქვებს უშვებს, მის მხატვრობაში მოცემულია კლანჭებივით მოკლე და წვრილი თითები, გრძელი და სწორად გადაჭრილი ნიკაპი და ცუდად მომრგვალებული თავიო.

თელავის სკოლა არსებითად სოსიკო ქურციკაშვილმა შექმნა, თუმცა ორი-სამი თაობით მასზე ადრე იქ ქვის მოხელოება არსებობდაო. მარტიას სმენია, რომ თელავში საფლავის ქვების გათლა და მათზე წარწერების ამოღარვა პირველად „საბერძნეთიდან“ მოსულმა ერთმა მოხუცმა „ბერძენმა“ შემოიტანაო. ქვაზე სურათების ამოკვეთა და მათი ფერადებით შეღებვა ამ მოხუცს არ სცოდნია. თელავში ოსტატობის დროს მას გამოუზრდია კახელი სანდრო აღნაშვილი, რომელიც თურმე თავის საქმიანობაში ზედმაწევნითი სიუხუსტით ასახავდა მასწავლებლის ხელობას, მაგრამ ახალი ამ ხელობაში არაფერი შეუტანია.

მარტიას მიერ დიდ ხელოვანად მიჩნეული სოსიკო ქურციკაშვილი, მარტიას ოსტატი, აღნიშნული სანდრო აღნაშვილის ნაშეგირდალი ყოფილა. ვიდრე ქურციკაშვილი ქვის ხელობას შეისწავლიდა, მას დაუვლებული ჰქონია ქაშა-ნური ქურქლის კეთების საქმე. ამის წყალობით სოსიკომ თურმე კარგად იცოდა დახატვის ხერხები და ფერების შეხამება, რამაც ხელი შეუწყო მის ნოვატორობას საფლავის ქვების მოხელოების საქმეში.

სოსიკო ქურციკაშვილს, ქვის ოსტატად გახდომის შემდგომ, „ბერძნისაგან“ მომდინარე მოხელოებაში კარდინალური ცვლილება შეუტანია: მას დაუწყია ქვებზე სახეების ამოკვეთა და ზეთის ფერადი საღებავებით მათი შეფერადება. მხატვრობის ეს ხერხი გადაუღიათ თელავის დანარჩენ ქვის ოსტატებს და ამგვარად თელავში საფლავის ქვების კეთების ახალი სახე დამკვიდრებულა.

როგორც აღვნიშნეთ, მარტია ჯაშიაშვილი თელავის სკოლიდანაა გამოსული და ის თავისი ძმითურთ თიანეთში ამ სკოლის ტრადიციებს აგრძელებს.

მათი ხელობის თავისებურება მხოლოდ ისეთ დეტალებში მელაენდება როგორცაა, მაგალითად, ქვაზე გამოსახული მიცვალბულის შემოსვა და შემკობა თიანეთის რაიონის მოსახლეობის მიერ ხმარებული ტანისამოსითა და სამკაულებით. რაც შეეხება თვით მხატვრობის მიმართულებასა და ქვის გათლის ტექნიკას, ისინი, თელავის ოსტატების მსგავსად, ცდილობენ ადამიანის რეალისტური გამოსახულების მოცემას და არ ამახინჯებენ ადამიანის სხეულის ნაწილებს, რაც თითქოს დუშეთის სკოლისათვის ყოფილა დამახასიათებელი. თბილისის სკოლისაგან კი თელავისას და მის თიანეთის „ფილიალს“ ასხვავებს სახეების ამოკვეთის ტექნიკაში მცირე რელიეფი. ეს ვითარება გამოწვეულია უმთავრესად იმით, რომ თელავსა და თიანეთში ხმარებული საფლავის ქვების ჯიში შედარებით ფიცხია და მაგარი და ამიტომ ოსტატი ვერ ახერხებს სახეების ღრმად ამოკვეთასო.

დაბოლოს, აღსანიშნავია ერთი საყურადღებო გარემოებაც. საფლავის ქვების კეთების დროს სახმარებელი იარაღების დიდ უმრავლესობას, მარტიას თქმით, თვით ქვის ოსტატი კედავს, ვინაიდან მკედელი, რაც უნდ კარგი მკოდნეც არ უნდა იყოს თავის ხელობისა, ვერ ახერხებს ამ იარაღების, მათი ნაწილებისა და დეტალების შესაფერისად გამოყენებას და მათთვის საჭირო გამძლეობის მინიჭებასო. ამავ მიზეზით ქვის ოსტატი თურმე თავის გაცვეთილსა და გატეხილ იარაღებსაც თვითვე შეაკეთებს ხოლმე.

„ბატონების“ კულტის გადმონაშთები ივრის ხეობის ფშაველებში მკრთალდაა შემონახული. სამაგიეროდ აქაურ კახებში ეს გადმონაშთები ჯერ კიდევ გვხვდება. ნაწილის პელო მიდელაური გვიამბობს: ყვავილს, წითელას, ქუნთრუწას, ყვიანახველას „ბატონები“ ეწოდება. ისინი ანგელოზები არიან. როდესაც რომელიმე ოჯახის ბავშვს წითელა ან ყვავილი ეწვევა, ამ ბავშვს სამი დღე-ღამის განმავლობაში ვააცხელებს და მეოთხეზე გარედან დააყრის. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ეს „ბატონების“ მობრძანების ნიშანია, ამისათვის მკითხავეი საჭირო არ არის; ამ დროს მკითხავეის დაძახება არც არის მიღებული—„ბატონებს“ სწყინთო.

ყვავილბატონებიან ბავშვს თეთრები უნდა; ნათქვამია, ყვავილს თეთრი თავები აქვსო. ხოლო თუ ბავშვს წითელბატონები შეეყარა, მაშინ მასაც და იმ ოთახსაც, სადაც ის წევს, წითლით ამკობენ.

ბატონებიანი ავადმყოფის ლოგინზე შაქარს გადააყრიან და მისი ლოგინის მახლობლად კედლის თახჩაში სუფრას გაუფენენ. სუფრაზე აწყობენ ჩამიჩს, ფორჩებიან კაშფეტებს, ვაშლს და სხვა ხილეულს, საზოგადოდ ყოველგვარ ხილეულსა და ტკბილეულს, გულამოჩვრეტელ პატარა მრგვალსა და თხელ კვერებს და სხვ. თუ ბატონები ყვავილობის დროს მობრძანდნენ, მაშინ სუფრას მინდვრის და ბალის სხვადასხვაგვარი ყვავილებით შეამკობენ. ამობობენ, ამ სუფრაზე ბატონები ისიამოვნებენო.

იმ სახლში, სადაც ბატონები ბრძანდებიან, საქმის გაკეთება არ შეიძლება. მხოლოდ დედაკაცები „ტარს“ თუ დავებრუნებთ—ბატონებს ელხინებაო. არც ქათმის დაკვლა და არც რისამე დუღება, ან სარეცხის გარეცხვა ბატონებიან ოჯახში არ შეიძლება.

ის პირები, რომელთაც ბატონები არ უხდიათ, ბატონებიან ოჯახს ერი-
დებიან, ასეთ სახლში არ შეეღწეო—ბატონები გაგყვებო. მხოლოდ შინაურები
და მახლობლები ართობენ ავადმყოფს—ფანდურზე უკრავენ, „იავ-ნანას“ მღე-
რიან და თამაშობენ. განსაკუთრებით „დაგიედებიან“ დედები და ბებიები.
ოღონდაც ბატონებმა ჩვენ შეილს ან შეილიშვილს ულხინოსო და ხტიან, ბუქ-
ნაობენ, სასაცილოდ იმანქებიან და იგრიხებიან. როდესაც ავადმყოფი მძიმე
მდგომარეობაშია, მაშინ ისინი სრულიად გაშიშვლდებიან და ისე თამაშობენ.
ცოლქმრული კავშირის დაქვეა ბატონებიან ოჯახში არ შეიძლება.

ბატონებიან ოჯახში ყოველ საღამოს კერაში ბაზმას ანთებენ—ნიგოზს
ცეცხლს წაუქიდებენ და კერის პირად დადებენ.

როდესაც ავადმყოფი მორჩება ბავშვის სუფრას „ქერქეპელაზე“ (ხის ქერქ-
ზე) გადაიტანენ, „გზაჯოროდინზე“ გავლენ და ამ ქერქეპელას ლობეში შეარ-
კობენ—ამას „ბატონების გადალოცვა“ ჰქვია. ქერქეპელაზე გაწყობილ საქ-
მელს ჩვეულებრივ ფრინველები შესჭამენ, მას ადამიანი არ გაეკარება, ეშინია—
ბატონები არ გამოიყვანს.

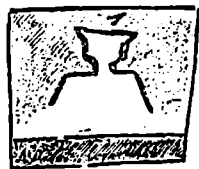
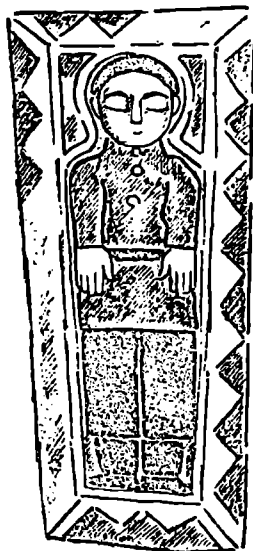
ბატონებმა ხშირად თვალის სისწეულის დატოვება იციან. „კვირიაოზა“
დღეს ასეთი ავადმყოფის სახელზე კვირიაში ქათმის მამალს შეუფრენენ—თვა-
ლით ავადმყოფს თვალები მოურჩებო.

პელო მიღელაურს „იავ-ნანას“ საგალობლის მთლიანი ტექსტი აღარ ახ-
სოვს. მისგან ჩავიწერე ამ საგალობლის შემდეგი ფრაგმენტი:

იავ ნანა, ვარდო ნანა,
იავ ნანინაო.
ბატონების მამიდასა,
იავ ნანინაო,
ქვეშ გაუშლი ხალიჩასა,
ვარდო ნანინაო.
ფარჩის საბანს წამოვასხამ,
იავ ნანინაო.
ჩვენს ყმაწვილებს ულხინევით,
ვარდო ნანინაო.
შვილობითაც მაგბრძანდებით,
იავ ნანინაო.
შვილობითაც წამბრძანდებით,
ვარდო ნანინაო.
გაუმარჯოს თქვენ მოსელასა,
იავ ნანინაო.
გაუმარჯოს თქვენ წასელასაც,
ვარდო ნანინაო.
ჩანგურიტაც გაგისტუმრებთ,
იავ ნანინაო.

სუფრასათამც მოგართმევთა,
ვარლო ნანინაო.
იას და ვარდს გაგიფენთა,
იავ ნანინაო.

აღსანიშნავია, რომ ივრის ხეობის მოსახლეობაში (ფშავლებში, ხევსურებში და კახებში) ბარბალებს სახელწოდებით ამ ღვთაების თუ წმინდანის კულტის გადმონაშთები არ მოშენდება.

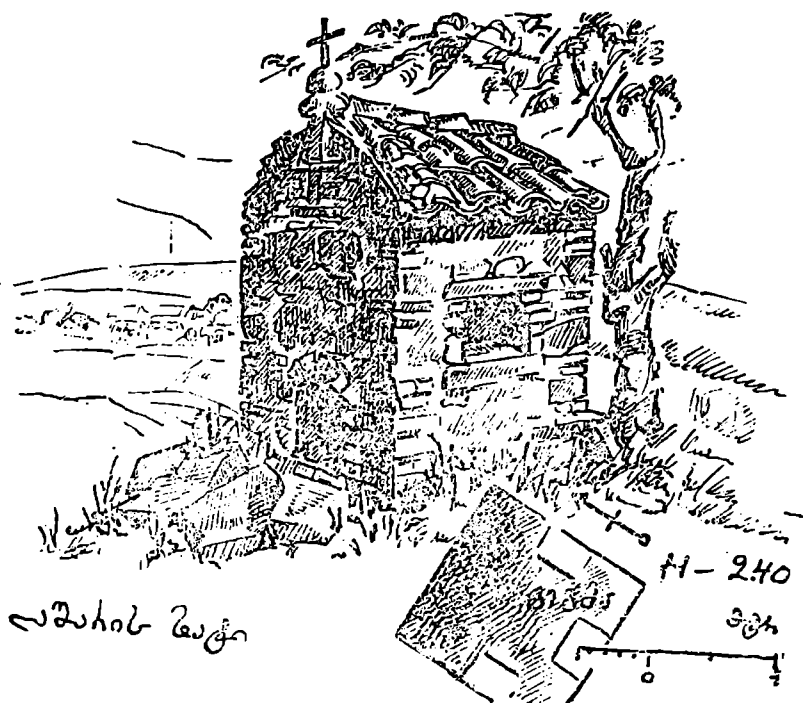

ჩახლეჩი და შიგნითა
საძკაუთხუნი, შიგნითა და
საყაჩუნი უვითულა;
ქაბა, მალატი და გახოვას
საძკაუთხუნი ძუკვირუხა-
წითლი;
სასე, სელეტი, და ფეხ-
ტი ქანისიფეხის
თამ, წახეტი, ქამატი,
შახელი და ჩიქუ
ტი შაკვირ
ფანი და დაბეღუბაობა;
და ხაყნაღ უღუბილი

ნილობის თახჩებია დატანებული. ფასადი აქვს დასავლეთით, სადაც აღნიშნული თახჩა თალიანია. ფასადის კედელში აგურის სათანადო წყობის საშუალებით გამოყვანილია ჯვარის გამოსახულება, რომლის თავზე ქვისაგან გამოქანდაკებული ადამიანის გამოსახულებაა ნაწილობრივ კედელში დატანებული. ამ გამოსახულებას ადგილობრივი მოსახლეობა „ლაშა გიორგის“ ანუ „ლაშარს“ უწოდებს. „ლაშა გიორგის“ თავი ნიშზე აღმართული რკინის ჯვარის საყრდენს წარმოადგენს. ლაშარის ნიშის გვერდზე გარეული ვაშლის ხე დგას. ნიშს გარშემო ჰქონია საკირე ქვისაგან ნაგები მრგვალი გალავანი, რომელიც ამჟამად დანგრეულია.

ხალხის გადმოცემით, ლაშარის ჯვარის ადგილზე უწინ რაღაც ძველი შენობის ნანგრევი ყოფილა. აქ ერთხელ თურმე „ლაშარი“ მობრძანებულა თავისი ლაშქრით და მათ ამ ადგილზე შეუსვენიათ. „ლაშარის“ პატივსაცემად და ამ ამბავის ნიშნად ხალხს იქ ლაშარის სალოცავი აუგია.

მოსახლეობის რწმენით, „ლაშარი“ „თამარ-დედუფლის“ შეილია. „თამარ-დედუფალი“ თურმე ქალწული იყო და გათხოვებას არ აპირებდა. ხალხს ძალიან სწყინდა ეს ამბავი—ჩვენი მეფე უძეოდ გადაშენდებო. ერთხელ ვაზირები შეყრილან და გადაუწყვეტიათ—ერთი ჩვენგანი თამარს უნდა შეეუღლოსო. კენჭი უყრიათ და „დედუფალთან“ მისვლა ერთ ვაზირს რგებია. ის ღამით მისულა თამართან, მძინარეს მიჰპარვია და „ლაშარიც“ ვაშინ ჩასა-

ბულა. „ლაშარი“ მეტად უშნო დაბადებულა, დიდი ლაშებიანი. დედას არ მიუღია ასეთი შვილი და უბრძანებია—წადით, სადმე გადაადგეთ, მოჰკალითო. ხალხს ბავშვი სასიკვდილოდ ვერ გაუმეტებია და ის ფარულად გაუზრდიათ. დიდი რომ გამხდარა, დედასთან მიუყვანიათ და უთქვამთ—აი ეს არის შენი განწირული შვილიო. თამარს შვილი მიუღია. „ლაშარ გიორგი“ თურმე, თუმცა მეტად ულამაზო სახისა იყო, მაგრამ ტანად ახოვანი და გულადი ვაჟაკი ყოფილა. მას ყველგან ლაშქარი დაუდიოდა თავისი ხალხის მტრების წინააღმდეგო.

ლაშარობა ამ ხატში აღდგომა დღესა და შე. მოდგომის გიორგობას სტოდნიათ. იგი სასოფლო დღეობაა. საზოგადოდ ტუშურების ხატების დღეობები ყველა სასოფლოა. ასეთი სასოფლო დღეობები აქ წელიწადში რამდენიმეა—ზემოაღნიშნულის გარდა, შარიობა, კვირაცხოვლობა და სხვ. თითოეულ დღეობაზე მორწმუნე სოფელები ყველა ხატს ჩამოილოცავდნენ ხოლმე. ამ დღეობებზე მოდიოდნენ ტუშურებიდან შორს გათხოვილი ქალებიც და თან შესაწირავები მოჰქონდათ. მორწმუნენი ამ დროს თავის სალოცავებს სწირავდნენ ქალებს, თეთრი ფერის თავსაფრებსა და ნაქრებს, ვერცხლის ფულს, საკლავებს (ვერძებს) და სხვ.

ხატების გარშემო გორაკზე მოთავსებული საყანე ადგილები უწინ ყველა ამ ხატებისა ყოფილა. მათ მაშინ თურმე მთელი სოფელი ამუშავებდა და მოწეულ ხორბლეულს სახატო ბედელში ინახავდა. მოჰყავდათ უმთავრესად ქერი და პური, მათგან არაყსა და ლუდს ხდიდნენ და დღეობებზე სასოფლოდ ხარჯავდნენ. თუ კერძო პირი გაბედავდა ამ მამულის მოხენას, მას, ხალხის რწმენით, ხატი ვაავიყებდა.

ზემოაღნიშნული „ღვთისმშობლის ბელის“ ნანგრევები ლაშარის ჯვარის მახლობლად მდებარეობს. მოსახლეობა გადმოგვცემს, რომ „ბელის“ აგებამდე ამ ადგილზე რალაც ძველი შენობის ნაშთი იყოო.

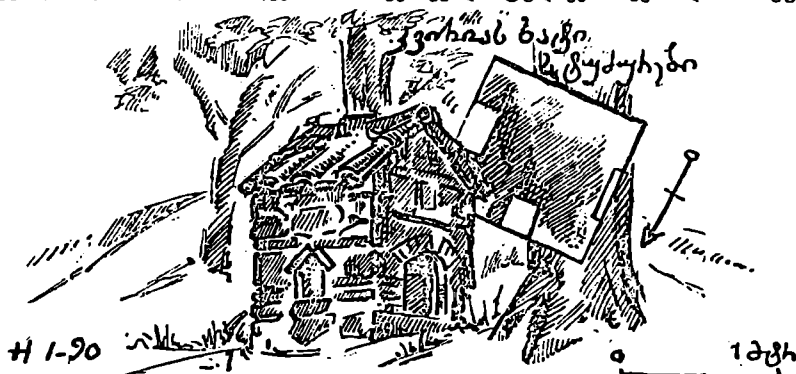
ლაშარის ჯვარიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, კირცხილისა და მუხის ხეებს შუა, დგას „კვირიას ხატი“—აგურითა და ქვა-კირით ნაგები ოთხკუთხედი ფორმის ნიში, კრამიტით გადახურული ორწახნაგოვანი სახურავით, ფასადით დასავლეთის მხარეს და ჩრდილოეთის, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კედლებში დატანებული თახჩებით, რომელთაგან დასავლეთის თახჩა თაღიანია, ხოლო ჩრდილოეთისა ვიწრო და მაღალი, სპარსული ყაიდის ტეხილი წვერიანი თაღით.

მორწმუნეთა წარმოდგენით, კვირია შუამავალია ღმერთსა და ადამიანებს შორის და ის ღვთის კარზე დგას. კვირია პირველად ადამიანი ყოფილა და მხოლოდ შემდეგში გამხდარა ანგელოზიო.

მისი დღეობა კვირაცხოვლობას და აღდგომას მოდის. დღეობების გარდა, კვირიას-ნიშთან ცალკეული ოჯახებიდან მლოცველები ყოველ კვირახალზე მიდიოდნენ და ღამეს ათეუდნენ ხოლმე.

კვირიას ხატის ზემოთ, გორაკის წვერზე, იფნის, კირციხლას, მუხის, ნეკერჩხლის, წიფლის, პანტისა და მაქალო ვაშლის ბებერი ხეებისაგან შემდგარ ტყეში მოთავსებულია „ღვთისმშობლის ხატი“, რომელიც „საზარეს“, „ტრაპეზს“, მლოცველთა თავშესაფარ „დარბაზს“ ანუ „საჯარეს“ და თვით ამ ტყეს მოიცავს. „ტრაპეზი“ აგურითა და კირით ნაგებ კვადრატული ფორმის პატარა სამლოცველო შენობას წარმოადგენს. მას აქვს კვადრატულივე მოყვანილობის აგურის:

იატაკი, დასავლეთით კარი, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კედლებში თითო-პატარა და მოგრძო სარკმელი და აღმოსავლეთის კედელში კვადრატული ფორმის თახჩა, რომელშიც რუსული ხელობის ხატები ასვენია: ღვთისმშობლისა (4 ცალი), წმ. ნინოსი, წმ. გიორგისა (2 ცალი) და თამარ მეფისა. თახჩის ნაპირებზე შემოყოლებულია ხის ჩარჩო, რომელიც შემკულია მლოცველთა მიერ შეწირული მარლისა და მიტკლის თეთრი ნაქრებით, სხვადასხვა ზომის მომცრო ზარებით (სულ 5 ცალია), საგულე ჯვარით ძეწკვითურთ, ბეჭდით და პატრუქად სახმარი ბამბის თეთრი გრებილი ძაფით. ჩრდილოეთის კედლის გასწვრივ დგას ორი დაბალი სუფრა, ერთი კვადრატული ფორმისა, მეორე მოგრძო. უკანასკნელს აქვს სამი მოჩარხული ფეხი (რომელთაგან ერთი სუფრის ცენტრალური ნაწილის საყრდენს წარმოადგენს, ხოლო დანარჩენი ფეხები სუფრის ცალ ნაპირს ამაგრებენ). სამხრეთის კედლის გასწვრივ გაკეთებულია ფიცრის ბრტყელი თარო, რომელზეც აწყვია: თიხის პატარა ქვევრი, რკინის მოგრძო ოთხკუთხედი ფორმის ყუთი, დიდი ზომის გატეხილი ზარი რუსული და უფრო გვიანი დროის ამოკაწრული ქართული წარწერებით, 16 ცალი ქაშანური ჯამი, დროშის ტარი—2 ცალი, რკინის 4 შამფური, ბოთლი და რკინის პატარა მრგვალი კოლოფი. რკინის ყუთში ჩაწყობილია მლოცველთა მიერ შეწირული მიტკლის თეთრი თავშლები, მიტკლისავე თეთრი შარვლები ბავშვისა, მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაქრები, ბამბის თეთრი გრებილი ძაფები პატრუქისათვის და სხვ. თახჩის წინ დგას ნამწვარი სანთლისგან გაშავებული ქვის პატარა „საკურთხეველი“, რომელზეც რკინის წყვილი შანდალია მოთავსებული.

1939
XV

ტაბ. VIII
ქვის მშენებლობა

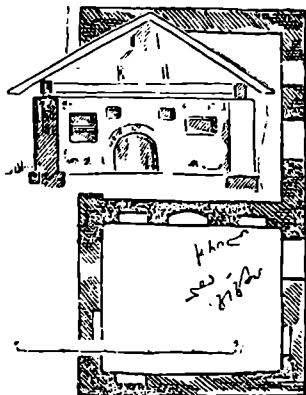
ტრაპეზად წოდებულ სამლოცველო შენობაში ტუშურელი მღვდელი სწირავდა ხოლმე. ხალხი ამ მღვდელს დაცივნით იხსენიებს. ის თურმე ადგილობრივ ჯევისბერებს ღვთის მსახურებას უწუნიებდა და ამ ნიადაგზე მათთან მუდმივი უსიამოვნება ჰქონია.

„ტრაპეზის“ საძმრეთ-დასავლეთის კუთხესთან „ღვთისმშობლის საზარეა“ ქვით, აგურით და კირით ნაგები. მისი ოთხწახანაგოვანი სახურავი თუნუქითაა გადახურული. სახურავის წვერზე ვერტიკალურად დადგმულია მოგრძო და გვერდებზე მომრგვალებული თიხის წოწოლა, რომელშიც რკინის ჯვარია დამაგრებული. „საზარე“ მიწიდან შუაწელიამდე ოთხკუთხი ფორმისაა, ჩრდილოეთის კედელში დატანებული სასანთლე თახჩით; შუაწელიდან-კი იგი ოთხ სვეტადაა აყვანილი, სვეტების თავებში შიგნიდან დამაგრებულია ჯვარდინად გადებული წვეილი ხე, რომლის ცენტრში ამ რამდენიმე წლის წინათ ზარი ყოფილა ჩამოკიდებული. ამჟამად ამ ხეებზე შეწირული მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაკრები ჰკიდია. „ტრაპეზი“ და „საზარე“ კირითაა შელესილი.

მათ ირგვლივ ტყეს „ღვთისმშობლის ტყე“ ეწოდება. ეს ტყე დღესაც შეუვალია: მორწმუნეები იქიდან ნათოტის გამოტანასაც-კი ერიდებიან — ხატი გვიკრძალავსო. მხოლოდ დღეობების დროს მლოცველთ შეუძლიათ ცეცხლის ასანთებად ტყეში წაქეუული ხეებითა და ფიჩხით ისარგებლონ. ამ ტყეში, „საზარესა“ და „ტრაპეზის“ მახლობლად, საღვინე ქვევრებია უხსოვარი ღროიდან მიწაში ჩაფლული. ჩვენ ექვსი ასეთი ქვევრი ვნახეთ, ადგილობრივ მოსახლეობას ეს ქვევრები სახატო ღვინის ჭურჭლად გამოუყენებია. აქაურ ხატებს კახეთში ზვრები ჰქონდა, საიდანაც დღეობებისათვის ღვინოს ვეზიდებოდით და ამ ქვევრებში ვინახავდითო.

ტყის ნაპირზე, ჩრდილო-დასავლეთის მხარეს, დგას მლოცველთა თავ-შესაფარი ე. წ. „საჯარე“ ანუ „დარბაზი“—ქვეთვირის გრძელი შენობა, კრამიტით დახურული ორწახნავოვანი სახურავით. მას ფასადი სამხრეთით აქვს. შენობა ორი ოთახისგან შედგება: ფასადიდან მარჯვნივ ქალების სადგომია და

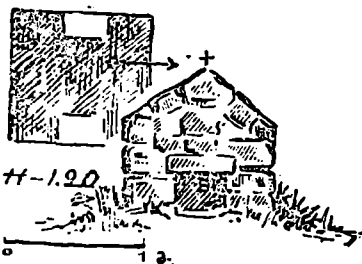

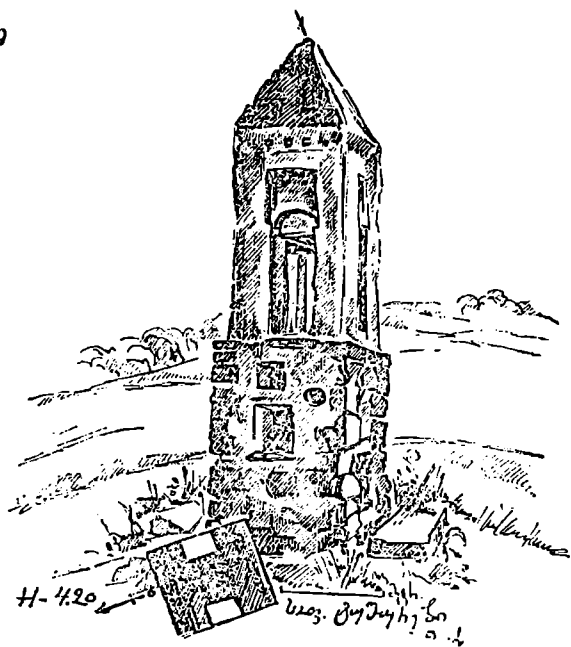
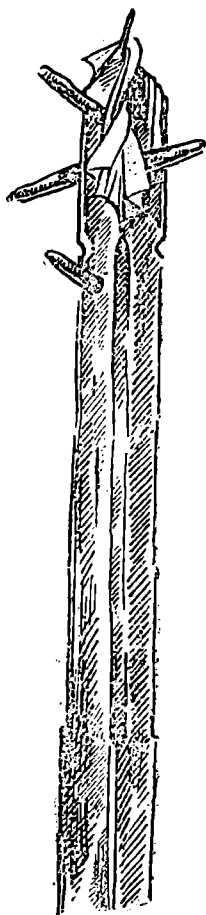
მარცხნივ კაცებისა. თითოეულ მათგანს თითო კარი აქვს ფასადის მხარეს. კაცების ოთახში აღმოსავლეთის კედელში მოწყობილია ბუხარი და ბუხრის გვერდებზე ოთხი—ორი დიდი და ორი პატარა—თახჩა. ჩრდილოეთის კედლის გასწვრივ ერთმანეთზე მიწყობილი ფიცრებისგან შეკრული ვანიერი ტახტი დგას. თახჩები დანარჩენ სამ კედელშიცაა დატანებული, თითო კედელში თითო თახჩა. საქალებო ოთახს-კი ერთადერთი სარკმელი მოეპოვება ფასადის მხარეს; არც ბუხარი და არც თახჩები მას არ გააჩნია. მთხრობელთა ცნობით, მლოცველ ქალებს კაცების ოთახში შესვლა აკრძალული ჰქონდათ.

ეს „დარბაზი“ ანუ „საჯარე“ აგებული ყოფილა ამ 30-ოდე წლის წინათ ტუშურელი ჯევისბერის ძმის მიერ. ამაზე ადრე აქ ხის „დარბაზი“ მდგარა, რომელსაც ხანძარი გასჩენია და გადაშვარა. ვინაიდან ეს მომხდარა აღნიშნული ჯევისბერის ძმის მიზეზით (რომელსაც „დარბაზში“ ანთებული სანთელი დარჩენია და ამის გამო ხანძარი გაჩენილა), მას სამაგიეროდ ახალი ქვეთვირის შენობა აუგია.

გორაკის პირზე, საჯარედან დასავლეთის მიმართულებით, დგას „ვაჩანძეების ხატი“—ქვეთვირით ნაგები და კირით შეღესილი ოთხკუთხი მოყვანილობის დაბალი ნიში, რომლის თავი ორწახნავოვანია ქვის თავისებური წყობის წყალობით. მასზე რკინის პატარა ჯვარია აღმართული. ნიშს ფასადი დასავლეთით აქვს. ფასადის მხარეს და ჩრდილოეთის კედელში (თითქმის მიწის პირად) თახჩებია დატანებული—თითო კედელში თითო, ხოლო აღმოსავლეთის კედელში წყვილი თახჩაა ერთი მეორის თავზე მოწყობილი. ნიშის გვერდით მიწაში ჩასმულია „ჩხა“—გათლილი კაპებიანი ხე, რომელზეც დაკლულ სამსხვერპლოებს გასატყავებლად ჰკიდებენ ხოლმე. ამჟამად ჩხაზე შეწირული თეთრი ნაჭრებია ჩამოკიდებული. ამგვარივე ნაჭრები დიდი რაოდენობით შემოხვეული აქვს ხის გამბმარ ტოტს, რომელიც ნიშის წინ გდია.

„ვაჩანძეების ხატი“ ახალი დროის ნაგებობაა. იგი ამ ორმოციოდე წლის

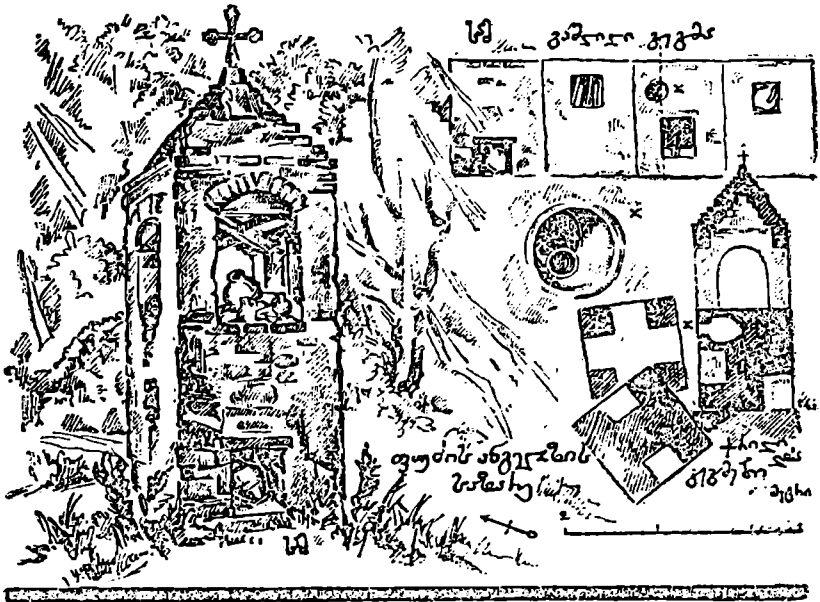

წინათ კახეთიდან გადმოსახლებულ ორ მეკომურ ვაჩნაძეს აუშენებია. გადმოსახლების დროს მათ კახეთიდან ერთი კენჭი თან გამოუყოლებიათ და ამ ნიშის აგების დროს მის კედელში ჩაუტანებიათ. ეს ხატი მხოლოდ ამ ვაჩნაძეების სალოცავს წარმოადგენს.

ლაშარის ჯვარის გასწვრივ, დასავლეთის მხარეს, „თეთრი გიორგის ხატი“ დაფუძნებული. ამ ხატის კომპლექსს „წმინდა“ ხე და ორი ნიში შეადგენს. იშვიათი ჯიშის ბებერი „წმინდა“ ხე წაქცეულია და გამხმარი. ადგილობრივი მოსახლეობა მას „ხეშაეს“ უწოდებს (რადგან ამ ხემ შავი ნაყოფის მოსხმა იცოდაო). „თეთრი გიორგის“ კომპლექსიდან ხალხის მთავარ სალოცავს ეს „წმინდა“ ხეშაეი წარმოადგენს. „წმინდა“ ხის ტოტები შეწირული მიტკლის თეთრი ნაქრებითა და ბრინჯაოს ძველი (მწვანე პატინით

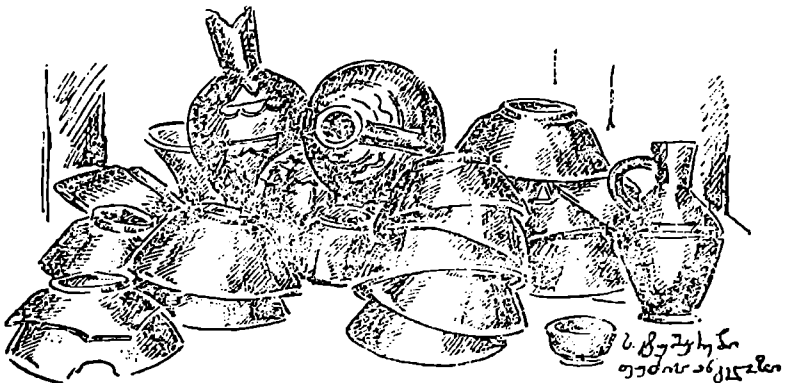
რე აუვია ხატის „სასანთლედ“, შემდეგში-კი მოხელესათვის ქეთიკორის „საზარე“ აუშენებინებია. ამის შემდგომ იქ სალხი „ფუძის ანგელოზს“ ლოცულობდა. ფუძის ანგელოზი ადგილმდებარეობის მფარველი ხატიაო, განმარტავენ მორწმუნენი.

ფუძის ანგელოზის „სასანთლე“ პატარა ბორცვეა აგებული, გარშემო თხილის ბუჩქებით და ნეკერჩხლისა და კუნელის ხეებით შემორტყმული. იგი მეტად პრიმიტიული ნაგებობაა—ერთმანეთზე უბრალოდ მიყრილი ქვები წრის სახედ და ზემოდანაც ქვებით გადახურული. თხილისა და კუნელის ტოტებზე ჩამოკიდებულია მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაქრები, მათ შორის მარლის თეთრი პერანგიც. თხილის ტოტებზევე ჰკიდია პატარა ძველებური ზარი, ნახევარფეროს ფორმისა, ნწვანე პატინით გადაკრული. ნეკერჩხლის ტოტებზე ჩამოცმულია და იქვე მიწაზეც ყრია ძველად შეწირული კურატებისა და ცხვრების რქები.

ფუძის ანგელოზის „საზარე“ ჩვეულებრივი ფშაური საზარე-ნიშის ტიპისაა—მიწიდან შუაწელამდე ქვა-კირით ნაგები, ოთხკუთხი ფორმისა, მასზე აღმართული აგურ-კირით ნაგები ოთხი სვეტიო, რომლებიც ერთმანეთს კამარებით და კამარებში ჩადგმული ნახევრად ოვალური ფორმის ფიცრებით უკავშირდება. სახურავი აგურითა და კირით არის გადაყვანილი; შიგნიდან იგი დარბაზული სახლის გუმბათის მსგავსია, ვარედან კი ოთხწახნაგოვანი. სახურავის თავზე ვერტიკალურად დადგმულია თიხის პატარა და ოდნავ წახნაგოვანი წოწოლა, რომელიც რკინის ჯვარის საყრდენს წარმოადგენს. „საზარე“

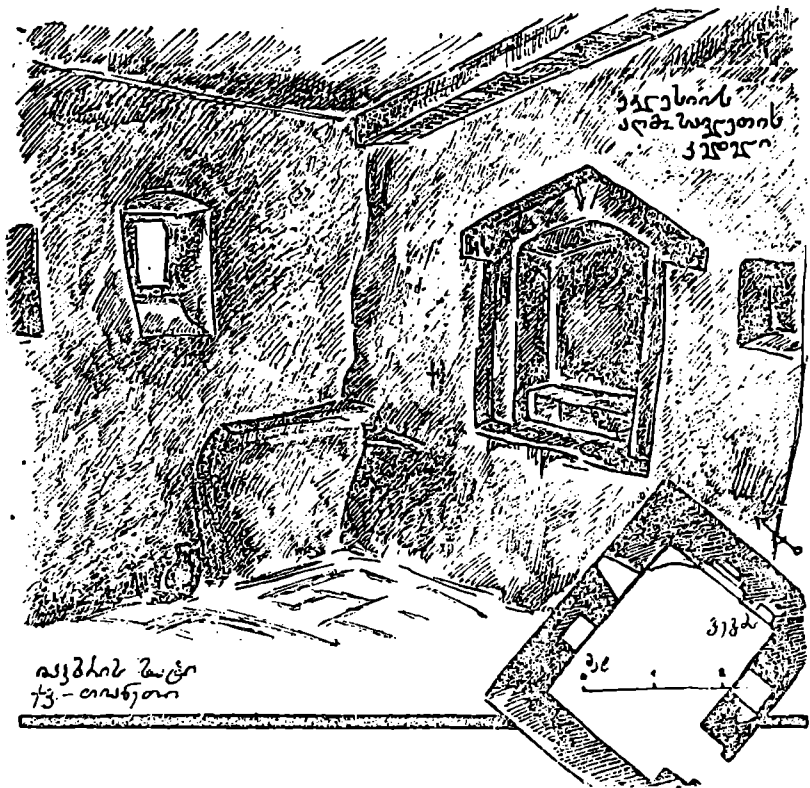
გარედან კირით ყოფილა შეღესილი (ამჟამად გადარეცხილია). მის კედლებში თახჩებია დატანებული, თითო კედელში თითო თახჩა. ორ თახჩაში შეწირული თიხის დოკებია შედგმული, მესამეში ფუტურო ხის ნაჭრები და ნაფოტებია შეყრილი, მეოთხე, აღმოსავლეთის კედლის თახჩა, გამოყენებულია სასანთლედ— გაქონილი და გაბოლილია მასში ნანთები სანთლებისაგან. აქ, თახჩის ზემოთ, მარცხენა მხარეს, კედელში ჩატანებულია თიხის ქოთანნი, რომელშიც მლოცველთაგან შეწირული ორი ყანწი დევს. ერთ ყანწში ვერცხლის წვრილი ფული აწყვია, მეორეში-კი—ფულთან ერთად პატრუქი და ბამბის დაგრებილ თეთრ ძაფზე ასხმული წყვილი სანთლის „მძივი“ ანუ „თვალის კაკლები“. „საზარეს“ ზარი არა აქვს, თუმცა სვეტების თავებში დამაგრებულია ორი ერთმანეთზე ჯვარედინად გადასული ხე ზარის ჩამოსაკიდებლად. სვეტებს შუა, ნიშის კვარცხლბეკზე დაწყობილია შეწირული თიხის ჯამ-კურკული: ქაშანური ჯამები 21 ცალი (ზოგი გატეხილია), თავმომტრეული ქაშანური დოქი, თიხის წყვილი დოქი აგრეთვე თავმომტრეული, ქაშანური ჩარეკა, ფინჯანი, კულას მსგავსი, მაგრამ ფართოპირიანი ქაშანური პატარა სასმისი, ქაშანური სურა და თიხის პირფართე დოქი.

„ფუძის ანგელოზი“ ტუშურების ერთ-ერთ უძლიერეს ხატად ითვლებოდა. მის დღეობაზე ზოგჯერ შორეულ სოფლებიდანაც მოდიოდნენ და მლოცველები მას კურატებს (ანუ კურეტებს—ხარებს) სწირავდნენ.

სალამო ხანია. ცხენის ურემში ჩაქედილი ექსპედიცია ქვემო-თიანეთს უახლოვდება. გორაკზე, რომელიც ამ სოფელს ჩრდილოეთიდან საზღვრავს, მოჩანს „წმინდა“ ხეებით შემოზღუდული „ცხრაკარას ხატი“, „ფაშათციხე“ და, გორაკის ძირში მდებარე, სოფლის სასაფლაო.

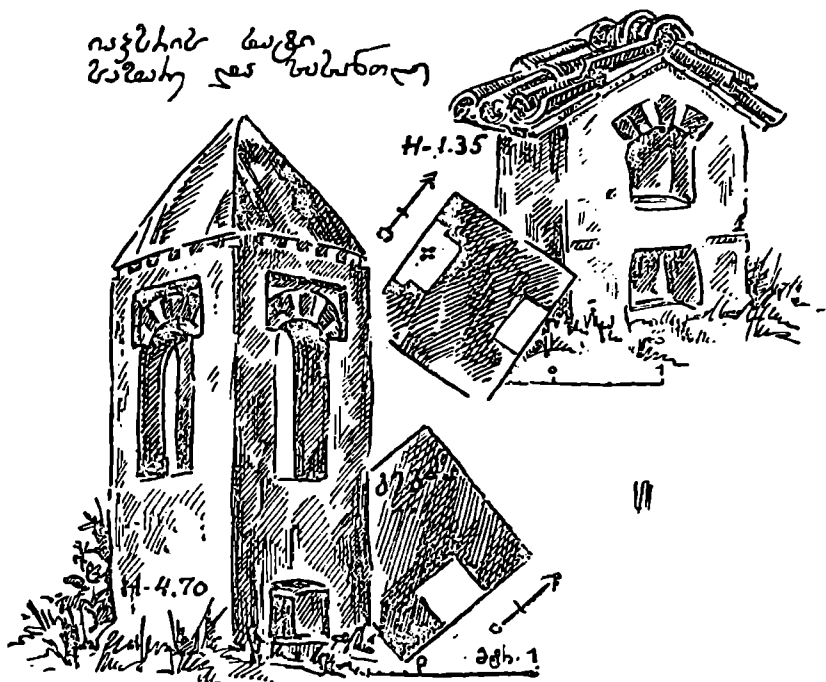
მათ პირდაპირ სამხრეთ-დასავლეთით აღმართული მთის ფერდობი თხელი ტყითა და ბუჩქნარითაა შეფენილი. ამ ტყის ზოლის პირად დგას „იაქსრის ხატი“, რომელიც შესდგება ქვა-კირით ნაგები პატარა ეკლესიისა და „საზარე“ და „სასანთლე“ ნიშებისაგან. სამივე შენობა კირითაა შეღესილი. ეკლესიას აქვს კრამიტით დახურული ორწახნაგოვანი სახურავი, რომელზეც

რკინის მცირე ჯვარია აღმართული. ეკლესიის კერი ხისაა. აღმოსავლეთის კედელში შიგნიდან განიერი საყურადღებო მოყვანილობის თახჩაა დატანებული, სამხრეთისაში—ვიწრო სარკმელი და კარი და ასეთივე სარკმელი და პატარა თახჩა ჩრდილოეთის კედელშია. ეკლესიის წინ დგას ბებერი რცხილა, რომლის ტოტებზე ჩამოკიდებულია მლოცველთა მიერ შეწირული თეთრი ნაქრები (ზოგ მათგანში ფულია გამოკრული) და ზარი.

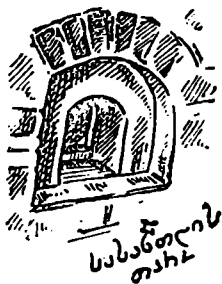
სახარე-ნიში მიწიდან შუაწელამდე ოთხკუთხი ფორმისაა აგურით და ქვაკირით ნაგები. ამ კვარცხლბეკზე აღმართულია აგურ-კირით აშენებული ოთხი სვეტი, რომლებიც ერთმანეთს კამარებით უკავშირდება. ნიშს თუნუქით გადახურული ოთხწახნაგოვანი სახურავი აქვს. აღმოსავლეთის კედელში მიწის პირად თახჩაა დატანებული. „სახარეს“ არც ზარი და არც ჯვარი არ მოეპოვება.

სასანთლე-ნიშიც ოთხკუთხი ფორმისაა აგრეთვე აგურით და ქვა-კირით ნაგები. მისი სახურავი ორწახნაგოვანია. აღმოსავლეთის კედელში ბუხრის

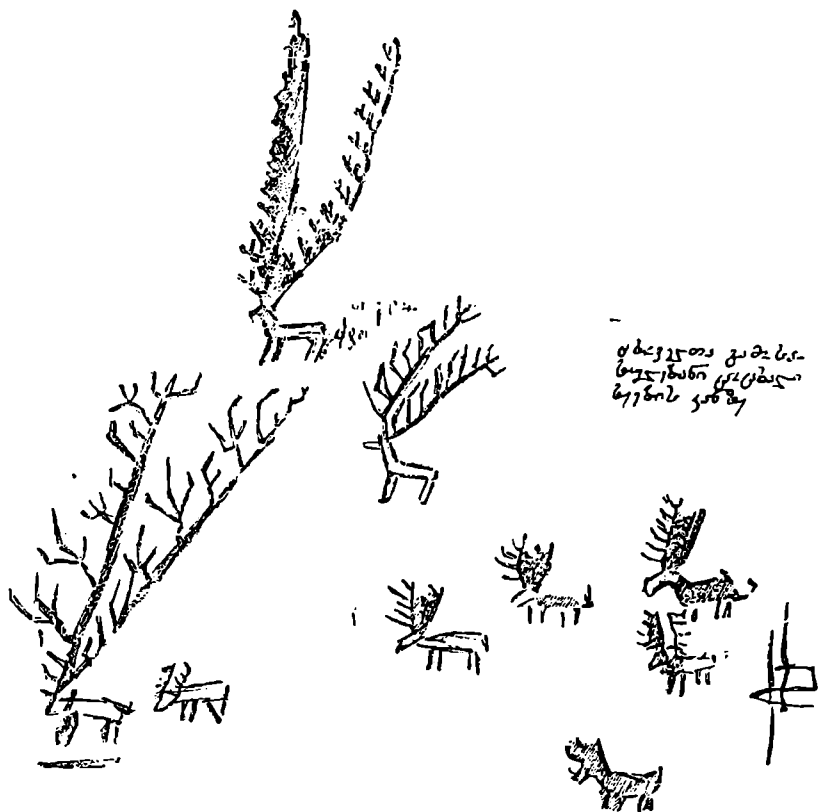

მაგვარი თახჩაა დატანებული, ხოლო დასაველეთის კედელში მომცრო თახჩებია (წყვილი), რომლებიც ურთიერთის მიმართ ვერტიკალურადაა განრიგებული; ზედა თახჩა თალიანია, ქვედა-კი ოთხკუთხი ფორმისა.

„ცხრაკარას ხატი“, „ფაშათციხე“ და „იაჯსის ხატი“, ქვემო-თიანეთის სალოცავებია. იქ (შუა დაბაში) კიდეც ერთი ხატი მდგარა, მაგრამ იგი რამდენიმე წლის წინათ დაუნგრევიათ და ამჟამად ხატის ნაადგილეზე ნანგრევების კვალიც კი აღარ ჩანს.

სასანთლის თახჩ

23 ივლისი. იხინკის ხატისა და დღეობა იხინკობის შესწავლისას გაირკვა, რომ კოპალეს წარმართული კულტი წმ. გიორგის კულტთან არის შეერთებული და მორწმუნეთა წარმოდგენაშიც იხინკის გორის წმ. გიორგი და კოპალე გაიგივებულია. მსგავს მოვლენას ჩვენ ვამოწმებთ იხინკის წმ. გიორგისა და ღვთისმშობლის სალოცავების მიმართაც: იხინკის წვერზე მოთავსებულ ქრისტიანულ საკულტო ძეგლთა კომპლექსს ღვთისმშობლის სალოცავსაც უწოდებენ და იხინკის წმ. გიორგის ანუ კოპალეს მთაეარ ხატსაც, ხოლო იხინკის ფერდობზე რომ კოპალეს სალოცავია, ის ამ მთაეარი ხატის ნიშნაო.

ცნობილი ფაქტია, რომ ძველ საქართველოში წარმართული საკულტო ძეგლების ადგილზე ქრისტიანული სალოცავები იქნა აღმართული (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ. 1941, გვ. 191). მაგრამ, როგორც ირკვევა, პირუტყვ ხდებოდა: ძველი ტრადიციული რწმენით შეპყრობილი მოსახლეობა ქრისტიანულ ძეგლს წარმართულ სალოცავად ნათლავდა. და აი ამ ფაქტის აშკარა ილუსტრაციას წარმოადგენს იხინკის წმ. გიორგი-კოპალესი და წმ. გიორგი-კოპალე-ღვთისმშობლის ზემომოყვანილი მაგალითები. უნდა ითქვას, რომ ანალოგიური მოვლენები საქართველოს სხვა კუთხეებშიც მრავალია.

ჩვენში მეორე საყურადღებო მოვლენაც მოწმდება. ორი სხვადასხვა უზენაესი არსების, წარმართული „ხატისა“ და ქრისტიანული წმინდანის, შეხვედრა-გაიგივების გარდა, ორი სხვადასხვა წმინდანი (არსებითად: ქრისტიანული სახელწოდებით შემონახული წარმართული ბუნების ღვთაებანი), მარიამი ანუ ღვთისმშობელი და წმ. გიორგი მორწმუნეთა რწმენა-წარმოდგენებსა და წესჩვეულებებში ერთმანეთთან რაღაც, თითქოს ინტიმური, კავშირით არიან დაახლოვებული. ამაზე მიუთითებს თუნდაც ის, რომ, მაგალითად, კახეთში სახელგანთქმული „თეთრი გიორგის“ მთავარი ღღესასწაული მიინცდამაინც მარიობას მოდის. შეგვეძლო გვეფიქრა, რომ ეს ვითარება გამოწვეულია ორი სხვადასხვა წმინდანის სახელობის ღღესასწაულთა უბრალო შეხვედრით. მაგრამ ეს რომ შემთხვევითი დამთხვევა არ უნდა იყოს, ამას სხვათა შორის ხევესურეთის მაგალითობიც გვიჩვენებს. ხევესურეთში ერთიდაიგივე საკულტო ძეგლი ხშირად ორი წმინდანის (ადგილობრივი ტერმინოლოგიით: „ხატის“ ანუ „ჯვარის“) სახელობისაა. ასე, მაგალითად, არდოტში ღვთისმშობლის ხატის (ჯვარის) „ღარბაზი“ ამავე დროს წმ. გიორგის „ღარბაზიცაა“, შატილში ღვთისმშობლისა და წმ. გიორგის ხატებს ერთი „საქვაბე“ აქვთ და სხვ. რით აიხსნება ეს მოვლენა? შესაძლებელია აქ უძველესი ტრადიციის ძალა მოქმედებდეს. ვგულისხმობ იმ ტრადიციის ძალას, რომელიც უნდა შემუშავებულიყო ჩვენში იმდევარ წყვილად ღვთაებათა კულტის არსებობის საფუძველზე, როგორც ხმელთაშუაზღვის აუზის უძველესი ხალხების რელიგიებს ახასიათებდა (ძველ ეგვიპტულს ისიდა—ოზირისის, ასურეთ-ბაბილონურს იშტარი—თამუზის, სირიულს კიბელა—ატისის, ძველ ბერძნულს აფროდიტე—ადონისისა და სხვ.).

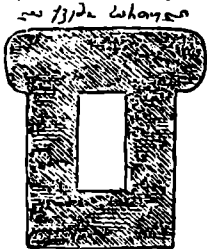
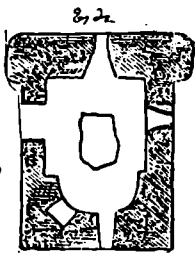
იხივნის წვერის კომპლექსი ქრისტიანული ხასიათის საკულტო ძეგლები-საგან შესდგება: ეკლესია, ორსართულიანი სამლოცველო შენობა და სამრეკლო. პირველ ორ შენობას, ამჟამად ნახევრად მორღვეული ქვის გალავანი აქვს შემოვლებული. შენობები ნაგლეჯი ქვითა და კირითაა ნაგები.

ეკლესია ბაზილიკური ტიპისაა, მეტად დაზიანებული, განსაკუთრებით დასავლეთ ნაწილში. აღმოსავლეთის, დასავლეთისა და სამხრეთის კედლებში სარკმლებია დატანებული, თითო კედელში თითო სარკმელი. კარი დასავლეთით აქვს. შემონახულა ქვის კანკელის ნაშთები. ეკლესია ფრესკოვანი ყოფილა; ფრესკების კვალი აღმოსავლეთის კედელს შერჩენია. იქვეა ასომთავრული წარწერა; იკითხება მხოლოდ: „გვა კო რათა ძლიერება“. ჩრდილოეთის კედელზე მოცემულია სულის მოსახსენებელი წარწერები (აღაპები) აგრეთვე ასომთავრულით შესრულებული. თითოეული წარწერა შავი საღებავის ზოლითაა გამოყოფილი. იკითხება შემდეგი:

- I 1 ან-ნიაშ - ლსა
- 2 ---- ლეს შ ----
- 3 -- რთმ -- რსჯა -- შეშ
- 4 ვსა - [შეონ] დოს
- 5 ღერთმა

- II 1 ----- ა ----- სლისა
- 2 ა --- [შეონდო] (?)
- 3 სღე [რ] თმ [ა]

- III 1 ა - რა - რამა - ახ - მტძესა
- 2 ჯაბშანასა შეონ[დოს]ღერ
- 3 თმა იოველთა წყდრიშ
- 4 შვლსა შ [ეონ] დოს ღმერთმა

მეორე სამლოცველო კოშკის მსგავსი ორსართულიანი შენობაა. ქვემო სართული უკარ-სარკმლო, ბნელი ოთახისაგან შესდგება. ქერი შუა ადგილას ოთხკუთხედათაა ამოჭრილი. ამ გზით პირველი სართული მეორე სართულს უკავშირდება. მეორე სართულიც ერთოთახიანია. ეს ოთახი პატარა სამლოცველოს წარმოადგენს, აღმოსავლეთის კედელში დატანებული საკმაოდ დიდი სარკმლით, რომლის წინ ქვის საკურთხეველი დგას. უფრო პატარა და ვიწრო თითო-თითო სარკმელი სამხრეთისა და დასავლეთის კედლებშია დატანებული. ჩრდილოეთის კედელში პატარა თახჩა და დაბალი კარია. ქერი თაღის მოყვანილობისა და იატაკი ქვისა აქვს. ეს სამლოცველოც ფრესკოვანი ყოფილა; ფრესკების კვალი საკმაოდ მკაფიოდაა შერჩენილი. კოშკში შესვლა მხოლოდ მეორე სარ-

თულიდან შეიძლება, ვინაიდან პირველ სართულს, როგორც აღვნიშნე, კარ-სარკმელი არ აქვს. მეორე სართულში აღიოდნენ კედელზე მიყუდებული ხის კიბის საშუალებით და მეორე სართულიდან პირველშიც ასევე ჩადიოდნენ.

ჩვენ, სამწუხაროდ, ვერ მოვახერხებთ „კოპალეს დედის საფლავად“ მიჩნეული ადგილი ზუსტად დაგვედგინა, ვინაიდან ღვთისმშობლის ანუ იხინქის წმ. გიორგის მთავარ ხატში არც ერთი ფშაველი არ გვახლდა. ამას წინათ, დღეობა იხინქობაზე ფშაველები გვიხსნიდნენ—„კოპალეს დედა“ იქ მარია, სადაც იხინქის მთაზე, კოპალეს ხატში ნაციხვარი და ეკლესია არისო. უფრო ნიშანდობლივი ცნობები ვერც „კოპალეს დედის საფლავისა“ და ვერც „ნაციხვარის“ შესახებ ვერ მივიღეთ. ხოლო აქ არაერთი „ნაციხვარი“ არ ჩანს. ამიტომ იბადება კითხვა: ხომ არ გულისხმობენ „ნაციხვარისა“ და ეკლესიის სახელით ზემოაღწერილ კოშკს და, მაშასადამე, „კოპალეს დედის საფლავს“ ამ კოშკის ქვემო ბნელ სართულში ხომ არ ათავსებენ?

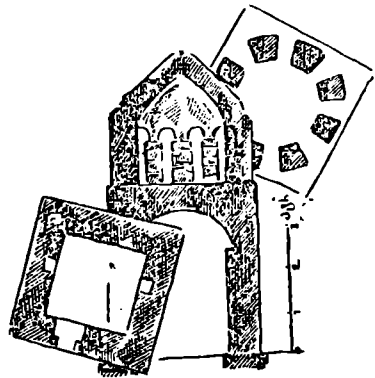
სამრეკლო ორსართულიანი შენობაა. ქვემო სართული წარმოადგენს ოთხკუთხი ფორმის ნაგებობას, რომელსაც თაღისებური ქერი და აღმოსავლეთის კედელში დატანებული კარი აქვს. მეორე სართული მრგვალია და შესდგება რვა სვეტისაგან, რომლებზეც გუმბათია დაყრდნობილი.

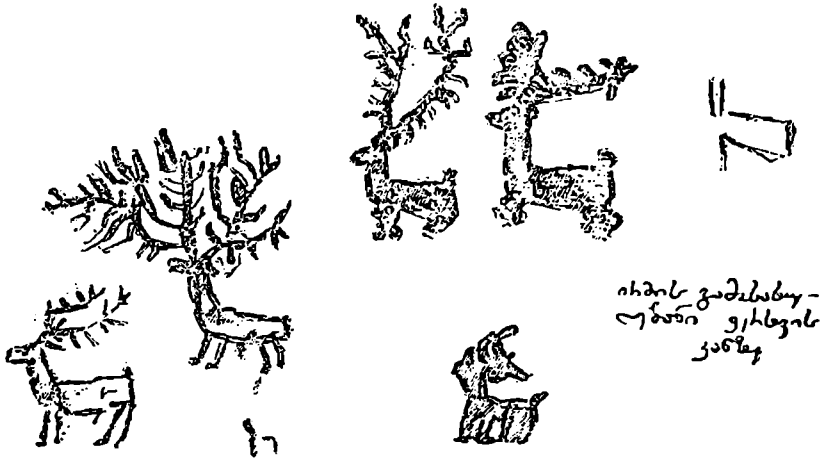
ხატის მიდამო ტყითაა დაფარული. შენობების მახლობელ ხეებზე ჩამოკიდებულია მლოცველთაგან შეწირული მიტკლისა და მარლის ნაკრები, ბამბის თეთრი ძაფები და სხვა; ერთ ხეზე ქალის გადახუნებული ლურჯი ზედატანი ჰკიდია.

გალავნის ჩრდილო-აღმოსავლეთით უზარმაზარი წიფელის ხეებია, რომლებზეც ხის კანის ამოკვეთის საშუალებით სხვადასხვა ცხოველებია (ირმები, ჯიხვები და მისთანანი) გამოსახული.

ამჟამად ამ ხატში მხოლოდ შობას დღესასწაულობენ. უწინ-კი იხინქობასაც აქ იხდიდნენ და კურატებს, ცხერებს, ქადებსა და სხვა შესასწირავებს აქვე სწირავდნენ. მაგრამ ბოლო ხანებში ამ დღეობის გადახდა იხინქის მთის ფერდობზე დაუწყიათ. და იმ დროიდან მლოცველები და კევისბერები იხინქის წვერზე მოსალოცვად მხოლოდ დღეობის დასასრულს ამოდიან ხოლმე.

ნიკოლოზის დროს აქ რუსის ჯარი იღვა, მოგვიხრობს ჩვენი გამყოლი, მაშინ ერთმა რუსის ჯარისკაცმა ქვაზე ღვთისმშობელი დახატა და ეს „ხატი“ ხალხმა იხინქის ფერდობზე ჩაიტანაო. უთუოდ ეს ის „ხატია“, რომელიც კოპალეს დარბაზის ე. წ. „სასუფეველში“ ასვენია და რომელსაც ფშაველები „კოპალეს დედას“ უწოდებენ.

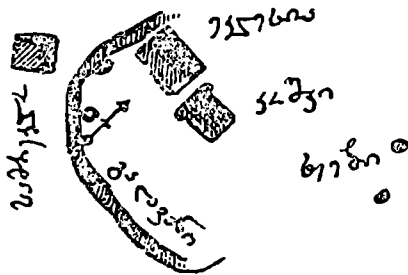

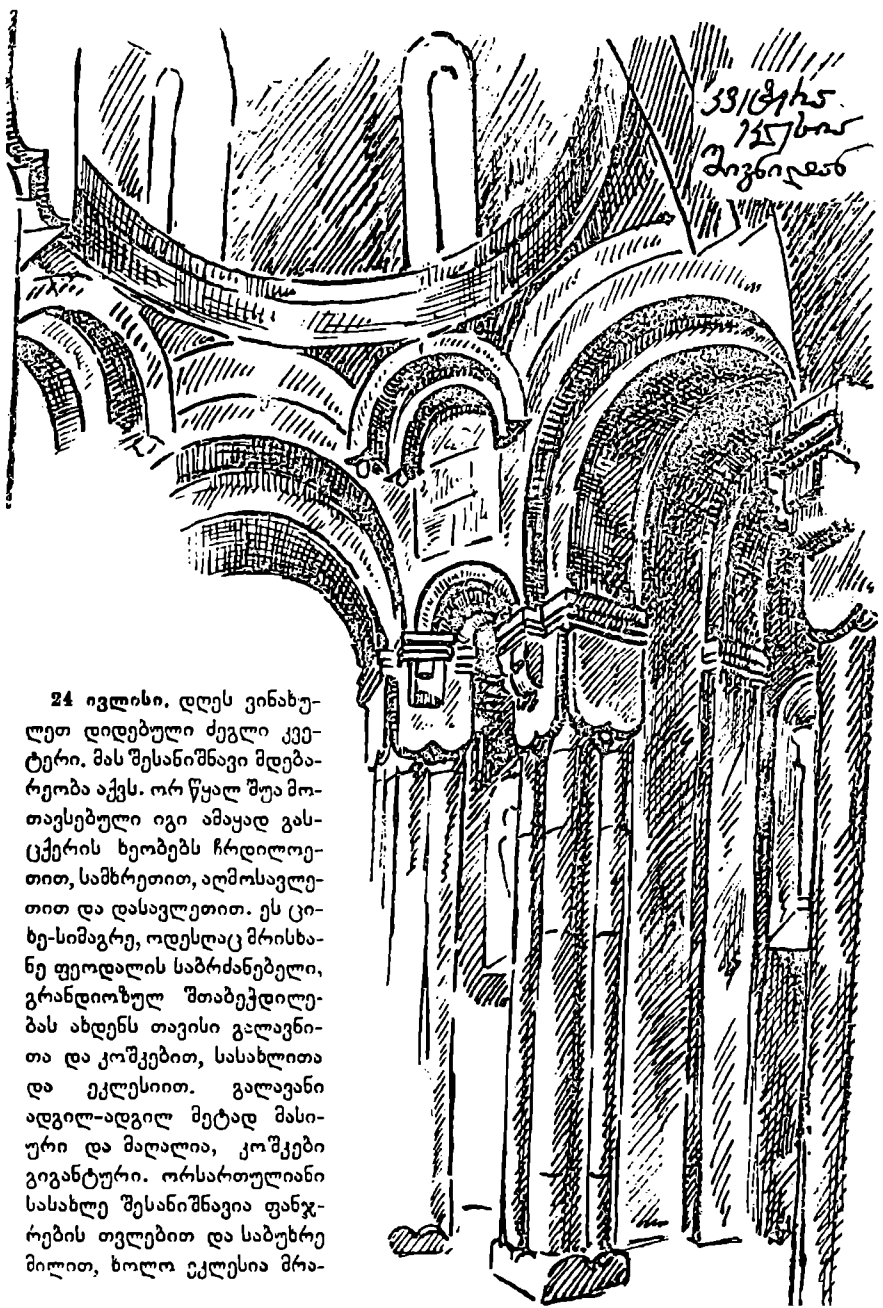
იხინკის მთიდან მოჩანს მახლობელი სოფლები და მათ შორის ტილანანი, მამადაანები და ჭურჭელაურები. ამ სამი სოფლის ძირეული მოსახლეობა, ჩვენი გამყოლის ცნობით, თავის თავს სათათრეთიდან მოსულად სთვლის. საქართველოს რომ თათრების ჯარი შემოესია, ჩვენი წინაპრები ამ ჯარს მოპყლიან და შეძღვე აქ დარჩენილან, ქართველების მიწა-წყალზე დასახლებულან და მაჰმადიანობა ქრისტიანობაზე გაუცვლიათო.

თვით ჩვენი გამყოლი სოფელ გოჯიანების მოსახლეა. მისი წინაპრები მარაბდიდან ყოფილან გადმოსახლებული. გადმოსახლება დიდი ოჯახის გაყოფის შედეგომ მომხდარა. მარაბდაში რომ ვიყავით 33 სული ერთ ქერქვეშ ვცხოვრობდითო. მაშინ მათი სალოცავი ხატი თბილისის ქაშუეთის ეკლესია ყოფილა.

მთხრობელი იცნობს მრავალ სხვა გვარის ხალხსაც, რომელთა წინაპრები იერის ხეობაში საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან არიან გადმოსახლებული. ასეთებია, მაგალითად, ქსნიდან მოსული ქსნელაშვილები, კართალელი ანუ სეთურის გვარისანი და სხვანიო. კართალელებს შესახებ მას სმენია, რომ მათი წინაპარი კართალიდან ჯერ სოფელ ყვარაში ასულა, შემდეგომ თიანეთის მახლობლად დასახლებულა და ბოლოს, კართალელები შირაქში გადასულან და ამჟამადაც იქ მოსახლეობენო.

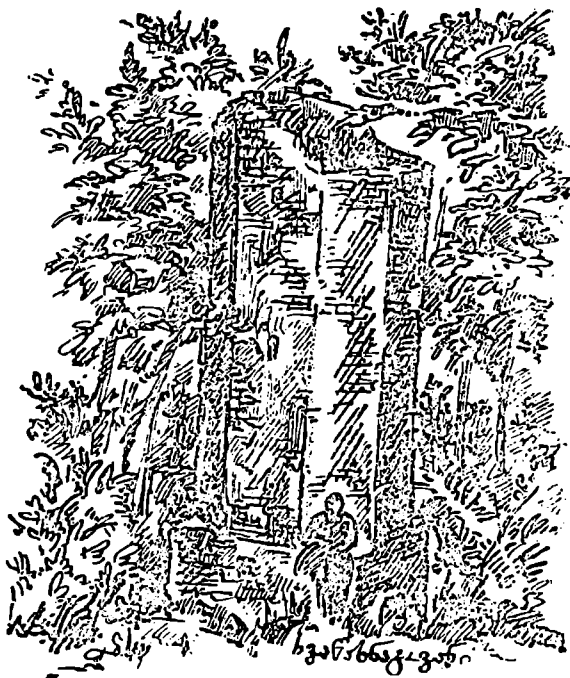
331/64 ხ.
127 ხა
პიზნელა

24 ივლისი. დღეს ვინახუ-
ლეთ დიდებული ძეგლი კვე-
ტერი. მას შესანიშნავი მღებ-
არეობა აქვს. ორ წყალ შუა მო-
თავსებული იგი ამაყად გას-
ცქერის ხეობებს ჩრდილოე-
თით, სამხრეთით, აღმოსავლე-
თით და დასავლეთით. ეს ცი-
ხე-სიმაგრე, ოდესღაც მრისხა-
ნე ფეოდალის საბრძანებელი,
გრანდიოზულ შთაბეჭდილე-
ბას ახდენს თავისი გალავნი-
თა და კოშკებით, სასახლითა
და ეკლესიით. გალავანი
აღვილ-აღვილ მეტად მასი-
ური და მაღალია, კოშკები
გიგანტური. ორსართულიანი
სასახლე შესანიშნავია ფანჯ-
რების თვლებით და საბუხრე
მილით, ხოლო ეკლესია მრავ-

კვლევანაგოვანი და სტალაქტიტებიანი თაღების სტრუქტურით ქართული ხუროთმოძღვრების იშვიათ ძეგლს წარმოადგენს. კვეტერის ეკლესიაში და მის მახლობლად ამჟამად არ მოიპოვება წარმართული რელიგიის გადმოცემის სახეები (სხვადასხვა სახის შეწირულებანი თუ სხვა).

ჩანს ფეოდალის პირადი სარგებლობისათვის აგებული საკულტო ძეგლი ხალხის ფართო მასებისათვის დაზოგული ყოფილა. ამჟამად კვეტერის კომპლექსი; ნანგრევებად ქცეული, დრო-ჟამის გამანადგურებელ გავლენას განიცდის. თუ სასწრაფოდ არ იქნა მიღებული ზომები სასახლე, ქართული სამოქალაქო ხუროთმოძღვრების ეს იშვიათი ძეგლი, მალე სულ დაინგრევა, კრშკებიც დაიქრევა და ეკლესიაც დაირღვევა.

კვეტერიდან განობრუნებისას ვინახულეთ თიანეთის ქვისმთლელების სა-
ექსპლოატაციო ადგილი ილდაკანში, რომელიც ახმეტა-თიანეთის გზის პირად
მდებარეობს.

კვლავ ქვემო-თიანეთში ვართ. ამით დამთავრდა ჩვენი მოკლევადიანი
ექსპედიცია. დღესვე გზა თბილისისაკენ გვიდევს. სასტუმროს წინ ენიშვი-ს
აერომანქანა გველის.

